UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE LIMBA ȘI LITERATURA ROMÂNĂ

Conf. dr. FLORICA DIMITRESCU

INTRODUCERE
ÎN
MORFOSINTAXA ISTORICĂ
A
LIMBII ROMÂNE

BUCUREȘTI
— 1975 —

U N I V E R S I T A T E A D I N B U C U R E Ş T I
FACULTATEA DE LIMBA ŞI LITERATURA ROMANA

Conf.dr. FLORICA DIMITRESCU

INTRODUCERE IN

MORFOSINTAXA ISTORICA A LIMBII ROMANE

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE LINGVISTICA
INVENTAR CĂRŢI Nr. 22224

Centrul de multiplicare al Universităţii din Bucureşti
- 1 9 7 5 -

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

II 21-801

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Prezentul curs este destinat studenţilor de la Facultatea de limba şi litera - tura română, anul III curs de zi şi anul IV curs fără frecvenţă.

Cursul poate fi utilizat şi de studenţii facultăţilor de limbi romanice, limbi germanice şi limbi slave.

Textul a fost analizat în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea în actuala redactare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

CUVINT INTRODUCTIV

Lucrarea de faţă este o variantă revizuită a secţiunii de morfosintaxă istorică predat în faţa studenţilor Facultăţii de limba şi literatura română a Universităţii din Bucureşti. Ea se adresează deopotrivă studenţilor de la cursurile de zi cît şi de la cursurile fără frecvenţă ale Facultăţilor de filologie.

Ca şi în "Introducere în fonetica istorică a limbii române" (Bucureşti, 1967), pornind de la principiul genealogic, după care limba română este reprezentanta latinei vorbite neîntrerupt, din momentul stabilirii stăpînirii romane în părţile orientale ale Imperiului roman şi pînă astăzi, am urmărit, în liniile sale generale, evoluţia sistemului morfosintactic al limbii române, insistînd asupra inovaţiilor şi asupra tendinţelor în dezvoltare.

Cei care doresc să îşi îmbogăţească cunoştinţele în domeniul tratat, găsesc în text, la fiecare capitol în parte, trimiteri bibliografice, iar la sfîrşit bibliografia de bază a temelor examinate.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Îmi fac o plăcută obligaţie în a mulţumi aici colegilor de la catedra de istorie a limbii române în cadrul căreia s-a discutat lucrarea de faţă; în special sentimentele mele de recu - noştinţă se îndreaptă către prof.D.Macrea, conf.Maria Rădulescu, conf.Matilda Caragiu-Marioţeanu, conf.L.Onu, lect.Elena Şerban - Barboricâ şi lect.Liliana Ionescu-Ruxăndoiu care au avut amabilitatea de a citi manuscrisul acestui curs şi de a-i aduce o serie de sugestii preţioase.

Autorul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

INTRODUCERE

Morfosintaxa istorică studiază schimbările survenite în evoluţia diferitelor părţi de vorbire şi a funcţiilor lor, schimbări pe care le vom cerceta organizate în patru mari capitole: flexiunea nominală, flexiunea pronominală, flexiunea verbală şi elementele neflexibile.

α) Flexiunea nominală cuprinde 4 părţi de vorbire: substantivul, articolul, adjectivul şi numeralul. Nu sînt necesare justificările în ceea cecprivește includerea substantivului şi a adjectivului în categoria numelui; articolul, de asemenea, aparţine "de drept" acestei categorii din cauza rolului său de determinant principal, uneori inseparabil, al substantivului.

De altfel în numeroase lucrări în care se discută probleme referitoare la substantiv este tratat şi articolul (de exemplu în P.Diaconescu, Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc, Bucureşti, 1970). Numeralul însă pune unele probleme deoarece, în privinţa conţinutului ocupă o poziţie aparte faţă de substantiv şi de adjectiv. Numeralul nu exprimă o noţiune ca substantivul şi nici o însuşire a noţiunilor ca adjectivul. Exprimînd un raport numeric ar putea fi studiat alături de adverbe, de

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

prepoziţii şi de conjuncţii. Totuşi îl vom studia la "nume" ţinînd seama de faptul că poate îndeplini aceleaşi funcţii sintactice ca substantivul şi ca adjectivul, că poate avea valoare substantivală sau valoare adjectivală.

β) In unele lucrări (de ex. în V.Väänänen, Introduzione al latino volgare, Bologna, 1971) în categoria numelui este inclus şi pronumele, instrument gramatical de mare frecvenţă. Avînd,însă, în vedere bogăţia formelor flexionare ale pronumelui şi problemele specifice pe care le prezintă, în acest curs am considerat necesar să urmărim aparte flexiunea pronominală.

γ) Studiul independent al flexiunii verbale nu are, credem, nevoie de nici un fel de explicaţii.

δ) Capitolul ultim este dedicat elementelor neflexibile: adverbul, prepoziţia, conjuncţie; studiul lor face parte din sintaxă dată fiind dependenţa acestora de alte cuvinte şi importanţa funcţiei lor sintactice. Din acest punct de vedere este foarte clară situaţia prepoziţiilor şi a conjuncţiilor, auxiliare propriu-zise. Adverbul deţine o poziţie aparte: pe de o parte adverbele pot apărea în vrobire şi singure, de exemplu la o întrebare despre timpul cînd s-a săvîrşit o acţiune se poate răspunde exclusiv cu: ieri, acum etc. (de altfel, în cazuri excepţionale şi prepoziţiile pot să apară singure: - Vrei cafea cu zahăr sau fără zahăr? - Cu) şi pe de altă parte, pot îndeplini diverse funcţii sintactice (circumstanţial). In plus adverbele au, ca şi adjectivele, grade de comparaţie, deci elemente de flexiune. Unele adverbe seamănă, prin funcţia lor cu conjuncţiile (adverbele relative, unde, cînd).

x

x x

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In explicaţiile date vom acorda totdeauna prioritate factorilor interni faţă de explicaţiile prin factori externi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

∾) FLEXIUNEA NOMINALA

I. SUBSTANTIVUL

Morfologia limbii române în raport cu toate celelalte limbi romanice este mai conservatoare, ea continuă mai fidel morfologia limbii latine. Flexiunea nominală românească, în esenţă, păstrează mai consecvent flexiunea nominală a limbii latine.Astfel, limba română are două, eventual trei forme cazuale, în timp ce celelalte limbi romanice prezintă o singură formă. In privinţa categoriei genului trebuie menţionat că limba română este singura limbă romanică ce are trei genuri: masculin, feminin, neutru. Observaţii relative la caracterul mai conservator se pot face şi în legătură cu păstrarea declinării etc.

Declinarea

Clasificarea pe declinări, deci repartizarea substantivelor în clase mai mici cu caracteristici comune, poate avea la bază în limba română criterii diferite.

- Clasificarea tradiţională este în funcţie de finala formelor de nominativ singular (v.Gramatica limbii române, ediţia a II.a, Ed.Academiei, Bucureşti, 1963, p.81).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- Alte clasificări au în vedere criteriul genului, distingînd o declinare masculină în raport cu una feminină. Astfel, în cadrul declinării feminine se deosebesc două, eventual trei forme cazuale, în raport cu declinarea masculină care are doar o formă, eventual două forme cazuale (dacă luăm în consideraţie vocativul, cazul "strigării", care nu are întotdeauna o formă specială, dar se distinge datorită conţinutului său).

- O clasificare mai detaliată după criteriul opoziţiei formelor flexionare ale substantivului a fost propusă de Paula Diaconescu (SCL XII, 1961, 2 p.163 ş.u.).

In cursul de gramatică istorică însă, pentru că vom face mereu apel la limba latină, ne vom referi la clasificarea în funcţie de finala formelor de nominativ singular, singura în măsură să evidenţieze evoluţia declinării substantivelor din latină în română şi să scoată în relief faptul că declinarea română continuă pe cea din limba latină; alegînd acest tip de clasificare nu înseamnă însă că nu vedem şi dezavantajele dintre care cel mai însemnat este acela că nu este în măsură să pună în lumină specificul flexionării nominale româneşti. Am preferat totuşi clasificarea tradiţională pentru că acest curs de gramatică istorică este complementar cu cursul de limba română contemporană unde se porneşte de la alte criterii menite să evidenţieze tocmai specificul flexiunii româneşti.

In principiu nu este corect ca atunci cînd se descrie o limbă să se recurgă la clasificări caracteristice altei/altor limbi. Această problemă se pune, de exemplu, pentru limbile africane mai de curînd intrate în atenţia lingviştilor cărora, de

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

multe ori, li se aplică principii de clasificare caracteristice limbilor romanice sau germanice, îndeosebi. Important este ca atunci cînd se cercetează structura unei limbi să ne adaptăm sistemului ei. dinăuntru şi deci să nu analizăm particularităţile ei din afară. Clasificarea tradiţională, despre care am vorbit mai sus, nu intră în categoria celor amintite înainte pentru că limba română nu este altceva decît limba latină vorbită în partea orientală a Imperiului roman (v.definiţia genealogică dată limbii române de Al.Rosetti în ILR, 1968, p.77).

In latina clasică existau cinci declinări; în latina tîrzie are loc o restructurare care înseamnă desăvîrşirea unei tendinţe mai vechi. Este vorba de trecerea de la o declinare la alta din cauza desinenţelor comune, deci datorită unui motiv formal. Astfel dispar declinările a IV-a şi a V-a; se confundă declinarea a V-a cu declinarea I-a (effigies devine effigia); declinarea a IV-a se confundă cu declinarea a II-a (fructus - us devine fructus -i).

Declinările I, a II-a, a III-a se transmit limbii române:

(I) lat. casa > rom.casă;

(II) lat.lupus > rom.lup;

(III) lat.pars-tis > rom. parte; vallis-is > rom.vale; callis-is > rom. cale.

Si între aceste declinări se observă treceri de la una la alta, treceri care antrenează şi schimbări de gen: glans, glandis (declinarea a III-a neutru), latina populară glanda (declinarea I-a feminin), în limba română ghindă (declinarea I). Aceste treceri de la o declinare la alta sînt atestate şi în textele latinei tîrzii: facies (declinarea a V-a) facia (declinarea I) rom.faţă; substantivul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

norus-us (declinarea a IV-a) este atestat în latina populară ca norus (Al.Rosetti,ILR 111).De remarcat că în latina populară norus trecuse la declinarea I; nora; în Appendix Probi: nurus non nura . (declinarea I) devine în româna veche, din secolul al XVI-lea, şi azi în Banat, noru (declinarea a II-a); mai tîrziu trece la declinarea I, nură, din cauza conţinutului care cerea ca acest substantiv să aparţină şi formal genului feminin; soror cunoaşte o evoluţie similară de la declinarea a III-a (soror) la declina - rea a II-a în româna veche apărînd forma sor < sor (u) (urmată ca şi noru de adj.posesiv sau izolată) şi apoi la declinarea I feminin (soră). Substantivele de declinarea I latină au îmbogăţit declinarea a III-a a limbii române, proces realizat pe cale fone- tică; de exemplu: lat.oricla (declinarea I) > rom. urechе (decli- narea a III-a); paricla (declinarea I) > rom. pereche (declinarea a III-a). In aceste cazuri nu este vorba de o transformare cauzată de un fapt de conţinut (ca la substantivele nură,soră) ci de un proces de natură fonetică, acomodarea lui -a la prepalatala pre - cedentă.

Declinarea I în limba română cuprinde:

- Substantive feminine terminate în -ă moştenite din declinarea I, ca de exemplu:

rom. casă < lat. casa
rom. faţă < lat. facta
rom. masă < lat. mensa

- Substantive provenite din declinarea a III-a latină de exemplu:

rom.frunză < lat. frons-frondis (neutru) > frondia

- Substantive provenite din declinarea a V-a: rom.faţă lat. facies (neutru) > facia (I) latina tîrzie.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- Substantive provenite din declinarea a IV-a: română veche manu > rom. mînă < lat. manus -us

Declinarea I a limbii române mai cuprinde substantive cu terminaţia - ea, cele mai multe moştenite din declinarea I latină în care finala avea structura: - ll - + a neaccentuat: lat.stélla devine în limba română stea; lat.maxilla > rom.măsea. Această categorie se întăreşte şi pe calea împrumuturilor din limba turcă: boccea, cafea, catifea etc.

De asemenea, declinarea I românească cuprinde substantive terminate în -a accentuat provenite din limba turcă: musacá, basmá.

Declinarea I cuprinde şi substantive feminine, la origine neutre, provenite din substantive de origine slavă terminate în -o neaccentuat care trece la -ă: sl.greblo > rom.greblă; sl.ciudo > rom. ciudă (această trecere a neutrelor de proveniență slavă la feminin în limba română se explică printr-un fenomen fonetic: -o neaccentuat final trece în limba română la -ă

Este integrat în această declinare şi substantivul zi terminat în -i - provenit din lat.dies (declinarea a V-a).

In declinarea I intrau şi cîteva substantive masculine terminate în -ă: tată, popă şi numele proprii masculine în -ea, -a şi -ă: Costea, Toma, Petrică.

Declinarea a II-a. Această declinare, cuprinde substantive masculine terminate în consoană (desinenţa Ø), provenite din declinarea a II-a latină terminate în -us de tipul lat.lupus > rom.lup, lat.dominus > rom.domn, substantive terminate în -u semivocalic de exemplu: rom.leu provenit din lat.leo, leonis; substantive terminate în -u vocalic după muta cum liquida de exemplu: lat.codrus >

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

rom.codru; substantive terminate în -i semivocalic (de exemplu: crai < sl.Kraj); substantive terminate în consoană palatalizată (de exemplu: ochi < lat.oculus) şi substantive neutre terminate în consoană (sădăpost < lat.sdapposítum), în -u vocalic (filtru, neologism), în u semivocalic (ou < ovum), în -i vocalic (taxi, neologism), în i semivocalic (rai < sl.raj), în -o (în neologisme ca radio, metro), în consoană palatalizată (unghi).

Declinarea a III-a. Această declinare cuprinde substantive (de toate genurile) terminate în vocala -e, provenite din declinarea a III-a latină de exemplu: munte < lat.mons, montis, montem); substantive provenite din declinarea I latină, de pildă: ureche < lat.auricula) rîie < lat.sranea) explicabile prin modificări de natură fonetică. Lat.folia, formă de singular care a înlocuit în lat.vulgară clasicul folium (CDDE) ar fi trebuit să aibă forma *foşă dar printr-un fenomen de acomodare datorită palatalei i a trecut la e; rom.foaie); cuvîntul slav volja ar fi trebuit să aibă în română forma *voşă (declinarea I) dar astăzi cunoaştem forma voie (declinarea a III-a) din aceleaşi motive de ordin fonetic.

In limba mai veche (sec.al XVI-lea) apar forme diferite de cele actuale pentru substantivele de declinarea a III-a. Cele mai multe oscilaţii apar între declinările I şi a III-a:

grindine (III) şi grindină (I) < lat.grandinem
peştere (III) şi peşteră (I) < sl.peštera

Fenomenul trecerii de la o declinare la alta se numeşte metaplasmă (S.Puşcariu, LR I 237-238, II 271). Oscilaţiile de la o declinare la alta se continuă şi astăzi. Cauzele acestor fenomene sînt multiple:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

1. Cauze fonetice. In unele regiuni ale ţării după anumite consoane finale se rosteşte -ă (nordul ţării) şi în altele -e (sudul ţării), de exemplu:

Muntenia: uşe, plaje, ţigare (III)
Moldova: uşă, plajă, ţigară (I)

2. Cauze etimologice. In această categorie este vorba fie a) de cuvinte pătrunse în limbă prin filiere diferite, de exemplu: în limba literară există cuvîntul toiag (I) provenit din bulgarul tojag. Din limba sîrbă s-a împrumutat forma tojaga; ca urmare, într-o parte a ţării (Banat) există forma toiagă (declinarea I). Deci limba română a preluat atît forma bulgărească cît şi pe cea sîrbă; fie b) de cuvinte dintre care unul este etimologic iar celălalt un derivat pe teren românesc: cuvîntul joc (declinarea a II-a) provine din lat. jocus. Alături de joc există şi forma joacă (de declinarea I). La originea celor două cuvinte se află acelaşi etimon latin, dar joacă este o creaţie în interiorul limbii române, o formaţie postverbală; forma joacă s-a dezvoltat pe baza formei verbale a se juca.

3. Explicaţii semantice: oscilaţiile se explică prin influenţa cuvintelor care aparţin aceleiaşi sfere semantice, de exemplu: arpagic (forma etimologică) < bg. arpagik, dar există şi forma arpagică (declinarea I). Cea de-a doua formă se explică prin contaminarea dintre sinonimele arpagic şi ceapă; alături de substantive caraul (formă etimologică) < tc. karaul (declinarea a II-a); există şi forma caraulă (declinarea I) care se explică prin influenţa cuvintelor sentinelă (declinarea I) sau patrulă, termeni cu sfere semantice înrudite.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

4. Cauze morfologice. In categoria acestor cauze se includ influenţele exercitate de formele de plural asupra formelor de sigular,după cum au arătat Al.Graur şi J.Byck,în Bulletin linguistique,nr.1/1933.Autorii observă că cele mai numeroase cazuri de apariţie a noilor forme se datorează influenţei pluralului.

a) substantive de declinarea I trec la declinarea a II-a:

rom. fraga (lat. fraga) - de la pluralul fragi se creează un nou singular frag pe baza alternanţei g/ğ preexistentă în limbă, (de ex. în fag-fagi), singularul flanelă - după pluralul flanele apare un singular refăcut flanel

b) substantive de declinarea a II-a trec la declinarea I.

sing. cătun - pl. cătune, singular refăcut cătună.
sing. buruian - pl. buruiane, singular refăcut buruiană.
sing. fruct - pl. fructe, singular refăcut fructă
sing. rod - pl.roade, singular refăcut roadă

c) substantive de declinarea I trec la declinarea a III-a:

sing. livadă - pl.livezi, sing. refăcut livadă
sing.fasolă - pl. fasole, sing. refăcut fasole

d) substantive de declinarea a III-a trec la declinarea I

sing. nare - pl. nări, sing. refăcut nară
sing. brătare - pl. brătări, sing. refăcut brătară

e) substantive de declinarea a II-a trec la declinarea a III-a:

sing. ghimp - pl.ghimpi, sing. refăcut ghimpe
sing. greier - pl. greieri, sing. refăcut greiere.

f) substantive de declinarea a III-a trec la declinarea a II-a:

sing. pieptene - pl. piepteni, sing. refăcut piepten
sing. plămîne - pl. plămîni, singular refăcut plămîn.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In toate aceste treceri de la o declinare la alta,treceri care de multe ori au impus forme ca buruiană, plămîn, nară,fasole, ghimpe etc., evoluţia a urmat două căi opuse: I) s-a mers către apropierea singularului de plural în cazul în care între ele existau diferenţe foarte mari (ca de exemplu: între singular rom. oaspe (< lat.hospis)) şi pl. oaspeţi pentru a se micşora "distanţa" s-a refăcut sing. oaspet(e) (declinarea a II-a > a III-a) sau s-a mers către diferenţiere dacă între singular şi plural exista doar o diferenţă minimă sau dacă singularul şi pluralul se identificau, exemplu: sing.copaci (cf.alb.kopaci) - pl. copaci - pe baza alternanţei c/č preexistentă în limbă, (de ex. sac - saci,) s-a refăcut singularul copac.

Cele două tendinţe par opuse, însă au acelaşi scop, de a crea un echilibru între formele de singular şi cele de plural; româna are tendinţa de a nu crea o diferenţă prea mare între cele două numere, dar nici să nu se ajungă la identificarea singularului cu pluralul.

Cazul

Evoluţia cazurilor din latină în română

Cazul este o categorie principală, specifică numelui, aşa cum pentru verb sînt definitorii categoriile timp, mod (pentru unele limbi şi aspectul).

Limba latină cunoştea şase forme cazuale: N,G,D,Ac.,V, Abl. din care limba română a reţinut două, eventual trei cazuri; cauzele sînt multiple; dintre ele, mai importante sînt cele de natură fonetică (dispariţia consoanelor finale) şi de natură sintactică (întrebuinţarea largă a prepoziţiilor a făcut

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

inutilă diferenţierea prin terminaţii). Încă din latină formele cazuale s-au confundat treptat între ele şi astăzi, de exemplu, limbile romanice de Apus nu mai disting cazurile prin desinenţe. Frînarea acestui proces general în limba română este posibil să se datoreze influenţei limbilor slave (v.P.Diaconescu, Str.şi evol. p.198). "Dezintegrarea" sistemului cazual latinesc este de fapt o continuare a unei mişcări generale ce îşi are originea în reducerea sistemului cazual indoeuropean care cunoştea 8 cazuri.

În general cazurile se clasifică în două mari categorii:

a) cazuri independente: nominativul (casus rectus) şi vocativul.

b) cazuri oblice: toate celelalte - G.D.Ac. - dependente de cuvintele enunţului respectiv.

a) Cazurile independente

Nominativul singular din limba română prezintă dificultăţi în privinţa explicării formei cazuale latine din care provine. La substantivele feminine de declinarea I şi la masculinele şi neutrele de declinarea a II-a şi a III-a (parisilabice) în latina populară formele de nominativ s-au confundat cu cele de acuzativ datorită dispariţiei consoanelor finale -s şi -m (deci o cauză fonetică). Această confuzie apare de exemplu în următoarele situaţii:

lat.clasică	lat.tîrzie
decl. I N: casa	N. casa
Ac. casam	Ac. casa
decl.II N. lupus	N. lupu
Ac. lupum	Ac. lupu
decl.a III-a N. tempus	N. tempu
Ac. tempus	Ac. tempu

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Datorită confuziei semnalate nu se ştie cu precizie dacă nominativul substantivelor româneşti este moştenit din nominativul sau acuzativul latin. Se presupune că acuzativul fiind mai frecvent folosit decît nominativul, acesta ar fi cazul moştenit în limba română. Funcţiile sintactice ale nominativului sînt mai reduse în raport cu cele îndeplinite de acuzativ.

Această ipoteză îi aparţine lui Fr.Diez. In realitate forma care s-a menţinut în limbile romanice reprezintă un fel de chintesenţă a tuturor formelor cazuale latineşti şi deci nu este urmaşa exclusivă a uneia. La un moment dat forma latină casa era identică pentru cazurile nominativ, acuzativ, ablativ şi chiar genitiv-dativ, la fel lupu reprezenta forma comună pentru toate cazurile (deci această formă reprezintă o unificare a formelor cazuale). Această părere emisă în 1872 de Fr.D'Ovidio a fost adoptată, printre alţii şi de W.Meyer-Lübke. Dacă aşa se prezintă lucrurile pentru marea majoritate a substantivelor, există cîteva nume despre a căror origine cazuală nu trebuie să avem îndoieli. Astfel, există situaţii în care putem determina cu siguranţă care este forma cazuală moştenită de nominativul românesc. Este vorba de substantivele imparisilabice de declinarea a III-a la care diferenţa dintre nominativ şi acuzativ este foarte mare.

Exemple de substantive care moştenesc nominativul substantivelor imparisilabice: N. lat. serpens > rom. şarpe
(dacă şarpe ar proveni de la acuzativul serpentem ar fi trebuit să aibă forma >*şerpînte)
N. lat. draco > rom. drac (Ac.lat. era draconem)
N.lat. homo > rom. om (Ac.lat. era hominem)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

N. lat. culmen > rom. culme (Ac.lat. era culminem)

N. lat. hospis > rom. oaspe (Ac. lat. era hospitem)

Alte cuvinte provin desigur din acuzativul latinesc. De exemplu:

N. lat. lex nu poate explica rom. lege; acest cuvînt se explică din Ac. legem > N. rom. lege

Ac. carbonem > N.rom. cărbune (N.lat. era carbo)

Ac. regem > N. rom. rege (N. lat. era rex)

S-a observat că substantivele păstrate din forma de nominativ latin sînt în general nume de fiinţe deci substantive care pot avea în mod obişnuit funcţie de subiect în frază, dar din această categorie fac excepţie substantivele culme şi sarpe. In schimb nu se păstrează forma de nominativ de la rex ci acuzativul lat. regem > rom. rege. Aceasta înseamnă că o regulă fixă privind păstrarea formei de nominativ nu există, ci doar o indicaţie cu caracter foarte general.

Forma de nominativ în limba română

Nominativul este o formă tip în limba română? Nu se poate răspunde afirmativ la această întrebare din două motive:

a) pe de o parte, pentru că un substantiv nu este reprezentat exclusiv prin nominativul lui. Substantivul respectiv este acelaşi indiferent de cazul la care apare, cuvîntul fiind o unitate lexicală şi gramaticală. In dicţionar se porneşte de la nominativ, dar dicţionarul uzează de o convenţie, nu pleacă de la realitatea lingvistică atunci cînd indică la substantive forma de nominativ, şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

b) pe de altă parte, pentru că nominativul nu este o formă stabilă, nemişcată; nominativul poate fi influenţat formal de alte cazuri. Există situaţii în care nominativul rezultă din contaminarea cu alte forme cazuale, cum ar fi contaminarea cu genitivul:

Alături de nominativul rom. tată lat. tata există şi un nominativ neetimologic apărut prin influenţa genitivului: tătîne G. lat.tatanis. Genitivul a luat locul nominativului, ca urmare, în limba veche şi azi popular nominativul a căpătat forma tătîne; acest tip de flexiune nu este de origine germanică în latină - cum s-a susţinut - ci se explică prin dezvoltarea internă a limbii latine v. H.Mihăescu, Lb.lat. p.132 ş.u. Sub influenţa lui tătîne forma etimologică de nominativ frate apare dialectal sub forma frăţîne (analogie pornită de la forma de plural) (CDDE s.v. frate)

Un alt caz: în limba secolului al XVI-lea întîlnim formele de nominativ salce, fune care se explică etimologic prin acuzativul latinesc salcem, funem. In formele de nominativ o salcie, o funie nu trebuie să vedem iotacizarea de origine slavă, ci influenţa genitivului (salciei, funiei) asupra nominativului. Aceste forme semănau cu cele de nominativ ale unor substantive de tipul mînie, pustie (forme etimologice) cu G.D. mîniei, pustiei. Pe baza asemănării fonetice se ajunge ca genitivului să i se creeze o nouă formă de nominativ singular funie, salcie, tipul -ie fiind mai frecvent decît cel în -e.

b) Nominativul a fost influenţat şi de vocativ. In limba română alături de jupîn, sfînt, meşter apar formele de nominativ un jupîne, un sfinte, un meştere. Noile forme de nominativ se

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

explică prin mai frecventa utilizare a substantivelor respective la vocativ decît la forma de nominativ. Aceasta a şi făcut ca forma de vocativ să ia locul celei de nominativ, dar nu în toate cazurile definitiv. Există şi situaţii în care vocativul a înlocuit definitiv forma de nominativ; este cazul unor nume proprii cum ar fi Ilie provenit din bulgărescul ILIA; Ilie a fost la origine vocativul formei vechi de nominativ Ilia care a dispărut definitiv în favoarea formei de vocativ.

Coexistenţa nominativului cu vocativul apare la Petru - Petre: nominativul PETRU, forma etimologică, cunoaşte şi forma PETRE, explicabilă, desigur prin vocativul Petre. Un alt nume propriu cu două forme de nominativ este Io(a)n (frecvent) şi Ioane (rar, cunoscut din limba vorbită actuală). S-a creat posibilitatea unui nominativ Ioane prin frecventa folosire a acestui nume propriu la vocativ.

Din exemplele date ne dăm seama de etapele prin care se face trecerea de la nominativ la vocativ, prin influenţa vocati - vului care e mai frecvent la numele proprii decît la numele comune. Exemplele date reprezintă, fiecare, una din etape:

1. Ilie - fază perfect generalizată
2. Petre - formă existentă în variaţie liberă cu Petru.
3. Ioane, un nou nominativ foarte rar însă.

Vocativul

In limba română, vocativul, caz independent şi periferic, în raport cu celelalte cazuri are numeroase forme română este singura limbă romanică cu forme de vocativ atît la masculin cît şi la feminin:

Cda. 356/974 Fasc. 2

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

masc. sing. - e, ule : băiete, dar şi băiatule
fem. sing. o: Ileano, fetiţo
masc. fem. pl. - lor: fetelor

Originea desinenţelor de vocativ: -e masculin (tipul băiete) este desinenţa moştenită din latină (lat. N. lupus - lat. V. lupe). In secolul al XVI-lea; împărate (V) ome (H).

S-au purtat totuşi discuţii în legătură cu desinenţa -e pentru că s-a pornit de la constatarea că în slavă există o desinenţă -e pentru vocativ masculin al numelor cu tema în -o: sl.N. plodu - sl. V. plode, sl. N. rabu, sl.V. rabe).

Adevărul este că această desinenţă -e a vocativului bulgar nu este generalizată nici în limba bulgară aşa încît nu ar fi putut influenţa o formă dintr-o altă limbă. De altfel trebuie totdeauna pornit de la principiul enunţat în introducere (v. p.7) că între explicaţie printr-un factor extern şi o explicaţie printr-un factor intern este de preferat totdeauna cea prin factori interni. Nu se poate nega însă că influenţa slavă nu ar fi întărit întrebuinţarea vocativului în -e, moştenit neîndoios din latină (v. Al.Rosetti ILR, p.303).

-o feminin este o desinenţă împrumutată din slavă, reproducînd vocativul în o al numelor feminine slave cu tema în -a: Ženo (nom. Žena); aceasta fiind desinenţă gramaticală nu s-a supus regulii generale a trecerii lui o neaccentuată la ă. Trebuie explicată prezenţa lui -o pentru că în general nu se împrumută desinenţe. Este necesar să avem în vedere, pe de o parte, sistemul vocativului în ansamblu şi, pe de altă parte, să apelăm la întregul sistem flexionar pentru a constata că femininul era singura formă căreia îi lipsea o desinenţă de vocativ în timp ce la masculin exista vocativul cu desinenţa -e. Dacă exista desinenţa -e la masculin,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pentru echilibrul sistemului trebuia să existe şi o desinenţă feminină. Aceasta a fost împrumutată din slavă (-o). Deci prin necesitatea resimţită de sistem se explică trecerea neobişnuită a unei desinenţe dintr-o limbă în alta. Desinenţa -o apare la feminine indiferent de originea lor (latine,slave, maghiare etc.) (v. I.Pătruţ în Romanoslavica 7, 1963). De menţionat că desinenţa -o la imperativ (vino) e împrumutata de la vocativul feminin (Zdrenghea, SCL XI, 1960 p.800-801). Deci trebuie să admitem că desinenţa -e este moştenită din latină iar desinenţa -o reprezintă un împrumut din slavă.

Desinenţa de masculin singular -ule nu este o formaţie de dată latină,ci este apărută pe teren românesc.Aşa cum vocativul formelor nearticulate era alcătuit prin adăugarea desinenţei -e (băiat + -e), la un moment dat desinenţa -e s-a adăugat formei articulate a substantivului: din băiatul + -e a rezultat băiatule. V. Th.Capidan, Dr.I, p.185 ş.u. care combate părerea după care -le de la vocativ ar fi interjecţia bulgară le deoarece în bulgară aceasta se întrebuinţează de regulă, după substantive feminine; v. şi I.Coteanu în Omagiu lui I.Iordan, p.213 ş.u.
Vocativul cu desinenţa -ule are uneori valoare peiorativă faţă de vocativul cu desinenţa -e, astfel nu ne adresăm niciodată cu vocativul "măcelarule!" unui om care are meseria de măcelar, ci unui chirurg prost; ne adresăm cu forma "birjarule!" unui om prost crescut etc. Originea latină a desinenţei -ule, apărută pe teren românesc, precum şi valoarea peiorativă în raport cu vocativul în -e a fost discutată de Al.Graur în Mél. lg.I, 98 ş.u. Desinenţa de vocativ plural -lor, s-a născut,aşa cum au demonstrat O.Densusianu FLR II, 145 şi S.Puşcariu DR IV, 1927 prin extinderea desinenţei

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

de dativ plural asupra vocativului, în construcţii în care dativul putea fi confundat cu vocativul: vă spun vouă, fraţilor. In acest exemplu "fraţilor" poate fi interpretat fie ca dativ (cui spun? fraţilor), fie ca vocativ; în acest caz pauza indică vocativul; de asemenea în cazul topicii cu forma fraţilor la începutul enunţului, acest termen nu poate fi interpretat decît ca vocativ; "fraţilor, vă spun vouă". Formele de vocativ în -lor apar frecvent în secolul al XVI-lea.

Pluralul în -lor al vocativului a mai fost explicat şi prin forma turcească otomană ler (P.Skok, Slavia, VIII, 69o). Nu putem ţine seama de această explicaţie din motive de natură externă şi internă:

- In turcă, ler era desinenţă generală pentru plural (v. L.Peters, Grammatik der türkischen Sprache, Berlin, 1947, p.22) şi atunci se pune întrebarea de ce noi am fi preluat-o tocmai pentru vocativ.

- în plus există şi un motiv fonetic; în turcă este -ler, iar în română -lor; deci o diferenţă fonetică greu de explicat.

Dar cel mai important este faptul că -lor poate fi explicat foarte bine în interiorul limbii române - prin extinderea formei de dativ la vocativ în anumite situaţii sintactice aşa cum au arătat S.Puşcariu, Al.Graur etc.

In limba veche existau şi forme de vocativ plural fără desinenţă: "păcătoşi! bărbaţi!" formele articulate fiind rare: fraţii! deci se înregistrează o tendinţă de folosire a vocativului cu formă de nominativ, tendinţă foarte veche, manifestată încă în latina vulgară: amicus, vale! (v. V.Väänänen, Introd. p.197). In

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

"Cazania a II-a" a lui Coresi întîlnim forma "... o, ucenici!" Aici avem de a face, din punct de vedere semantic, cu un vocativ, forma fiind însă de nominativ.

Astăzi, se poate vorbi de o tendinţă generală de folosire a nominativului în locul formei de vocativ, de exemplu: "Maria, vino aici!" (nu Mario); "Fată, vino la mine" (nu fato). Se observă că au păstrat vocativul gramatical cu desinenţă, cuvintele care exprimă grade de rudenie sau apropiere ex: "Fiule!"; "Cumnate!"; "Soro!"; "Vecine" (v. S.Puşcariu, La nominatif comme vocatif în Études p.461). Uneori prin forma de vocativ se realizează diferenţa semantică dintre omonime, de ex.:

N. soră V. soro cu sensul "rudă"

N = V soră! cu sensul "infirmieră".

Vocativul cu forma -o s-a păstrat pentru primul sens, cel de rudenie.

Există în limba română de astăzi, regional, cîteva desinenţe specifice de vocativ. Astfel M.Zdrenghea (v. Omagiu lui I.Iordan p. 939-940) a întîlnit în Ardeal desinenţa -ăi; ca vocativ al lui tată se înregistrează forma "tătucăi!"; ca vocativ al lui mamă se înregistrează forma "mămucăi!". Desinenţa -ăi este de fapt interjecţia hăi! care,adăugată substantivului, ("mămucă + hăi") a trecut la forma de vocativ "mămucăi!".In aceeaşi parte a ţării se mai foloseşte pentru vocativ desinenţa -ău,astfel ca vocativ al lui mos apare forma "mosuleu!"; ca vocativ al lui bunic, apare bunicău! . Această desinenţă, provine dăn aglutinarea interjecţiei hău! cu substantivul respectiv: bunic + hău bunicău. S-a observat o diferenţiere după generaţii în privinţa utilizării acestor vocative aglutinate. Ele apar în special în vorbirea

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

persoanelor mai în vîrstă care au tendinţa de a folosi mărci gramaticale mai numeroase pentru exprimarea acestui caz.

Formele redundante, de tipul 'mosuleu, mămuoăi în care apare pe de o parte intonaţia specifică, iar pe de altă parte interjecţia aglutinată formei substantivului reprezentînd o desinenţă, nu mai sînt folosite de către generaţia tînără, datorită tendinţei limbii române către economie. Astăzi nu mai sînt utilizate frecvent nici măcar desinenţele -e şi -o. Este suficientă numai o singură marcă lingvistică. In vorbire există - pentru exprimarea vocativului - intonaţia specială şi pauza, iar în scris se indică vocativul prin virgulă. Vocativul se exprimă prin toate aceste mărci şi în plus printr-o desinenţă specială, ceea ce este prea mult pentru economia limbajului. Se poate face constatarea de ordin general că generaţia tînără renunţă la folosirea mai multor mărci pentru exprimarea vocativului.

In concluzie se poate afirma că vocativul este un caz viu în limba română: conservat din latină, întărit prin slavă şi dezvoltat apoi pe teren românesc, el este consecinţa lingvistică a poziţiei geografice a limbii române (v. Al.Niculescu, Individualitatea, p.29).

b) Cazurile oblice: genitiv, dativ, acuzativ

Genitiv - dativ

Dintre formele latine foarte puţine s-au păstrat la genitiv-dativ, între acestea, cuvintele care desemnează zilele săptămînii:

- rom. marţi < lat. martis diem;
- rom. joi < lat. jovis diem;

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- rom. luni, v. dr. lune (cu -e final trecut ulterior la -i final) provine din lat. lunis dies, formă de genitiv refăcută prin ana - logie cu formele de tipul "martis diem".

In limba secolului al XVI-lea situaţia genitiv-dativului era deosebită faţă de limba actuală, în sensul că formele de genitiv-dativ analitice erau mult mai frecvente. Problema predomi - nării formelor analitice sau a celor sintetice nu se poate rezolva decît introducîndu-se date statistice de care, în momentul de faţă nu dispunem încă.

- Genitivul analitic exprimat cu ajutorul prepoziţiilor de, sau a apare des în traduceri; cale de cetate (SCP, ps. 1o6,4) casa de Domnul (S, ps. 121,9) pe mijloc de casa me (S,V, CP, ps 1oo,2) trestie a cărtulariu (S, ps.44,2). Sînt rare în limba veche construcţii ca în mijloc de arici C PS apărută prin contaminare (v. Paula Diaconescu Str. evol. p.255).

Situaţia dativului era similară, acesta construindu-se cu prepoziţiile a sau la:

dĕde a lucrători (CT, Mt, 87)

să ğiudece a seracul (S. ps.9, 39)

la prĕcălabul (Suceava, 1595, LB 49, 26)

In limba actuală, genitiv-dativul cunoaşte forme sintetice. Se observă că dintre aceste construcţii, cea de dativ cu la se păstrează în limba vorbită, popular (dă apă la vite), iar genitivul cu de în limba română actuală exprimă nedefinitul: în "La mijloc de codru des" de exprimă nedefinitul (mijlocul nedefinit al unui codru necunoscut).

O construcţie sintactică specifică limbii vechi şi populare (în care apare dativul) este dativul locativ: stai locului, aşterne-te drumului, unde dativul are funcţie de

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

complement circumstanţial, fiind cerut de verbe ca a sta, a rămîne, a pironi etc. (v. K.Sandfeld, Lg.Balk., 1930, p.130 ş.u., J.Byck, BL VII 1939, p.150. L.Vasiliu, Recueil d'etudes romanes, Bucureşti, 1959, p.321 ş.u.) Gr.Brîncuş, SCL XI (1960), 3, p.381 ş.u. explică această construcţie prin limbile albaneză, turcă şi sîrbo-croată.

Etimologia formelor de genitiv-dativ nearticulat a substantivelor feminine de declinarea I de tipul: unei case, unei fete, a fost foarte mult discutată.

- B.P.Haşdeu susţine că aceste forme de genitiv-dativ s-ar datora substratului. Ipoteza lui se sprijină pe faptul că există o situaţie asemănătoare în albaneză şi bulgară.

- Sorin Stati, (în SCL X 1959 p.67 ş.u.) reia o teorie mai veche a lui Alexandru Philippide care consideră că aceste forme apar datorită influenţei slave. Sorin Stati se bazează pe inscripţiile din Dacia şi Moesia inferioară unde forma de genitiv-dativ este, de cele mai multe ori, identică cu cea de nominativ şi unde numai foarte rar se întîlnesc forme diferite. In inscripţii apare în loc de forma normală de genitiv-dativ patriae forma patria, la fel regina, femina etc. şi astfel se ajunge la concluzia că forma de genitiv-dativ din limba română nu poate proveni din limba latină pentru că inscripţiile demonstrează sincretismul formelor de nominativ cu cele de genitiv-dativ. Sorin Stati admite în acest caz că genitiv-dativul feminin singular a fost refăcut după nominativul plural ca rezultat al unei puternice influenţe slave bazate pe faptul că la substantivele feminine slave există o formă de genitiv singular identică cu nominativul pl., de exemplu *ЄNЬI genitiv singular = nominativ plural. Această ipoteză nu poate fi admisă din două motive:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

1. inscripţiile nu ne dau întotdeauna fapte probante, situaţiile din inscripţii trebuie interpretate. Imprejurarea că sînt mai multe forme sincretice de genitiv-dativ cu nominativ nu este în măsură să ne convingă că aceasta era norma.

2. materialul inscripţiilor nu este suficient. Limba era reprezentată nu numai de inscripţii, ci şi de alte documente.Vezi şi critica lui Al.Graur în Tendinţe, p.63 unde se arată că ar fi greu de imaginat procesul care ar sta la baza imitaţiei formei slave.

- In cazul amintit este recomandabil să apelăm la teoria susţinută de H.Tiktin, de Ov.Densusianu, de S.Puşcariu, apoi de Al.Rosetti şi de Al.Graur, conform căreia genitiv-dativul românesc reprezintă genitiv-dativul latin: lat. N. casa rom.casă lat.G.-D casae > rom. case, lat. morti > rom.morţi (deci forma românească corespunde celei din latină;Al.Graur,(Tendinţe, p.63) susţine că "ar fi o coincidenţă foarte curioasă să le regăsim (morfemele de genitiv-dativ) fără schimbare, ca urmare a unei influenţe străine, după ce le-a fi pierdut prin evoluţia naturală. Desinenţele declinării articulate ... sînt moştenite din latineşte" (v. şi V.Väänänen, Lat.volg. p.195,p.2oo: româna conservă dat-gen. dominae dominae). Moştenirea din latină a genitiv-dativului este cea mai plauzibilă deoarece există atît o corespondentă semantică cît şi una din punct de vedere formal, deci nu este necesar să apelăm nici la substrat şi nici la o influenţă externă, în speţă influenţa slavă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acuzativul

Pentru substantivele de declinarea I, a II-a şi a III-a parisilabică nu se poate şti cu siguranţă dacă forma românească provine din nominativul sau acuzativul latin. In cazul imparisilabicelor putem determina însă cu certitudine dacă forma românească provine din acuzativ sau nominativ (v.mai sus p. 18-19).

In legătură cu acuzativul se pune o problemă de sintaxă istorică şi anume aceea referitoare la statutul prepoziţiei "pe" în limba română ca morfem al complementului direct
- cînd a apărut prepoziţia pe cu funcţia de morfem al acuzativului?
- de ce în secolul al XVI-lea nu întîlnim decît rar această prepoziţie (sec.al XVI-lea: văzu Pătru - azi văzu pe Petru) ca instrument al acuzativului? (v. Florica Dimitrescu în SCL 2/1960 p.219 ş.u.).

Majoritatea cercetătorilor limbii textelor noastre vechi au văzut în construcţiile sintactice nefireşti astăzi, şi în special în lipsa prepoziţiei pre la acuzativ în textele traduse în secolul al XVI-lea, o probă de servilism faţă de textele originale slave. Iată cîteva citate care ilustrează această afirmaţie: "Faptul că cele mai vechi texte rotacizante omit prepoziţia pre se explică uşor prin scrupulozitatea cu care traducătorii acestor texte căutau să reproducă întocmai originalul slavon" (Candrea, Ps.Sch.I, CC II); "Cele mai multe din exemplele neobişnuite astăzi ale textelor noastre vechi ... sînt datorite imitaţiei originalului slavon" (Drăganu, Morf., p.35): Textele traduse par leurs omissions et hésitations trahissent l'effort que faisaient les traducteurs de ne pas trop s'éloigner des originaux étrangers" (Densusianu,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

HLR II, p.376-377); "In textele traduse întrebuinţarea lui pre e condiţionată de construcţia din originalul "slavon" (Al.Rosetti, Lb.sec.XIII-XVI, p.130); construcţia cu pre era evitată pentru a se imita construcţia slavonească corespunzătoare" (Ibidem, 131). I.A.Candrea merge şi mai departe cu acest raţionament, introducînd în discuţie chiar "teama pe care o aveau traducătorii de a introduce în textul religios pe care îl tălmăceau vreun cuvînt de prisos, ceea ce ar fi constituit în ochii lor o profanare a sfinţeniei cărţii" (op.cit., I, CC II).

In faţa acestor afirmaţii categorice ne îndoim alături de S.Puşcariu (DR, II, 566-567), că atitudinea servilă a traducătorilor primelor noastre texte putea merge atît de departe încît să falsifice consecvent sintaxa limbii lor.

In cele ce urmează vom încerca să demonstrăm pe baza comparaţiei între textul românesc tradus şi originalul slav, că nu în toate situaţiile poate fi invocat "servilismul" traducătorilor pentru a se explica anumite fapte de limbă. Astfel, credem că nu putem discuta situaţia lipsei lui pre la acuzativ din textele traduse i z o l a t, fără a avea în vedere în ce mod, aceiaşi traducători transpuneau în româneşte alte cazuri. Deci se impune plasarea traducerii acuzativului în a n s a m b l u l mijloacelor şi posibilităţilor de care dispuneau primii noştri traducători în traducerea cazurilor în general. Cercetarea paralelă a textului românesc şi a celui slavon original ne permite să observăm, de exemplu, că se traduce consecvent cu ajutorul unei prepoziţii cazul instrumental, sintetic în slavă, ceea ce dovedeşte că traducătorii înţelegeau în mod exact sensul: Si bătu cu grindine viile lor изби градом виногрды cu mănіѧta (Coresi, Ps.sl.rom.Ps.6) ихъ гнѣвом твоим -derepţii cu inema (id.ib.10)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Să presupunem însă că în situaţia menţionată mai sus nu s-ar fi putut traduce a l t f e l; dar şi în acest caz trebuie admis că traducătorii nu au procedat "servil", ci au redat sensul cu ajutorul unei prepoziţii inexistente în textul slav. Să examinăm, în continuare, un alt caz, care pune probleme mai numeroase de traducere şi care, ca şi acuzativul, se poate transpune fie sin - tetic, ca în slavă, fie cu o prepoziţie. Ne vom rezuma, aici, la cîteva exemple menite să ilustreze faptul că traducătorul a ştiut să se orienteze bine şi a redat sensul cu ajutorul unei prepoziţii atunci cînd genitivul slav respectiv era un genitiv locativ: Puser Ierosalim положꙋща ѥрс҃лима

(Psaltirea Voroneţeană XXVIII, 1)

sau un genitiv al materiei: маріа же премщи

Maria luo o litrâ de mvrь de nardos литрѧ мѵ҃ра нарда

(CT Ioan, 41)

Nu poate spârtura crъpi cu pânzâ nenâlbitâ (CT Matei 31) приставлѣеть приставленіа пхта же вѣнена

La toate aceste posibilităţi de corectă utilizare a unei prepoziţii acolo unde textul slav prezenta o formă sintetică, trebuie adăugat şi un altul, în sprijinul tezei că nu numai servilismul este în măsură să explice absenţa prepoziţiei pre la acu - zativ; este vorba de un fapt remarcat de S.Puşcariu în DR, VII, 459. Aici autorul se referă la numeroasele cazuri cînd în textul românesc se traduce corect de exemplu laud domnul, deşi într-o traducere servilă ne-am fi aşteptat la laud domnului, pentru că în slavă, la numele de fiinţe masculine acuzativul avea în general forma genitivului (Boga). Este, prin urmare, legitim să fim surprinşi de ce în această situaţie traducătorul a ştiut să traducă

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

corect cu acuzativul românesc, dar de ce nu a mers mai departe, adăugînd prepoziţia pre, dacă aceasta se impusese în sistemul său lingvistic.

In faţa acestei situaţii de fapt, ne putem pune întrebarea de ce traducătorii care, după cîte am văzut - şi exemplele pot fi uşor înmulţite - au ştiut să pună prepoziţia care exprima exact circumstanţa respectivă (cu, de, în) la alte cazuri, sintetice ca şi acuzativul în slavă, şi nu au făcut-o, decît cu rare excepţii, în cazul complementului direct.

Inainte, însă, de a încerca să dăm un răspuns la această întrebare, nu trebuie să trecem cu vederea anumite situaţii care ne-ar putea ajuta la o justă interpretare a faptelor. De exemplu, dacă ne referim la cazurile, puţin numeroase, cînd în textele traduse apare pre la acuzativ, este necesar să distingem trei situaţii:

1) Cînd în textul slav acuzativul respectiv era precedat de prepoziţia na, tradusă în româneşte prin pre (sau mai rar prin spre) ca morfem al acuzativului:

Varsă măniia ta spre limbi	ПРОЛѢИ ТНѢВТВОИ НА
če nu ştiu tine	ѧЗЫКЮ НЕ ЗНАѧЩѦѦ ТЕБЕ
Şi pre păraţii če numele lor	ИНА ЧСРВЇА
nu chěm (Psaltirea Voroneţeană	ТВОЕГО НЕ ПРИЗВАЩѦ
LXXVIII, 6).	

2) Cînd în text apar două substantive identice şi prezenţa lui pre se explică prin nevoia imperios simţită a distingerii lor:

Cum poate dracь pre dracь goni?	КАКО МОЖЕТЬ САТАН
(CT Marcu, 13)	САТАНѦ ИЗГОНИТИ ?

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Da-va frate pre frate spre moarte (CT Marcu, 59) ПРѢДСТЖЕ БРАТЬ БРАТА НА СЪМРЪТЬ

3) Si cînd, în fine, se traduce prin acuzativul cu prepoziţie fie pronumele:

izbăveşte pre noi (Psaltirea Voroneţeană LXXVIII, 9). ИЗБАВИ НАС

fie numele proprii:

Si bâgâ pre Pâtru (CT Ioan, 58) И ВЪВЕДЕ ПЕТРА

fie, mult mai rar, numele comune: ПРИГЛЬСИ ЖЕ И

strigâ nunul pre ginere (CT Ioan, 6)

Din cele trei situaţii prezentate singura concludentă, din punctul nostru de vedere, este a treia. Vedem deci că şi cele cîteva cazuri de utilizare a prepoziţiei la acuzativ în textele traduse se restrîng prin eliminarea cazurilor cînd în slavă exista o prepoziţie (Nd) sau cînd, întîlnindu-se două substantive identice, dintre care unul se află la acuzativ, prezenţa unui semn al acuzativului se impunea.

In discuţia de pînă acum ne-am referit, cu bună ştiinţă, numai la problema acuzativului din textele traduse în secolul al XVI-lea. Insă, pentru a ajunge să dăm un răspuns la întrebarea pe care ne-am pus-o, trebuie să ne adresăm şi textelor originale unde, după cum se ştie (v.Al.Rosetti, LR sec.al XIII-XIV-lea, p.130), acuzativul numelor sau pronumelor, cu foarte rare excepţii (explicate de Densuşianu, HLR, II, 376 prin neglijenţe de redactare) se construieşte cu prepoziţia pre. Avînd în vedere că totuşi textele netraduse reflectă starea limbii, cum se poate explica faptul că traducătorii, deşi în alte cazuri ştiau să folosească prepoziţia

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

adecvată, cînd aveau de tradus genitivul sau instrumentalul, puteau să distingă acuzativul de genitivul numelor masculine etc., nu utilizează decît prea rar, excepţional, acuzativul cu pre? Desigur că aceiaşi traducători dacă ar fi fost în situaţia să scrie o scrisoare sau un act de proprietate, de exemplu, fără un "model" în faţă, ar fi utilizat prepoziţia pre la acuzativ: (v.de exemplu prefeţele şi epiloagele textelor traduse).

In răspunsul pe care îl propunem, credem că este necesar să plecăm de la situaţia fenomenului în discuţie în s i s t e m u l limbii secolului al XVI-lea. Dacă fenomenul ar fi străvechi şi deci consolidat în limbă (cum presupun cei mai mulţi dintre cercetători), "servilismul" faţă de textul slav nu ar fi reuşit să impună traducerea acuzativului fără prepoziţie (odată ce am văzut că alte cazuri, deopotrivă sintetice în slavă, sînt traduse corect, cu prepoziţie). In lupta dintre existenţa unei perfecte conştiinţe lingvistice a acuzativului cu pre, cerută de "vechimea" fenomenului, şi imitarea servilă a textului tradus, pare mai probabil că prima ar fi trebuit să iasă învingătoare. Concluzia noastră este deci că, în epoca de care ne ocupăm, fenomenul în discuţie era într-o fază i n c i p i e n t ă în limbă, că nu reuşise să se impună în conştiinţa vorbitorilor astfel încît, în momentul cînd nu scriau liber, să-l utilizeze. Cu alte cuvinte, credem că lipsa lui pre din textele traduse ar putea constitui o dovadă, care, coroborată cu altele - de pildă cu absenţa lui pre la acuzativ din dialectele noastre din sud (aromân, megleno-român şi istro - român) - ar putea fi adusă în sprijinul tezei că pre la acuzativ datează aproximativ din epoca imediat anterioară aceleia în care apar primele traduceri şi că în perioada de care ne ocupăm nu

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

reuşise să se impună în limbă pe deplin. Un argument în favoarea acestei afirmaţii despre faza de "tatonare" a acuzativului cu pre sînt destul de numeroasele exemple în care, în sec. al XVI-lea, era utilizat acolo unde româna de astăzi îl exclude. Densusianu, în HLR, II, 377, notînd astfel de cazuri aberante astăzi: şi aibi pre tine singur şi pre învăţătura (Coresi, Lucrul apostolesc, ed.Bianu, p.5o3/3), să ungă pre trupul lui Isus (Coresi, Tîlcul evangheliilor, 1564 p.8), să nu urâm pre leacure (Ibidem,p.239); şi pre rodu şi poamele loru ai blagoslovitu (Coresi, Molitvenic la N.Hodoş, p.272); ne (="nu") ucareşte pre popa, ce pre beserecа lui Du[m]nedzeu (Mamuscript de la Ieud, ed.Bianu, p.21/2 (citatele sînt după Drăganu, Morf.p.121) le însoţeşte de explicaţia că ele ar fi o dovadă tocmai a faptului că traducătorii cunoşteau bine construcţia cu pre la acuzativ pe care au ajuns să o folosească şi acolo unde uzul limbii române nu o cerea. Credem că aceste cazuri se pot interpreta însă, cu mai multe şanse, ca o consecinţă a stadiului de început la care se găsea fenomenul în veacul al XVI-lea. De altfel, acuzativul cu pre este un fenomen care nici pînă astăzi, cu toate eforturile de normare ale limbii literare, nu a ajuns să se precizeze, să obţină forme de cristalizare unanim recunoscute. Vezi observaţiile lui S.Puşcariu, DR II, p.568 - care însă merge prea departe afirmînd că "pe timpul şi în regiunile în care au fost scrise primele traduceri (în secolul al XVI-lea n.n.) inovaţiunea nu începuse încă" DR, VII, 458 şi ale lui L.Onu, Recueil, 206, care relevă un mare număr de greşeli în limba de astăzi cu privire la utilizarea lui pre la acuzativ.

Din cele expuse mai sus se poate trage concluzia că, fără a exclude cu totul o anumită influenţă a textului slav, cum face,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

după părerea noastră în mod exagerat, S.Puşcariu care vorbeşte despre "desăvîrşita neprobabilitate a explicării prin modelul slav imitat" (DR, VII, p.458) nu putem atribui exclusiv acestuia lipsa lui pre la acuzativ, ci faptului că fenomenul, în evoluţie şi astăzi, se afla încă într-un stadiu de început.

Intr-o situaţie ca cea prezentată mai sus Paula Diaconescu, Evol. şi str. p.261 consideră, pe bună dreptate, că trebuie stabilit un raport, o proporţie între numărul traducerilor corecte şi cel al traducerilor incorecte ce redau una şi aceeaşi construcţie din textul original.

Genul

Evoluţia genurilor din latină în română

In latina clasică existau trei genuri stabile: masculinul, femininul şi neutrul. In latina populară au loc, din cauze multiple, dar mai ales din motive fonetice sau semantice, treceri de la un gen la altul, treceri ce se înregistrează pînă în limba de azi.

Istoria evoluţiei genului ridică problema diferenţelor de gen care se manifestă fie în interiorul latinei, fie în interiorul limbii române.

Exemple de diferenţe de gen în limba latină:

lat. clas. fagus - fem.
lat. pop. fagus - masc.
limba română fag - masc.

lat. clas. populus - fem.
lat. pop. populus - masc.
limba română plop - masc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Nu totdeauna însă româna a urmat genul pe care substantivele îl aveau în latina vulgară: de exemplu:

lat. clas. vinum (neutru)
lat. pop. vinus (masculin)
limba română un vin (pl. vinuri) - neutru

Cele mai multe treceri de la neutru la masculin se datorează confuziei finalelor, deoarece consoanele finale au numai o prezenţă grafică.

In cazul substantivelor de alte origini decît latina, de multe ori româna le-a adaptat la alte genuri decît cele din limba de origine, de exemplu:

magh. talp (masc.) > rom. talpă (feminin)
magh. szám (masc.) > rom. seamă (feminin)
sl. ciudo (neutru) > rom. ciudă (feminin)
sl. pravilo (neutru) > rom. pravilă (feminin)

Schimbări de gen în interiorul limbii române: acestea se manifestă, în primul rînd, dacă raportăm limba din secolul al XVI-lea la faza actuală:

sec. al XVI-lea un stîlp - două stîlpure (neutru)
azi un stîlp - stîlpi (masculin)

sec.al XVI-lea un genuche - două ganuche (neutru)
azi: un genunchi - genunchi (masculin)

sec.al XVI-lea un obraz - două obraze (neutru)
azi: un obraz - obraji (masculin)

sec.al XVI-lea un umăr - două umere(neutru)(v.la M.Eminescu umere)
azi: un umăr - umeri (masculin)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Fluctuaţii de gen întîlnim şi mai curînd în cazul neologismelor care nu s-au adaptat perfect la sistemul limbii noastre: beret - neutru - beretă - fem.; astru - neutru - astră - fem.; pustiu - neutru-pustie - fem.; sistem - neutru-sistemă - fem.; poem - neutru-poemă - feminin.

De multe ori formele ce diferă ca gen s-au specializat din punct de vedere semantic: o cifră - două cifre (în matematică) şi un cifru - două cifruri (limbaj secret); un fascicol de lumină, dar o fascicolă dintr-o revistă; un ordin ("dispoziţie"), o ordine (disciplină) (I.Iordan, V.Guţu, Al.Niculescu, Str.gr. p.78).

In limba latină, în special în faza arhaică, genul neutru cuprindea substantive neînsufleţite. Această includere a neînsufleţitelor are o dublă justificare: una formală, legată de desinenţa -um la nominativul singular şi alta de ordin semantic,potrivit mentalităţii primitive toate numele clasificîndu-se în două mari categorii: animate şi inanimate. Aceasta este o primă categorisire a substantivelor; clasificarea după sex este tardivă şi reprezintă o schimbare a mentalităţii primitive. In limba latină existau cîteva substantive neînsufleţite care aparţineau genurilor animate dar ele erau concepute ca personificări sau, în cazul substantivelor manus, oculus, ventus, au fost tratate ca feminine şi masculine deoarece noţiunile pe care le reprezentau erau socotite forţe vii (Rosetti, ILR, p.136). Cu timpul, însă, în latină distincţia clară însufleţit-neînsufleţit nu a mai fost respectată.

Tendinţa manifestată în latină de a fi absorbit genul neutru de către masculin şi feminin a trecut prin mai multe faze: Incepînd din sec.I al erei noastre se întîlnesc în inscripţiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

lstinești exemple de substantive neutre avînd terminație de substantive masculine. Cu timpul numărul lor crește și limbile romanice atestă această tendință de eliminare a neutrului (H.Mihăescu, Lb.lat., p.129).

Neutrele terminate în -um au fost confundate cu masculinele în -us (vinum cu vinus), dar în latină existau și neutre de declinarea a III-a terminate în -er, care fiind mult mai puține decît cele în -um au căpătat un acuzativ analogic în -m și deci au trecut în categoria masculinelor. Pluralul neutrelor în -a mai ales la substantivele întrebuințate mai des la plural s-a confundat cu femininul singular cu desinența -a; lat.sg. pirum - pl. pira ... a devenit în limba română pera>pară simțit ca singular (o pară), la fel animal-is, pl.animalia s-a păstrat în limba română sub forma nămaie (Banat) ca singular, la fel arma,-orum arma,-ae rom. armă. Deci desinența de plural neutru a era simțită ca desinență de singular, iar din punct de vedere al genului a predominat femininul. Prefacerea neutrelor în feminine este cauzată după L.Spitzer, de un proces de "feminizare" (Revista de filologie hispanică III, 4 (1941) p.339 ș.u.) iar după Gh.Ivănescu se explică prin caracterul colectiv al unor plurale: poamă, frunză (op. cit.p.311).

In raport cu -um care se confundă cu masculinul, iar -a cu femininul, desinența -ora a devenit la un moment dat foarte importantă: sg. tempus - pl.tempora. Grupul substantivelor inanimate nu se bucura în latină de stabilitate în cadrul opoziției animat-inanimat deoarece nu avea un conținut specific, iar singura formă proprie era -ora; astfel s-a produs neutralizarea opoziției inanimat-animat în favoarea noii opoziții masculin-feminin.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Limba română întăreşte ideea de neînsufleţit a neutrului, eliminînd dintre neutre numele de animale (considerate ca simple instrumente) de ex. jumentum. In plus în limba română apare la neutru, regional, în Maramureş şi Crişana, o nouă desinenţă specifică -auă, asupra căreia a atras atenţia I.Arvinte (Terminaţia de pl. -auă a unor substantive neutre în SCL X (1959), 2, p.213-239):

Sg.	Pl.
hîrdău	hîrdauă
palţău	palţauă
lepedeu	lepedeauă

Desinenţa amintită apare la substantive de origine maghiară care au singularul în -eu, -ău, -ou. Cu timpul această desinenţă specifică de neutru s-a extins în această parte a ţării şi asupra neologismelor:

birou - birauă
tablou -tablauă
liceu - liceauă
muzeu - muzauă

Existenţa acestei desinenţe vine în sprijinul ideii că neutrul este un gen viu în limba română. Se constată astfel că genul neutru are un mare număr de desinenţe de plural, fapt foarte important deoarece demonstrează stabilitatea acestui gen în limba noastră. Categoria neutrului nu a fost păstrată de limbile romanice, în afară de română. Sporadic se întîlnesc conservate şi în alte limbi romanice (italiană, spaniolă, franceză) cîteva unelte gramaticale care exprimau neutrul în latină (Rosetti ILR, p.63[illegible]).

Cda. 356/974 Fasc. 3

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Se pune întrebarea: acest neutru reprezintă o inovaţie a limbii române, este un element împrumutat sau o reminiscenţă din latină? S-au formulat, din acest punct de vedere, diferite ipo - teze - privind originea neutrului românesc. Unii cercetători au considerat că neutrul românesc este de origine slavă, deci un împrumut. Printre aceştia se numără Alexandru Graur, care într-un articol publicat în anul 1928 în revista "Romania" (L IV, 249 ş.u., v. BL V, 5 ş.u., BL VI 26 ş.u.) susţinea că neutrul românesc este împrumutat din slavă. Este adevărat că o serie de neutre slave şi-au menţinut genul, de exemplu: sl. klopotŭ, bljudo, jezero rom. clopot, blid, iezer, dar I.Pătruţ (Mél.Oslo p.294) susţine că nu este cunoscut cu certitudine genul pe care îl aveau în slavă aceste substantive; neutrul sl. maslo > maslu nu prezintă impor - tanţă deoarece este vorba de un cuvînt relativ nou împrumutat din slavona bisericească.

Dacă facem însă o comparaţie, luînd în considerare pe de o parte totalitatea neutrelor româneşti, iar pe de altă parte urmărind evoluţia substantivelor de genul neutru de origine slavă care au intrat în limba română, se constată că foarte puţine şi-au menţinut genul neutru, şi dimpotrivă multe neutre slave au fost adaptate în limba română la alte genuri, aşa cum a demonstrat I.Pătruţ (în Mél.Oslo p.291 ş.u.), iar altele au devenit masculine. Astfel neutrele slave cu tema în -o au intrat în categoria femininelor: kolivo > colivă, pravilo > pravilă, greblo > greblă, grulo > gîrlă, stiklo > sticlă etc. deci au avut acelaşi tratament ca numele slave cu tema în -a: gradina > grădină, brazda > brazdă, lopata > lopată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Această schimbare de gen are loc datorită unei modificări fonetice: -o neaccentuat final trece la -ă. Dar această schimbare fonetică la rîndul ei este determinată de un motiv morfologic, şi anume de împrejurarea că în limba română nu există nici o declinare care să cuprindă substantive cu desinenţa -o şi nici nu există precedentul unor substantive în -o. Astăzi sînt cîteva neologisme cu -o final: radio, metro, care însă nu sînt încă adaptate la sistemul flexionar românesc. In acest caz se impunea ca ele să se încadreze într-o declinare cu o desinenţă asemănătoare cu -o, cea mai apropiată din punct de vedere fonetic fiind -ă (desinenţa declinării I). De asemenea neutrele slave cu tema în -je au fost integrate în română în categoria femininului în -e: sl.perije > rom. perie, sl.premeždije > rom. primejdie, sl.plŭnije > rom.pîlnie, ca, de altfel, şi derivatele cu sufixe: sl.dychanije > rom.dihanie, sl. sŭpasenije > rom.spăsenie, sl.bežanije > rom.bejenie. In alte situaţii substantivele neutre slave au fost atrase de genul sinonimelor lor: rom.hlibă provine din ucrainianul hlib (neutru); în română, sub influenţa femininului pîine a trecut la genul feminin; rom.burană provine din slavul buran (neutru) care şi-a schimbat genul datorită sinonimului său feminin ploaie. Adevărul este că în slavă neutrul nu este un gen activ, în dezvoltare. O dovadă în acest sens este faptul că în vechea bulgară existau nume de vietăţi de genul neutru (deşi, în principiu, genul neutru este incompatibil cu categoria animatelor), cînd nu se insista asupra sexului: astfel gavedo care înseamnă animal, e neutru în blg.; momice şi monce care denumesc noţiunile de fată şi băiat sînt tot de genul neutru. Şi în limba română există cîteva substantive neutre care denumesc vieţuitoare: animal, rumegător, dobitoc. Dar în primul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

rînd, în limba română aceste substantive sînt nume generice, iar genericele nu sînt nume de însufleţite, şi pe de altă parte, sînt extrem de puţine, probabil numai aceste trei.

Numărul neutrelor româneşti s-a lărgit şi printr-o serie de substantive slave masculine devenite neutre în română: sl.bičĭ > rom.bici, sl.bobŭ > rom.bob (dar şi femininul bosbă) sl.brŭlogŭ > rom.bîrlog, sl.dĕlu > rom. deal, sl.duhŭ > rom. duh, şi este clar că nu prin cuvinte la origine masculine a putut să contribuie slava la "menţinerea" sau la "consolidarea" neutrului românesc. In afară de aceasta trebuie menţionat că neutrul slav este total diferit de cel românesc, avînd semne gramaticale distincte (morfologice - flexiunea şi sintactice - acordul) pentru toate părţile de vorbire care comportă categoria genului (Pătruţ, lucr.cit.p.291).

In concluzie, neutrul românesc nu poate fi explicat prin neutrul slav.

O altă ipotetă este cea conform căreia în limba română s-a păstrat neutrul din latină. Partizanii acestei teorii se bazează în special pe menţinerea desinenţei -ora. Ca şi G.Meyer-Lübke, Gh.Ivănescu (SCL 3/1957 p.299 ş.u.) susţine că neutrul român este continuatorul neutrului latin popular. Gh.Ivănescu îşi bazează această ipoteză pe faptul că, la unele declinări, în latină neutrul nu s-a slăbit ci, dimpotrivă, s-a întărit, ceea ce se dovedeşte prin substantivele latineşti masculine devenite neutre: cubitus avea pl. cubita (rom. coate), lat.digitus, pl.digita (rom.degete); la fel la substantivele masculine de declinarea a IV-a devenite neutre în limba română: lat.fructus > rom.fruct, lat.fremitus > rom.freamăt, lat.gustus > rom. gust, lat. sonitus > rom.sunet etc. Gh.Ivănescu (op.cit. p.305) consideră că, probabil, numai o parte din aceste

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

substantive au căpătat în latina populară un plural în a și numai pe teritoriul balcanic. Această ipoteză nu este acceptată de toți cercetătorii, pe de o parte, pentru că genul neutru a dispărut din limbile romanice, și, pe de altă parte, pentru că neutrul românesc are o flexiune și un conținut diferit în raport cu cel latinesc.

Acestor obiecții Gh.Ivănescu le răspunde afirmînd că neutrul nu a dispărut din conștiința vorbitorilor de limbi romanice; el admite că a dispărut numai categoria formală a neutrului, nu și cea semantică. Dar pe de altă parte Gh.Ivănescu nu putea să nu fie de acord că forma neutrului a dispărut datorită unor cauze formale (căderea consoanelor finale este un fenomen absolut general). De altfel genul neutru din limba română nu corespunde nici prin forma lui și nici prin detaliile de conținut neutrului latin care dispăruse din latină încă din primele secole ale erei noastre.

Analiza genurilor românești după criterii contextuale demonstrează că neutrul din limba română se deosebește de cel din limba latină prin faptul că primul are o entropie mai mare decît neutrul latinesc, adică poartă o cantitate de informație mai mare decît acesta din urmă. Intr-adevăr, pentru determinarea fără ambiguitate a neutrului românesc sînt necesare două contexte, deoarece neutrul românesc nu are un context de singular sau de plural specific, în timp ce, pentru determinarea fără ambiguitate a neutrului latinesc este suficient un singur context, deoarece neutrul latinesc are cel puțin un context specific, care nu aparține nici masculinului și nici femininului (P.Diaconescu, Str.evol. p.75-76).

O altă ipoteză susține proveniența neutrului românesc din substrat. Această ipoteză apare în toate lucrările dedicate substratului și în special în cele străine(Kr.Sandfeld, (1930),

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

A.Gabinski (1956) iar mai de curînd teoria a fost reactualizată de Octav Nandriş (1961) şi V.Hořejsi (1964). Argumentul hotărîtor al acestei teorii este existenţa neutrului în albaneză, care cuprinde un număr mare de substantive şi este un gen foarte stabil. Flexiunea neutrului este în acelaşi timp deosebită de flexiunea celorlalte genuri (formă diferită). In lucrarea sa Linguistique balkanique Kr.Sandfeld consideră că paralelismul dintre neutrul din limba română şi din albaneză se datoreşte fie unui substrat etnic comun, fie unei lungi perioade de convieţuire română-albaneză. Gr.Brîncuş, care a studiat genul neutru în albaneză (SCL 1/1963 p.77 ş.u.) arată însă că în română şi în albaneză există note generale comune: pierderea vechiului neutru pe o anumită treaptă a dezvoltării limbii, reintroducerea, pe altă treaptă, a vechilor distincţii de gen şi procedeul identic de exprimare a genului (cf. Al.Rosetti, Sur la catégorie du neutre, în "Actes du Congrès de linguistique générale de Cambridge", août 1962: "La tendance à la motivation apparaît, reparaît, et disparaît,au cours de l'évolution des langues: on lui doit la réintroduction d'anciennes distinctions disparues").

Din aceasta nu se poate trage concluzia că cele două limbi ar avea o origine comună ci că este vorba de un simplu paralelism albano-român.

Teza lui Al.Rosetti conform căreia neutrul este de dată românească a fost adoptată de majoritatea cercetătorilor români. Al.Rosetti consideră acest proces ca o recreare, pe teren românesc, o reamenajare a neutrului latinesc (pierdut în latina populară prin dispariţia flexiunii) cu elemente existente în limbă, desinenţele de masculin singular şi de feminin la plural şi conservînd

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

desinenţa -ora la plural. Deci româna a păstrat foarte viu sentimentul de animat-inanimat şi a dat o extindere proprie categoriei neutrului.

Reamenajarea neutrului în limba română constă în manlera specifică de utilizare a desinenţei -ora şi în folosirea acestui gen exclusiv pentru inanimate. (v. Al.Rosetti, ILR 627 ş.u.). Esenţial pentru neutrul românesc este că nu conţine animate. Vezi însă P.Diaconescu, Str. evol. p.97: Incadrîndu-se la neutru de exemplu sl. dobitoc, natura semantică a opoziţiei masculin, feminin/neutru s-a modificat, opoziţia animat/absenţa animatului înlocuindu-se cu opoziţia unisexuat/ absenţa unisexuatului. In concluzie, neutrul românesc este o construcţie a limbii române şi la dezvoltarea lui a contribuit desigur faptul că româna s-a dezvoltat în mediul balcanic (v. Al.Rosetti, Studii lingvistice, 1959, p.133). Toate aceste elemente pot explica prezenţa acestui gen deosebit în limba română. Sensibilă la clasificarea numelor în animate şi inanimate, limba română a mers mai departe în această direcţie creînd, în interiorul animatului un gen personal (vezi C.Racoviţă în BL VIII p.154 ş.u., Al.Graur BL XIII p.lol ş.u.). Se poate constata că în limba română neutrul este un gen viu ce cuprinde inanimate, gen viu pentru că o serie de neologisme se integrează aici de exemplu aeroport, cosmodrom etc.

Cercetătorul sovietic Gabinski ca şi lingvisticul român I.Pătruţ reiau o teză mai veche după care în limba română nu ar exista un gen neutru ci un gen numit mai propriu ambigen: autorii citaţi pledează pentru această denumire, deoarece la singular "neutrul" se comportă ca substantivele masculine şi la plural ca femininele: un scaun - două scaune. Gabinski aduce în discuţie şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

aşa zisul neutru albanez unde la fel singularul merge cu masculinul(mal "munte")iar pluralul cu femininul(male fillim "început" pl.fillime). Acestei teorii după care ambigenul ar însemna genul care aparţinînd de fapt la două genuri, Al.Graur îi contrapune argumentul opoziţiilor pe care le realizează neutrul: A.Graur (ca şi I.Iordan) arată pe drept cuvînt că trebuie să-l numim totuşi neutru pentru că acesta la singular se opune femininului singular, iar la plural se opune masculinului plural, deci formează o categorie aparte, distinctă de celelalte două. Din punct de vedere al conţinutului, de asemenea neutrul nu are un fond comun cu masculinul sau femininul.

Raportul între genul neutru şi celelalte genuri

Ec.Goga (Omagiu Al.Rosetti, 1965 p.3o7 ş.u.) a urmărit repartizarea pe genuri a inanimatelor în limba română şi a constatat că din totalul de 4366 de substantive inanimate (după DLRM) 222 sînt masculine, 2674 sînt feminine şi numai 147o sînt neutre.

Concluzii: a) neutrul nu cuprinde toate inanimatele,marea majoritate a inanimatelor sînt în primul rînd feminine; b) neutrul reuneşte numai inanimate cu cîteva excepţii (nume de colectivităţi) neam, tineret, trib etc. Acestea sînt însă nume generice. Din cele 147o,cca 8o sînt folosite şi la masculin şi la neutru, deci nu şi-au stabilit încă genul. Majoritatea este formată din termeni tehnici: condensatori-condensatoare; semiconductori-semiconductoare; tranzistori-tranzistoare; calculatori-calculatoare etc.

Deşi toate acestea sînt neologisme se poate conchide că în stadiul actual al limbii române stabilizarea definitivă a neutrului nu s-a făcut. In Tendinţe ale limbii române (p.94) Al.Graur

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

arată că o serie de neutre tind să se integreze desinenţelor masculine: spalţi, vagoneţi, robineţi. Al.Graur explică "fuga" neutrului spre masculin prin faptul că aceste substantive au fost împrumutate în grup cu o serie de determinante (adjective dintr-o limbă care fac - la plural - diferenţa între masculin şi feminin), de exemplu: centri nervoşi (fr. centres nerveux), calculi renali (fr. calcus rénaux), izotopi radioactivi (fr. isotopes radioactifs) etc. Al.Graur arată că limba română revine astfel, prin influenţa franceză la vechea tendinţă a limbii latine de a trece neutrul la masculin. Trebuie observat că, totuşi, această explicaţie nu poate fi extinsă pentru toate situaţiile (condensatori, robineţi, compuşi, derivaţi etc.etc.) cazurile din limbă fiind mult mai numeroase decît cele cîteva situaţii amintite şi discutate de Al.Graur. Explicaţia constă în faptul că - în ultimă instanţă-neutrul este acum - ca gen - mai puţin puternic în raport cu masculinul sau femininul.

Numărul

Sistemul categoriei numărului în limba română este binar, singularul opunîndu-se pluralului prin mărci formale. Numărul se exprimă în limba română prin două elemente: 1) desinenţele specifice (cînturi) sau fuziunea fostei desinenţe de plural cu tema (romi) şi 2) alternanţe fonetice. Alternanţele fonetice creează românei un loc aparte în raport cu celelalte limbi romanice sau slave în care pluralul se exprimă numai prin desinenţe. Alternanţele - vocalice şi consonantice - constituie ceea ce se numeşte "flexiune internă" (v. S.Puşcariu LR II p.261 ş.u.). Alternanţele sînt în limba română atît de numeroase şi de riguros organizate încît pot fi considerate un criteriu de clasificare morfologică.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Cele mai numeroase alternanţe apar pe baza unor modificări fonetice, fiind urmarea unor legi fonetice, de exemplu: prin metafonia lui e sau o accentuat, ca în seară/seri; moară/mori (ea/e; oa/o).

Alte alternanţe nu se explică prin modificări fonetice regulate deşi se exprimă prin transformări fonetice, de exemplu alternanţa a/ă; ă la plural provenit dintr-un a accentuat ţară/ţări; carte/cărţi existent şi în aromână; carte/cărţi; cale/căluri- Capidan, Ar. 379-38o. Ovid Densuşianu (HLR II, 1959) explică această alternanţă prin timbrul consoanei precedente şi al consoanei următoare, deci în cazul ţară/ţări alternanţa a/ă s-ar explica pe de o parte datorită lui ţ iniţial, pe de alta datorită lui r următor; ulterior, de la acest substantiv s-a extins alternanţa a/ă. Această explicaţie nu poate fi acceptată pentru că şi la singular există aceeaşi structură fonetică şi totuşi nu apare ă. In plus nu se poate admite - în principiu - că o alternanţă a putut să se răspîndească de la un singur cuvînt. H.Tiktin (Zeitschrift für rom. Philologie X, p.249) susţine că această transformare se datoreşte unui r care precede şi porneşte de la două substantive pradă/prăzi şi sară/sări. Nu putem accepta nici această explicaţie pentru aceleaşi motive ca mai sus (v. şi critica din A.Philippide, Principii, p.54).

Sextil Puşcariu pornind de la exemplul cărare/cărări consideră ca o explicaţie prezenţa celor doi r şi posibila asimilare cu ă de la singular: cărare. V.alte explicaţii în T.Papahagi, Din morf. limbii române, 1937 p.5, Gh.Ivănescu, în BP VI p.98 ş.u. Adevărul este că nici una din ipoteze nu este satisfăcă - toare, trebuie căutată o explicaţie în alt domeniu decît cel al

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

accidentelor fonetice, de exemplu în domeniul morfologiei deoarece numai exprimarea este fonetică dar faptul ţine de morfologie, alternanţele au devenit mijloace gramaticale (v. P.Diaconescu, Evol. str. p.167 ş.u.). Este vorba de analogia cu o situaţie asemănătoare care ne întîmpină la verb, de exemplu tac/tăcem, unde alternanţa a/ă are o justificare fonetică etimologică: pers.I sg.taceo tac; pers.I pl. tacemus tăcem. Această alternanţă de la verb se extinde şi la flexiunea nominală. La verb se distinge persoana I singular de persoana I plural. In cazul flexiunii nominale este tot o problemă de număr. Totuşi această alternanţă nu ar fi prea necesară la substantiv pentru că distincţia singular/plural se face şi prin desinenţă. Realitatea este că la majoritatea substantivelor în română opoziţia singular-plural este marcată dublu (chiar şi triplu), redundant, prin modificări de desinenţă, şi prin alternanţe, de ex.: floare/flori; moară/mori; aici opoziţia este realizată atît în interior: oa/o cît şi prin desinenţa ă/i; la fel în seară/seri: ea/e; -ă/i.

Aceste cazuri de desinenţe şi de alternanţe explicabile din latină demonstrează că fonetica ajută morfologia întrucît alternanţele fonologice devin alternanţe morfologice. Ele nu au valoare fonetică în sine, valoarea morfologică este importantă, sînt alternanţe fonetice utilizate în morfologie; In pradă/prăzi opoziţia singular-plural este exprimată prin trei opoziţii: a/ă şi d/z (în interiorul cuvîntului) ă/i (desinenţă, -i avînd rolul şi de a altera consoana precedentă). In limba română veche alternanţa a/ă nu era generalizată: sg. carte pl.cărţi nu apare în CV, P.H, dar se întîlneşte în Coresi sau în P.O. Cum alternanţa a apărut ceva mai tîrziu sîntem îndreptăţiţi să mergem spre explicaţia morfologică

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pentru că dacă ar fi fost o alternanţă fonetică ar fi trebuit să fie semnalată şi poate încheiată ca proces. In limba română actuală alternanţa a/ă este atît de bine înrădăcinată încît uneori se abuzează de ea: salată/sălăţi; îngheţată/îngheţăţi; cataramă/cătărămi; la unele neologisme însă nu se aplică: tactică - tactici, fabrică - fabrici, în vorbirea populară însă: făbrici.

Relaţiile dintre singular şi plural

Există în limba română un fenomen foarte răspîndit asupra căruia am atras atenţia mai sus (v.p.15-16)forma de plural influenţează forma de singular. Se pune întrebarea: de ce se petrece acest lucru? Răspunsul ar consta în faptul că pluralul este mai puternic decît singularul din cauză că exprimă o cantitate mai mare decît acesta din urmă. Se observă că acest fenomen apare cu precădere la substantivele folosite mai des la plural decît la singular. In exemplul singular za / plural zale diferenţa dintre singular şi plural fiind foarte mare şi pluralul folosindu-se mai des, s-a refăcut o nouă formă de singular zală. Dimpotrivă, în limba mai veche exista sincretism între forma de singular şi plural pentru substantivul copaci/copaci; cum în limba română era cunoscută alternanţa c (sing.)-č̆ (pl.)(sac - saci, rac - raci, drac - draci etc.), s-a refăcut o nouă formă de singular copac. In limba română există tendinţa ca între singular şi plural să existe o distincţie, dar nici o diferenţă prea mare. Limba română se manifestă împotriva sincretismului singular-plural (copaci/copaci), dar şi împotriva unei diferenţe prea mari (za/zale).

In limba română există şase desinenţe de plural, ceea ce este foarte mult în raport cu celelalte limbi romanice unde există

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

cîte o singură desinenţă de plural: (s, -i) sau chiar sincretismul singular-plural (în provensală distincţia singular-plural se face cu ajutorul determinantelor: articol, adjectiv, v.I.Iordan Introd. în lingv.rom. 1957 p.352).

Desinenţele limbii române sînt:

- pentru feminin: - le (stele), -ale (basmale), -ele (cafele). Aceste desinenţe reprezintă de fapt una singură, dar cu variante condiţionate de forma substantivului

- desinenţele: -i, -e, -uri; -i este desinenţă pentru masculin (cocoşi) şi pentru feminin (vulpi) - e este desinenţă pentru neutre (creioane) şi feminine (case) -uri este desinenţă specifică neutrului plural (blocuri, tocuri). Se pun, în limba de azi mai ales, cîteva probleme legate de concurenţa între această desinenţă şi desinenţa -e. Vorbind despre raportul dintre desinenţele -e şi -uri la genul neutru, Iorgu Iordan în BPh 1939 şi Al.Graur în Tendinţe actuale ale limbii române (1968), sînt de părere că desinenţa -uri va fi eliminată de desinenţa -e, aducînd ca argument o serie de substantive care au înlocuit pe -uri cu e, astfel, în secolul al XIX-lea diamanturi, aplausuri, amaneturi, bileturi etc.; astăzi aceste substantive cunosc pluralul în e. I.Iordan, V.Guţu şi Al.Niculescu, Str.gr. p.87, atrag atenţia asupra diferenţierii actuale între formele cu -e, în vorbirea tinerilor şi cu -uri în vorbirea mai conservatoare, a ţăranilor şi a multor intelectuali mai în vîrstă. I.Coteanu (LL.I, 1955) susţine însă că -uri îşi întăreşte valoarea de desinenţă de plural a neutrelor: "Ca desinenţă de plural, -uri, păstrîndu-şi corpul fonetic indică foarte bine pluralul, căci forma de plural în -uri a unui substantiv este mai bine diferenţiată de forma de singular respectivă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

S-ar putea spune chiar că ea precizează mai bine sensul de plural, în comparaţie cu alte desinenţe şi în primul rînd cu -*e* de la neutre. Pe de altă parte, -*uri* nu formează decît pluralul substantivelor fiind cel mai precis indicator al substantivării adjectivului".

-*Uri* s-a extins în limba română în primul rînd prin ataşarea sa la cuvinte de altă origine decît latine (slave, turceşti, maghiare). De asemenea există o serie de substantive care primesc regulat desinenţa -*uri*:

a) substantivele cu un corp fonetic mai redus au tendinţa de a folosi pe -*uri* (*dopuri*, *focuri*, *becuri*);

b) atunci cînd se substantivează un adjectiv primeşte desinenţa -*uri* (*amar-amaruri*, *gol-goluri*) la fel un participiu substantivizat (*răsărit-răsărituri*); acelaşi lucru se petrece în cazul substantivizării interjecţiilor (*of-ofuri*, *ah-ahuri*).

Pluralul

Nominativul plural al substantivelor ridică o serie de probleme legate de explicarea desinenţelor. In limba actuală se constată prezenţa unor desinenţe de plural diferite de cele din limba veche. Astăzi nominativul plural al femininelor de declinarea a I-a cunoaşte desinenţa -*i*: *grădini*, *greşeli*, *ogrăzi*, în timp ce în limba veche se folosea desinenţa -*e* *grădine*, *greşale*, *ogrăde*. In secolul al XVI-lea existau şi plurale cu desinenţa -*i* (unele nu s-au păstrat în limba literară de ex. *scîrbi*, *fieri*, *pietri* vezi P.Diaconescu, *Str.evol.*, p.119), pe lîngă cele cu desinenţa -*e*; sînt atestate de exemplu, formele *lacrâme* şi *lacrâmi*, *pagube* şi *pagubi*, *cetere* şi *ceteri* (v.Al.Rosetti, ILR, 531). Pluralele cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

desinenţa -i erau inovaţii care în limba actuală s-au generalizat. Variaţia liberă între formele cu -e sau -i se înregistrează pînă astăzi: înghețate, înghețăți.

In secolul al XVI-lea pluralele cu desinenţa -uri erau rare şi reprezentau o inovaţie faţă de pluralele cu desinenţa -ure:

	chipure	coşure	graiure
faţă de:	chipuri	coşuri	graiuri

Tot ceea ce conţinea desinenţa -i pentru nominativul plural al substantivelor feminine şi neutre reprezenta o inovaţie.

a) desinenţe etimologice. Unele desinenţe de plural se explică etimologic. Desinenţa -e a pluralului nominativ feminin este etimologică ca şi -i al pluralului masculinelor:

- decl. I lat. N. pl. mensae > rom. mese
- decl. II lat. N. pl. lupi > rom. lupi (în română -i s-a menţinut ca semn indicator al muierii consoanei precedente).

b) desinenţe neetimologice

Aşa cum am văzut în cazurile prezentate mai sus există identitatea formală între pluralul latin şi cel românesc. Sînt, însă, în limba română şi substantive cu forme de plural inexplicabil etimologic. Este cazul pluralului cu desinenţa -i al substantivelor feminine de declinarea I de tipul: o poartă, două porți provenite din lat. porta - pl. portae. După unii cercetători apariţia desinenţei -i s-ar datora prezenţei la declinarea I a unor substantive feminine ca gen gramatical, dar masculine ca gen real: tată, papă, popă, vlădică cu pluralele tați, papi, popi, vlădici. Aceste substantive aparţin numai formal declinării I, genul lor real fiind masculinul. Cei care susţin această teorie arată că desinenţa de plural -i a fost cerută de conţinutul semantic (masculin) al acestor substantive.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Prin analogie cu formele de declinarea a II-a masculin nominativ singular lup plural lupi ar fi apărut forma de plural taţi.

Se presupune că pornind de la acest nucleu mic al substantivelor cu sens masculin s-a ajuns la impunerea desinenţei -i şi la celelalte substantive: porţi, roţi.

Un fapt suplimentar care ar fi facilitat impunerea desinenţei -i ar fi fost distincţia mică între singularul şi pluralul aşteptat (poarte) poartă - poarte - ă/e (în special la finală) este o distincţie fonetică imperceptibilă aproape în vorbire; în timp ce poartă-porţi deci opoziţia ă/i este o distincţie foarte clară (+ celelalte: oa/o, t/ţ).

Se ştie că realitatea imediată a limbii constă în aspectul ei vorbit. Cînd scrisul aparţine unei persoane cultivate diferenţa scris-vorbit este foarte mare, în sensul că aceasta se conformează regulilor stricte ale scrisului. Sartre afirmă în Les mots "Noi vorbim limba maternă, dar de scris scriem altă limbă", un adevăr care se poate aplica oricărei limbi, chiar dacă diferenţele dintre română şi franceză de exemplu sînt foarte mari în ceea ce priveşte scrierea. Distanţa dintre singularul roată şi pluralul vechi roate fiind foarte mică, limba a preferat desinenţa de plural -i care are rolul de a modifica şi consoana precedentă (t/ţ - roată/roţi), şi tema (se produce monoftongarea diftongului: oa/ o poartă/porţi sau,în alte situaţii,diftongarea). Ipoteza în discuţie, luată în abstract, pare foarte reală. Nu o putem însă accepta pentru că nucleul de substantive cu conţinut masculin este prea mic pentru a fi putut impune desinenţa -i la toate celelalte substantive. Cu atît mai mult cu cît nu toate aceste substantive au

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

importanţă egală în limbă; papă denumeşte o noţiune rar folosită în limba noastră, vlădică este, astăzi un cuvînt arhaic, popă este mai des întrebuinţat; dintre ele numai tată este un cuvînt cu adevărat important în limbă. Deşi nu explică totul, cantitatea este un aspect de care trebuie să se ţină seama neapărat în ipotezele de lucru.

Alexandru Lambrior (Carte de cetire, p.XVI-XVII) consideră că desinenţa -i a pluralelor feminine de declinarea I reprezintă pe -e final trecut la -i porte (portae) a trecut la porţi şi apoi la porţi. Dar aici fiind vorba de un transfer de desinenţă nu se poate admite aceasta: nu orice -e final se transformă în -i, ci numai un -e final fără valoare morfologică; o desinenţă nu poate trece, ca orice -e final, la -i. Deci nici explicaţia lui Lambrior nu poate fi acceptată: din punct de vedere fonetic ar fi fost bună, dar schimbarea fiind de desinenţe, presupune un proces mai complicat.

O altă ipoteză pentru explicarea femininelor române în -i a fost propusă de S.Puşcariu (v. Mélanges de philologie et d'histoire offerts à M.Antoine Thomas par ses élèves et ses amis, Paris, 1927, p.359-365).

Femininele române în -i ar proveni din -is latin arhaic, care corespundea lui -es de la pluralul declinării a III-a; s-ar fi conservat în română forme de tipul: flor*, -is(=flores), ca în omnis, civis, partis. Cu toate că faptele latine arhaice ar putea fi luate în consideraţie la explicarea celor româneşti, distanţa mare în timp nu ne permite să acceptăm această teorie. In special e absolut necesară documentarea continuităţii faptului de limbă între cele două stări succesive.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

După H.Tikin (Elementarbuch, p.81), desinenţa -i la pluralul feminin s-a produs prin analogia directă a pluralelor masculine: a existat un plural pîni, după pluralul viermi. Dar nu este clar de ce analogia s-a produs numai la unele feminine cu pluralul în -e şi nu a cuprins un număr mai mare.

I.Siadbei (SCL 1/58 p.83 ş.u.) aduce în discuţie o ipoteză care credem că explică în mod mulţumitor pluralul în -i. I.Siadbei pleacă de la teza că desinenţa -i a pluralelor feminine îşi are originea în numărul mare al masculinelor în -e care şi-au schimbat genul, devenind feminine. Inainte ca schimbarea în gen să fi avut loc, masculinele au căpătat un plural -i; deci un* flori (ca şi un* cani) după betreni (cf. C.G.L., IV, 191, 578). La schimbarea genului substantivelor masculine în feminine, acestea nu şi-au schimbat desinenţele; am avut la singular un* pane (= clas. panis-em) din care a rezultat în româna comună *pîne şi un *flori (lat.clas. -es) la plural, care, ca şi betreni, a avut în latina populară din răsărit un* -i. Astfel, toate masculinele trecute la feminin au păstrat desinenţa pluralului masculin. Acest plural în -i a atras apoi un mare număr de plurale în -e, încît la un singular în -a a putut corespunde, în latina populară din răsărit, un plural în -i: porta (= lat.clas, porta, -am) şi porţi (= lat. clas. portae). Această explicaţie poate fi acceptată pentru că este logică şi se bazează pe conţinut, nu numai pe formă.

Explicarea desinenţelor de plural ale substantivelor neutre ridică cîteva probleme: în latină existau două desinenţe de plural neutru: -a şi ora: bracia şi tempora. Tipul de plural în -a a trecut în limba română în -ă: lat. bracia > rom. braţă, lat. scamna > rom. scaună.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Toate substnativele din această categorie au în limba română la plural desinenţa -e: brate, scaune. Transformarea se explică astfel: o desinenţă de plural -ă în limba română era ne - obişnuită, existînd deja o desinenţă -ă, dar pentru singular: masă, casă. Limba română nu putea suporta o desinenţă de plural identică cu cea de singular. S-a recurs la desinenţa -e din raţiuni fonetice, -e avînd elemente comune cu -ă. Alteori pluralul substantivelor feminine în -e se confundă cu pluralul neutrelor în -ă, şi anume după r, s, t, cînd -e trece la -ă sub influenţa consoanelor precedente: pl. mure > mură, rate > rată (Al.Rosetti, ILR I, 137).

Desinenţa -ore a trecut în limba română veche la -ură. - Ură a trecut la -ure din motivele enunţate mai sus în legătură cu -ă > -e: tempore a trecut la timpură (fază veche) devenit timpure în secolul al XVI-lea. Desinenţa actuală este -uri. In secolul al XVI-lea desinenţa frecventă de neutru era -ure: ceriure, Kipure alături de care apare şi -uri (în special în H) glasuri, deruri. Această formă nu se explică printr-o simplă trecere de la -e final la -i ci, pentru a o explica, trebuie să apelăm la forma articulată timpurele care, prin disimilare vocalică, a devenit timpurile, de unde forma nearticulată timpuri. Şansele de extindere şi de generalizare a acestui accident fonetic au fost mărite probabil şi de faptul că -uri indică cu mai multă siguranţă numărul plural decît l-ar fi indicat -ură sau -ure. După I.Coteanu (LL, I. 1955, p.105) -ure > uri sub influenţa lui -i de la feminine. Se poate afirma că -uri, în română, are o forţă de a exprima pluralul echivalentă cu a desinenţei -i.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Ipoteze asupra apariţiei lui -*i* neetimologic la nominativul plural al declinării a III-a

Nominativul plural latin de declinarea a III-a *es* ar fi trebuit să fie reflectat în limba română prin -*e* (lat.pl.*vulpes* rom.pl.*vulpe*). Totuşi în română - ca şi în italiană - s-a generalizat pl. în -*i* (*vulpi*) căruia i s-au dat mai multe explicaţii:

-Meyer Lübke (*Rom. Gramm.* I. p.309), discutînd situaţia din română şi italiană, porneşte de la transformarea în -*i* a desinenţelor latine -*as*, -*is* (pl. -*es*) exclusiv pe baze fonetice; înainte de dispariţia sa, -*s* final ar fi modificat vocala atonă precedentă care a dat în română -*i*, de exemplu substantivul de declinarea a III-a *flos-floris*, cu pluralul latinesc *flores* > *flori*.

Ipoteza nu poate fi acceptată deoarece, pe de altă parte, înainte de căderea sa, -*s* nu a putut determina o transformare de acest tip, şi pe de altă parte, din cauză că nu e vorba de simple "transformări fonetice", ci de schimbări de desinenţe care au o evoluţie mai complicată.

- Sextil Puşcariu (*Etudes* p.291 ş.u.) consideră că desinenţa -*i* provine dintr-o desinenţă din latina arhaică -*is* (lat.arh. *volpis* - lat. clasică *volpes*). După căderea lui -*s* final, -*i* s-a impus la toate substantivele de declinarea a III-a. Impotriva acestei ipoteze argumentează Al.Rosetti (ILR 141), arătînd că în momentul în care s-a petrecut căderea lui -*s* final nu era vorba despre -*i*, ci despre un -*e* în latina populară (nu din forma *volpis* a dispărut -*s* final ci din forma *volpes*). La contra-argumentul lui Al.Rosetti se poate adăuga un fapt de natură cronologică: distanţa în timp între faza de latină arhaică şi cea de latină populară este extrem de mare şi pentru limba română nu se poate recurge la o etapă atît de îndepărtată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

S.Puşcariu însă (lucr.cit.p.295) susţine că nu există "un abîme infranchissable" între latina arhaică şi limbile romanice bazîndu-se pe faptul că Schuchardt (Vokalismus, I, 57) stabilise asemănări între latina arhaică şi latina vulgară. Explicaţia lui Puşcariu nu este acceptabilă pentru că în istoria unei limbi dacă nu se ţine seama de epoca în care s-a petrecut un fenomen nu se poate considera că avem de a face cu o teorie viabilă.

- Al.Procopovici (Dr.II 201) dă o explicaţie foarte asemănătoare cu cea pe care o dăduse Al.Lambrior pentru declinarea I. El arată că -e final din volpe a trecut la -i, deoarece -e aton avea tendinţa de a trece la -i, tendinţă anterioară formării limbii române şi rămasă negeneralizată (între pluralul munte şi munţi s-a impus munţi pentru că i era desinenţa de plural a declinării a II-a). Apare însă aceeaşi obiecţie pe care am ridicat-o şi la explicaţia declinării I: nu este vorba de o modificare fonetică obişnuită, ci de o modificare morfologică căreia îi trebuie găsită altă soluţie. D'Ovidio (Archivio Glott. it.IX (1886) p.83) consideră că -i, desinenţă de plural a declinării a III-a reprezintă un transfer de la declinarea a II-a. Acest lucru nu era posibil pentru că structura flexionară a celor două declinări era diferită.

- Tot de la influenţa analogică a declinării a II-a porneşte şi H.Tiktin (Elementarbuch 176, 178, 238): vermii (< vermi) după cervi > cerbi). Dacă însă se poate admite influenţa analogică a masculinelor de declinarea a II-a asupra masculinelor de declinarea a III-a, aceasta nu se poate extinde asupra femininelor unde necesitatea distingerii genului ar fi cerut păstrarea desinenţei feminine -e.

Cda. 356/974 Fasc. 4

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Sorin Stati (SCL 1, 1959 p.64 ş.u.) consideră că -*i* la declinarea a III-a este un -*i* etimologic provenind de la substantive cu desinenţa de nominativ plural -*is* pentru -*es* (de exemplu *milis*, *sortis*, în inscripţii). Această desinenţă ar fi apărut sub presiunea sistemului. Sorin Stati se referă la faptul că în latină exista identitatea formală între genitivul singular şi nominativul plural (decl. I lat. G. sing. *casae* - N. pl. *casae*; decl. a II-a lat. G. sing. *lupi* - N. pl. *lupi*; decl. a IV-a lat. G, sing.*manus* - N.pl.*manus*). Această identitate care apare la 3 declinări s-a putut impune şi la declinarea a III-a:

G. sg. *cani* > *cani*
N. pl. *cane* > *cani*

Substantivele de origine slavă ar fi întărit acest sistem pentru că şi în slavă exista sincretismul genitiv singular - nominativ plural la feminine.

Explicaţia lui Sorin Stati nu este satisfăcătoare pentru că sistemul slav nu putea influenţa sistemul de origine latină al limbii române deja format; de altfel, chiar Sorin Stati presupunea (v. *op.cit.*, p.71 ş.u.) că bilingvismul slavo-român a avut o influenţă hotărîtoare asupra dezvoltării limbii române abia după secolul al X-lea.

Explicaţia cea mai bună aparţine lui Al.Rosetti (ILR I 141). Acesta susţine influenţa pe care o exercită asupra substantivelor de declinarea a III-a, adjectivele cu trei terminaţii de tipul *multus,-a,-um*; *bonus,-a,-um*, cu pluralul în -*i*: *boni*, *multi*. Cum substantivele de declinarea a III-a erau însoţite de adjective cu trei terminaţii, sintagma *homines boni* prin căderea lui -*s* final, a devenit *homine boni*, iar *homine* stînd pe lîngă tot felul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

de adjective cu desinenţa -i, aceasta s-a impus şi la substantiv (multi cani ca şi multi lupi); -i al adjectivului s-a putut generaliza la substantivele determinate şi de aici la celelalte.Explicaţia este de ordin sintactic (prin sintagme). Dacă s-ar fi păstrat desinenţa -e pentru plural, la declinarea a III-a ar fi rezultat formele:

N. sing. o vulpe > pl. (niste) vulpe
N. sing. o pădure > pl. (niste) pădure.

S-ar fi ajuns deci la sincretismul singular - plural pe care limba română nu-l admite, vulpe reprezentînd atît nominativul singular cît şi nominativul plural.

La această explicaţie trebuie adăugat că pluralul articolului, alături de al adjectivului şi al participiilor, modifică pe e în -i: illi canes sunt boni > illi cani sunt boni (v.D'Ovidio ASI p.89-90).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

II. ARTICOLUL

Istoria articolului

Articolul - morfem al categoriei determinării - este partea de vorbire care a atras atenţia multor cercetători ai limbii române; aşa se explică existenţa unui număr mare de studii referitoare la articol în general şi la istoricul articolului în special în limba română. Printre cei ce s-au ocupat de problema articolului românesc se pot cita nume de români ca Dimitrie Găzdaru, Al.Procopovici, Al.Graur, I.Coteanu şi nume străine ca A.Rosenstand Hansen, I.Gălăbov, R.G.Piotrovskij, K.Togeby etc. Articolul a trezit un deosebit interes deoarece această parte de vorbire separă limba română de celelalte limbi romanice prin fenomenul de postpunere, fenomen specific exclusiv limbii române.

Articolul nu exista în latină şi s-a dezvoltat din pronumele demonstrativ latin. Este foarte greu de precizat cînd anume s-a trecut de la valoarea de pronume propriu-zis la valoarea de articol. Procesul a avut loc în timp îndelungat, prin slăbirea valorii demonstrative şi prin pierderea independenţei lexicale a pronumelui demonstrativ. Există diverse păreri în legătură cu stabilirea unei date precise de apariţie a articolului:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

a) după unii lingvişti exista un fel de articol încă din epoca clasică a latinei. La aceasta se opune părerea autorizată a lui A.Meillet: "Aucun texte latin ne permet de penser que ille ou ipse se soient reduits à la valeur d'article à un moment quelqun de l'antiquité; même les textes "vulgaires" de l'époque des invasions n'ont pas encore de veritable article" (BSL XXXI, 132).

b) Löfstedt, Syntactica I , 359, consideră că articolul, apare în secolul al II-lea (la Apuleius).

c) E.Lerch susţine că nu poate fi vorba de un articol propriu-zis înainte de anul 7oo al erei noastre. (Vezi Zeitschrift für romanische Philologie LX, p.163 urm. şi LXI, p.225 urm.)

d) alţi lingvişti consideră că articolul apare în secolele al VIII-lea, al IX-lea. Dacă luăm în consideraţie această opinie trecem deja în faza romanică ("Jurămîntul de la Strasburg" exista). Se pune deci întrebarea dacă articolul aparţine perioadei latinei preromanice sau perioadei romanice?

In limba latină clasică articolul nu exista, latina clasică neavînd un cuvînt special cu funcţia articolului din limbile romanice. In latină rezulta din context dacă un substantiv avea sensul sintactic al unui substantiv articulat.

Sînt totuşi lingvişti care susţin că şi latina clasică a avut un articol definit sau măcar începuturi de întrebuinţare a demonstrativului (ille, mai rar ipse, etc.), cu funcţia unui articol definit. Astfel H.F.Müller, (Indogermanische Forschungen XLI, 1924, p.1-59) considera că deja la Plaut (circa 2oo de ani înainte de era noastră),la Cicero (în scrisorile lui), apoi la Petronius şi la alţi scriitori popularizanţi" se întîlnesc

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

construcţii în care demonstrativul pus pe lîngă un substantiv avea valoarea unui articol (sau a unui început de articol). Autorul citat însă întreabă: dacă apariţia articolului este aşa de veche, de ce, de fapt, s-a impus atît de tîrziu? In general se admite că de-abia din secolul al VII-lea al erei noastre se poate vorbi de un articol propriu zis. Realitatea este că pînă către sfîrşitul epocii clasice a limbii latine influenţa limbii scrise asupra celei vorbite a fost puternică, de aceea scriitorii, deşi probabil că în limba vorbită utilizau articolul, nu îl întrebuinţau în operele lor scrise, unde se supuneau tradiţiei. In plus trebuie menţionat că latina clasică era o limbă în general sintetică, iar apariţia articolului implică procedee sintactice analitice, deci trecerea la un sistem opus celui sintetic.

Funcţia principală a articolului este "individualizarea" simţită din ce în ce mai puternic către sfîrşitul perioadei imperiale (şi, în special, în limba vorbită) ceea ce presupune o schimbare de mentalitate în epocă. Trebuie amintit ca un fapt paralel, că în aceeaşi vreme îşi fac tot mai des apariţia pronumelui personal (ego şi tu) acolo unde în latina clasică apărea verbul singur neînsoţit de pronume. Acest fapt lingvistic poate fi pus în legătură cu trezirea conştiinţei individuale. Apariţia frecventă a demonstrativului cu valoare de articol trebuie explicată tot ca un produs al noii mentalităţi. Cauzele schimbării profunde a sistemului demonstrativului rezidă în împrejurarea că latina devenind, cu trecerea timpului, limba unor oameni lipsiţi de cultură şi-a simplificat structura (Sechehaye, Mél. Ch.Bally, 1939, p.22). O concepţie asemănătoare apare la H.M.Müller, (L'époque mérovingienne, New-York, 1945, p.148 ş.u.) care consideră că articolul pune în valoare omul, subiectul cu prestigiul său.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

G.Guillaume (Le problème de l'article et sa solution dans la langue française, Paris, 1919), susţine că rolul articolului este de a reduce ideea generală a numelui la o idee strict particulară; procedeul articulării face ca numele să treacă de la o generalitate mai mare la una mai mică şi de la o reprezentare obiectivă la o reprezentare subiectivă om - un om - omul.

Latiniştii arată că în latina vulgară erau forme embrionare de articol, cu valoare anaforică: la Petronius se întîlneşte construcţia Porcus ille silvaticus "Porcul acela sălbatic", de determinativ, în Peregrinatio Aetheriae întîlnim secvenţa per val illa în care illa are valoare de determinativ "prin acea vale", sau cu rol deictic (ille alter). R.Lapesa (Rev. de filologia hispanica XV, 1961, p.23 ş.u.) atrage atenţia că funcţia de deictic este asemănătoare, dar nu identică cu valoarea de articol. Toate aceste exemple care aparţin latinei vulgare, nu limbilor romanice, demonstrează că într-adevăr în latina vulgară începuse procesul de transformare a pronumelui în articol. Pînă în secolul al VII-lea, cînd articolul apare cu o fizionomie bine determinată în texte (v. Al.Rosetti, ILR, p.169) a avut numai rolul de întărire morfologică şi sintactică. Deci în limbile romanice apare această nouă parte de vorbire, care se dezvoltă începînd cu secolul al VIII-lea şi corespunde unei nevoi de expresivitate. Apariţia articolului coincide cu dispariţia flexiunii, deci, elementul inovator îl constituie în structura limbilor romanice introducerea unei părţi de vorbire nouă şi în acelaşi timp dispariţia formelor cazuale.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Originea articolului în limba română

După cum se ştie, după gradul de individualizare pe care îl exprimă, articolul poate fi hotărît şi nehotărît. Articolul hotărît care are la bază demonstrativul ille nesaccentuat în frază (cînd era accentuat a devenit pronumele personal el) la rîndul său se subdivide în: articolul hotărît propriu-zis, articolul posesiv (genitival) şi articolul demonstrativ.

Articolul hotărît propriu-zis

Acest articol se distinge de celelalte prin faptul că sudîndu-se cu substantivul însoţit şi-a pierdut independenţa de cuvînt de sine stătător (apare independent numai la genitiv-dativul numelor proprii masculine şi la genitiv-dativul unor feminine cum se va vedea mai departe).

Singular

Masc. N. Ac. are două forme

a) - l (omul) < rom.veche(omullu < lat. illum.

(Pronumele demonstrativ din latina clasică ille, illa, illud a devenit în latina tîrzie illus, a -um)

b) - le (fratele) pentru explicarea căruia s-au emis mai multe ipoteze.

1) H.Tiktin, (Rum. Elem. 9o), S.Puşcariu (Studii Istrorom. II,321) sînt de părere că provine din clasicul ille. Explicaţia nu poate fi acceptată pentru că nu este plauzibil ca ille să se fi menţinut numai în acest caz; în plus ille devenise foarte de timpuriu illus. Transformarea lui ille, illa, illud, în illus, illa, illum a intervenit în secolul al IV-lea, deci într-o perioadă anterioară dezvoltării articolului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

2) -le provine tot din illum, transformat în -le prin asimilare: u > e după analogia numelor care au acelaşi timbru vocalic la finală, tipul frater illum fratelu în care -u final a fost asimilat de -l anterior. Aceasta înseamnă că tipul fratele este anterior din punct de vedere cronologic tipului omul, deci fratele este contemporan cu omulu în care u nu a amuţit, ci a fost asimilat de -e anterior. O dovadă că aceasta este explicaţia bună este că tipul de asimilare amintit se întîlneşte şi la alte părţi de vorbire. De exemplu formele "al cincilea", "al saselea", "al patrulea", etc. au apărut dintr-un mai vechi numeral format din cinci, sase + articolul illu (care s-a transformat în "le") + a. Acest le este identic cu le din sarpele, fratele, deci, al saselu a trecut la al saselea, forma al saselea fiind o formă mai tîrzie (v. p.105).

Genitiv-Dativul

cunoaşte 3 forme:

a) -lui enclitic, ex. omului

G-D. nu poate fi explicat

- nici din G.lat. illius

- nici din D.lat.illi ci din illui, formă de G-D în limba latină tîrzie.

b) -lui proclitic (are aceeaşi origine ca şi -lui enclitic). Iată ce susţine T.Papahagi, în această privinţă în Din morfologia limbii române, 1937, p.7-8 "Dacă pentru nominativ-acuzativ româna nu a cunoscut şi nu cunoaşte decît articolul enclitic, în schimb, pentru genitiv-dativ a cunoscut şi cunoaşte un articol proclitic. Dar această proclisă nu este identică în cele două dialecte

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- dacoromâna şi aromâne -, nici la cele două genuri, nici la cele două numere.

Sg.

In dacoromână: al (a lu): al lupului, al vulpei

aromână: al (< a lu): lup , a li vulpe

In dacoromână: ai: *ai capre , *a i vaspe

aromână: a li: a li capră , a li v'easpe

Pl.

In dacoromână: ai (< a i): ai lupilor, ai vulpilor

aromână : a a luchilor, a vulchilor

In dacoromână: ale (< a le): ale caprelor, ale viespilor

aromână : a : a căprilor, a v'eschilor

Deci aromâna cunoaşte procliza numai pentru genitiv-dativul singular, masculin şi feminin, însă fără a folosi şi articolul enclitic: coada (sau unĕ coadă) al lup, dau al lup; perlu (sau un per) a li vulpe, dau a li vulpe. După cum se vede, aceste construcţii de morfologie sintactică cu substantive comune nu apar în dacoromână; apar însă cele cu substantive proprii: casa lui Pătru, dau lui Pătru; părul a i Mari, dau a i Mari.

2) Spre deosebire de aromână, dacoromâna ne prezintă procliza, odată cu encliza, şi la genitivul plural; ai fetelor, ale feciorilor. Aromâna, la singular, recurge ori la encliză ori la proclisă; la plural numai la enclisă: al cîne sau a cînilui, a li feată sau a featăl'ei; a cînilor, a featilor.

3) Procliza din aromână indică atît genitivul cît şi dativul, în timp ce întreaga proclisă dacoromână arată o posesiune şi, prin urmare, se construieşte numai cu genitivul, exceptînd procliza de singular feminin a i - astăzi, foarte rară - care indică şi dativul. Această proclisă apare numai înaintea substantivelor

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

proprii (v.p. 89), de ex. săntu acela vii date sestrea îi Chiriţoe (I.Bianu, Documente românești, 19o7, I, pag.62): să fie Domnu si noastră ţara Moldovei (ibid. pag.177); a ţinea sau a opri o parte de ocină ce să va vini partea îi Istrătoae din Iurceni (Aurel Sava, Documente privitoare la tîrgul şi ţinutul Lăpuşnei, 1937, pag.88).

4) In aromână, genul articolului proclitic e în funcţie de genul substantivului posesor: ocl'iul al cal, gura al cal; dintile a li iapă, limba a li iapă. In dacoromână exceptînd forma feminină singulară a i, genul aceluiaşi articol e atît la singular cît şi la plural în funcţie de genul substantivului sau substantivelor posedate: (ochiul) al calului, (ochi) ai cailor; (gură) a calului, (guri) ale cailor; (dinte) al iepei, (dinţi) ai iepei; (limbă) a iepei, (limbi) ale iepelor.

Aceste concluzii arată clar că aromâna e dialectul care prezintă urme de evoluţie istorică interesantă a problemei.

c) -lu proclitic (formă a limbii vorbite)

Originea articolului -lu proclitic a fost viu dezbătută:

1. După O.Densuşianu (HLR II, 17) - lu se explică prin fluctuaţii de fonetică sintactică; în cazurile cînd -lui era urmat de un cuvînt începînd cu i a devenit lu:

lui Ion > lu Ion

lui Iosif > lu Iosif

Deci, lu < lui (ĭllui),

Intr-adevăr limba română are tendinţa de a elida vocala finală cînd aceasta este identică cu iniţiala cuvîntului următor (lui Ion). Deci este posibil ca lui să provină din illui.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

2. S.Puşcariu (v.Zr. Ph. XLI 76 ş.u.) afirmă că trebuie pornit de la forme diferite pentru -lui şi lui lu < ĭllum (neac - centuat), dar e greu de admis că din acuzativ provine o formă de genitiv-dativ. Se poate obiecta deci teoriei lui Puşcariu faptul că este foarte dificil ca dintr-o formă de acuzativ să se explice o formă de genitiv, fiind vorba despre o incompatibilitate de construcţie. Formal seamănă, dar forma nu poate explica totul; dacă însă se ia în consideraţie şi conţinutul, se observă că un acuzativ nu poate explica un genitiv sau un dativ pentru că funcţiile îndeplinite sînt diferite. De altfel chiar S.Puşcariu, ulterior, a abandonat teoria sa şi a adoptat-o pe a lui W.Meyer - Lübke (lu < illo).

3) După W.Meyer-Lübke (Rum.u. rom. 7) şi Al.Rosetti (ILR p.143) lu < illo (dat.) care dintre toate tezele propuse este cea mai plauzibilă, fiind satisfăcătoare atît din punct de vedere semantic cît şi fonetic.

Plural

N - Ac.

-i < ĭlli (oamenii)

(illi > ĭli > ĭl' > i)

G - D.

-lor < ĭllorum

FEMININ

Singular

N - Ac.

-a < ĭlla (casa)

(ll + a (neacc.) dispare, ca în stella > stea)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

G - D

-ei < ĭllaei (casei)(formă din latina populară în locul lui illi din latina clasică)

Plural

N - Ac. -le < ĭllae (casele)

G - D -lor < ĭllorum (genitiv masculin extins la feminin)

De menţionat că -a articol feminin s-a adăugat iniţial la forma neaccentuată a substantivului şi ulterior a evoluat fonetic, prin eliminarea desinenţei formei nearticulate:

casă + a > casă a > casaa > casa.

Al.Graur (Mél. lg., 1936 p.59-60) atrage, pe bună dreptate, atenţia că păstrarea lui -a final intact în casa, barba este o dovadă că provine dintr-o poziţie în care schimbarea fonetică a lui -a neaccentuat > ă nu se producea. Nu se ştie exact cînd s-a sudat definitiv articolul la substantivul precedent, dar -a final cu funcţie de articol s-a păstrat pentru că opoziţia între formele cu -ă (nearticulate) şi formele cu -a (articulate) era deja creată. Deci conservarea lui a final este datorată la început unei cauze fonetice (locul lui a la iniţială pentru că se porneşte de la construcţii de tipul: casă a frumoasă > casa frumoasă) şi mai tîrziu unei cauze morfologice (menţinerea distincţiei de sens create prin schimbarea fonetică).

Dispariţia articolului masculin hotărît în româna vorbită

In limba română vorbită omul este pronunţat, de fapt. omu', deşi -u' funcţionează ca articol.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acest fenomen a fost explicat în diverse feluri:

1. I.Bacinski (în Omagiu lui I.Nistor, 1937 p.82 ş.u.) consideră că -l a dispărut sub influenţa limbii albaneze în care există formele luftë - lufta ca luptă/lupta. Al.Graur şi N.Drăganu au contestat această teorie care aduce în discuţie un factor de ordin extern arătînd că explicaţia nu se justifică din punct de vedere cronologic; fenomenul este relativ recent, oricum este ulterior întreruperii relaţiilor directe între limba română şi limba albaneză.

2. După G.Weigand, (Jahr. des Inst.für rum. Spr. IX/1902 p.183) -l dispare din raţiuni morfologice. Vorbitorii au făcut analiza genitiv-dativului plural pomi/lor. Această analiză s-a extins şi la genitiv-dativul singular pomu/lui şi astfel s-a creat impresia că pomu este forma de singular, articulat la care se adaugă -lui.

3. După Al.Graur (St. de lg.gen., 1955, p.20 ş.u.) -l dispare printr-un proces morfologic determinat de tendinţa de echilibrare a sistemului.

In limba română veche există un sistem echilibrat:

sing. pomulu > pomu

pl. *pomili > pomi

Cu timpul, forma de plural se modifică:

*pomili > pomii > pomi

dezechilibrîndu-se ordinea iniţială; astfel a apărut tendinţa ca şi finala formei de singular să dispară:

pomulu > pomu

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

4) Explicaţia cea mai bună este însă aceea care ţine seama de poziţia sunetului -l în frază. Astfel N.Drăganu (Dacoromâna IX, p.312 ş.u.) explică dispariţia lui -l prin fonetica sintactică, în construcţii alcătuite din nume + elemente enclitice de tipul: păru-i cade pe ochi.

De la aceste construcţii dispariţia lui -l s-a extins de ex.în: îi cade păru pe ochi

Dar se poate obiecta că acest tip de construcţie nu este prea frecvent în limba română.

5. După Alf Lombard (Pron. du roumain, 1935, p.161) -l
- dispare înainte de consoane
- nu dispare înainte de vocală
- nu dispare la finală absolută.

Cercetării lui Alf Lombard, deşi bazată pe principii foarte solide i se aduc obiecţii de către A.Avram (în SCL 3/59, p.457 ş.u.) mai ales din cauză că a fost fundată pe studiul limbii unei persoane cultivate. (Se ştie că lucrarea citată are la bază observaţii făcute de Alf Lombard care a pornit de la studiul limbii unui intelectual bucureştean).

6. Totuşi constatările lui Alf Lombard au permis lui Andrei Avram să ajungă la o soluţie în problema discutată.

Spre deosebire de Alf Lombard, A.Avram (op.cit.) a cercetat texte provenind de la oameni cu foarte puţină ştiinţă de carte, în care rostirea lupul nu este învăţată,

Concluziile lui A.Avram (op.cit.459) sînt următoarele:
- Am distins patru situaţii, după cum formele articulate sînt urmate de cuvinte care încep cu o consoană (inclusiv i̯ şi u̯) cu un grup de consoane, cu o vocală sau se află la finală absolută (la sfîrşitul unei fraze sau la sfîrşitul unui vers):

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

	Tipul omul	Tipul omu
Inainte de grupuri de consoane	5(29%)	12(71%)
Inainte de consoane:	39(45%)	47(55%)
la finală absolută:	33(59%)	23(41%)
Inainte de vocale:	13(72%)	5(28%)

Din tablou rezultă că înainte de cuvintele care încep cu o consoană sau cu un grup de consoane, în majoritatea cazurilor, -l nu se păstrează.

Dimpotrivă, înaintea unei vocale sau în poziţie absolută sînt mai numeroase cazurile de păstrare a lui -l. Se poate spune aşadar că vocala cu care începe cuvîntul următor "sprijină" consoana precedentă cu care formează silabă în fonetica sintactică (o-mu-le-ce-la "omul acela"). Pe de altă parte, raportul numeric dintre cazurile de tipul omul şi de tipul omu la finală absolută arată că în dispariţia lui -l nu trebuie să vedem o consecinţă a poziţiei finale (Căderea lui -l datorită poziţiei finale este susţinută de Dimitrie Găzdaru, Descendenţii demonstrativului latin ille în limba română, Iaşi, 1929, p.1o4-1o5): urmat de pauză, -l se conservă mai bine decît înainte de consoană (deci în interiorul cuvîntului fonetic). Menţionăm că la finală se întîlneşte adesea, şi u după l, în această poziţie apare, uneori, chiar u silabic, ca, de exemplu, în pódulu (ALR II, 1 h. 237, subiectul I), plitulu (cu asurzirea părţii finale a cuvîntului; ALR II_2 2 h 333, subiectul II).

Felul cum se repartizează formele lui -l şi formele fără -l în diferite poziţii ne dă dreptul, după părerea noastră, să tragem concluzia că factorul fonetic a avut un rol în procesul

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

dispariţiei lui -l. Consoana finală a cuvintelor articulate cu articolul hotărît masculin a căzut, ca urmare (sau şi ca urmare) a tendinţei de simplificare a grupurilor consonantice. Judecînd după felul cum se prezintă astăzi lucrurile în graiul din Scărişoara, putem presupune că -l a căzut mai întîi înaintea cuvintelor care încep cu o consoană sau cun un grup de consoane, deoarece, în interiorul cuvîntului fonetic, -l forma împreună cu sunetele următoare numeroase grupuri consonantice, dintre care unele erau greu de pronunţat.

In sprijinul celor susţinute aici, putem să invocăm următoarele fapte de amănunt:

1. In limba română, majoritatea cuvintelor începe cu o consoană sau cu un grup de consoane; prin urmare, în fonetica sintactică, pot să apară în mod frecvent grupuri consonantice "com - plicate" cu l ca prim element. In materialul parcurs de noi, -l al articolului a fost urmat de cuvinte cu iniţială vocalică numai în 18 cazuri şi de cuvinte cu iniţială consonantică în 103 cazuri.

2. După listele publicate de acad. Al.Graur şi de acad. Al.Rosetti, (Al.Graur et Al.Rosetti, Esquisse d'une phonologie du roumain, în "Bulletin linguistique" VI, 1938, p.17, 19) 22 (adică o treime) din 65 de grupuri iniţiale de două consoane conţin un l sau un r, iar grupurile iniţiale de trei consoane conţin toate o lichidă. Prin urmare, în succesiuni de tipul omul + cuvînt cu iniţială consonantică există condiţii favorabile pentru dispariţia lui -l prin disimilare". "După părerea noastră, nu se poate da o explicaţie satisfăcătoare şi completă a căderii lui -l final din formele articulate decît dacă se ţine seamă de rolul foneticii sintactice; repartizarea tipurilor omul şi omu, în graiurile în

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

care procesul dispariţiei lui -l este în curs, nu poate fi considerată întîmplătoare. Ar fi greşit însă să credem că fonetica sintactică singură explică totul. După cum a arătat I.Coteanu, deşi, în pronunţare, consoanele finale sînt, adesea, neglijate (de exemplu, am avu(t) bani, participiul avut nu îşi schimbă structura fonetică totdeauna, "căci nu modificarea fonetică este esenţială, ci corelaţia de forme" (Studii şi cercetări lingvistice, IX (1958), 1, p.24). În cazul lui -l final, schimbarea, din motive fonetice, a unui termen al opoziţiei articulat-nearticulat (omu > om > omu) a creat posibilitatea transformării şi a celui de-al doilea termen, iar în fonetica sintactică existau condiţii foarte favorabile pentru aceasta. Trebuie subliniat faptul că dispariţia lui -l, ca urmare a tendinţei de simplificare a grupurilor consonantice în fonetica sintactică, a devenit posibilă numai în momentul în care vocala precedentă (o) a putut prelua funcţia de articol (forma nearticulată terminîndu-se în consoană). În sfîrşit, admitem că dispariţia lui -l a fost favorizată de tendinţa de a se crea un paralelism între formele "articulate şi cele nearticulate, de la singular şi de la plural". (op.cit., p.462-463).

Articolul genitival

Toate formele de articol cu excepţia articolului nehotărît au aceeaşi bază etimologică cu articolul hotărît.

Articolul genitival este alcătuit din combinaţia între prepoziţia ad şi adjectivul demonstrativ lat. illum. Opinia lui D.Găzdaru, (Descendenţii dem.ille, p.52, 118-128) după care al ar putea reproduce pe illu cu i > a nu poate fi admisă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Singular

Masculin al < ad + ĭllum

(ad + ĭllum > alu > al)

Plural

ai < ad + ĭlli

Singular

Feminin a < ad + ĭlla

Plural

ale < ad + ĭllae

plural masc. fem. G-D

alor < ad ĭllōrum

Alături de al, regional (Moldova) şi dialectal (aromâna) se foloseşte invariabil -a (bucatele a boierilor, doi ochi a ursăl'ei) explicat de Densuşianu (HLR II, p.169) ca o simplă particularitate grafică (-l suprimat înaintea unui cuvînt care începea cu o consoană locul sfînt a lui PS). Reţinem însă explicaţia dată de Papahagi, Din morfologia limbii române, 1937, p.11:

"Din cele cîteva ipoteze ce pot fi aduse pentru explicarea acestui a din aromână, credem că cea mai plauzibilă ar fi următoarea: prepoziţia a s-a întîlnit cu articolul singular feminin a (ună casă a mea); cu timpul, a s-a generalizat şi pentru celelalte patru cazuri, mai ales că această generalizare putea fi susţinută şi de anumite turnuri sintactice, cum ar fi următoarea: scot a ursăl'ei (dativ) ocl'il'i - scot ocl'il'i a ursăl'ei (genitiv, care pentru un simplu vorbitor, poate fi şi un dativ).

Pentru a din graiul moldovean, dacă ar fi exclusă ipoteza unei infiltraţiuni de origine aromână, cred că ne-am putea gîndi la aceeaşi explicaţie ca pentru a din aromână.Dar e posibil

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

ca formele al, ai și ale să se fi redus la a în construcții ca acestea: al lui > a lui, ai inimei > a inimei, a legei > a legei"

A.Rosenstand-Hansen (Artikel ..., 1952, p.126-129) consideră că în limba română existența formelor alde și de-al sînt o reminiscență a tendinței de creare (ca în franceză) a unui articol partitiv. Formula fixă de-a este forma neutră a lui de-al (ca a, inflexibil < al); în Gram. Ac.I 6o, 173, 178, II 9o însă alde este considerat adjectiv pronominal.

Articolul demonstrativ (adjectival)

Are origine comună cu pronumele demonstrativ, cu adjectivul demonstrativ și cu articolul genitival.

M. cel < ecce + ĭllum

cel este o formă aferezată; după Candrea - Densușianu s.v. acel, aferezarea s-a produs mai întîi la formele feminine și anume în legături sintactice de tipul casa acea casa cea.

ecce este o particulă demonstrativă atestată în latina tîrzie pe lîngă pronumele demonstrativ, a cărei valoare demonstrativă era slăbită, fiind folosit și ca pronume și ca demonstrativ.

celui < ecce + ĭllui
cei < ecce + ĭlli
celor < ecce + ĭllōrum

F. cea < ecce + ĭlla

celei < ecce + ĭllaei - în limba veche și regional G-D sg. are forma cei care apare și la Eminescu: "umbra frumuseții cei eterne pe pămînt" (O.I, 162)

cele < ecce + ĭllae
celor < ecce + ĭllo[illegible]m

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Articolul nehotărît

Masculin

un < unum

Feminin

o < unam

In inscripţiile din provinciile dunărene întrebuinţarea lui unus-a unum ca articol hotărît este atestată în 551, în opera lui Iordanis deşi se susţine că evoluţia aceasta poate fi urmărită încă din sec. al III-lea înaintea erei noastre (H.Mihăescu, Lb. lat., p.164).

In limba română contemporană un are valori multiple:

- numeral
- pronume nehotărît
- articol nehotărît

In limba română veche exista o distincţie formală între un: - pronume nehotărît şi numeralul care apar şi cu forme rotacizate.

un: - articol nehotărît care nu apare rotacizat, datorită probabil lipsei de accent.

In unele texte vechi un (articol) este notat oy. Lipsa grafică a lui n a fost explicată prin analogie cu dispariţia lui -l din omul > omu, deci, prin fonetică sintactică; sau (Al.Rosetti, ILR 491) datorită nazalităţii care a trecut asupra vocalei (deci ũ). Textele din secolul al XVI-lea indică notaţia zero deci nenotarea ocluziei nazale atît înainte de cons. u cocon, cît şi înainte de vocală: u okiu.

Cda. 356/974 Fasc. 5

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

La feminin o este o inovaţie a dacoromânei pentru că în toate dialectele sud-dunărene este atestată forma ună < unem în care consoana finală dispare şi e (neaccentuat) > ă. In una devenit o s-a trecut prin fazele uă (hiat) > *uă (diftong) > uo > oo (asimilare) > o.|n| dispare (după O.Densuşianu) printr-un fenomen cu caracter sporadic, care apare în cîteva cazuri precum:

- frenum > frîu
- *brənum > brîu
- granum > grîu(Fl.Dimitrescu v. Introd.în fon.ist., Bucureşti, 1967, p.9o). Aceeaşi transformare fonetică apare la pronumele personal neaccentuat o .

Poziţia articolului în limba română

a) Encliza

Postpunerea articolului, fenomen care individualizează româna printre celelalte limbi romanice, este una dintre problemele limbii noastre care au suscitat cel mai mult interesul specialiştilor. S-au dat diferite explicaţii originii postupunerii articolului;

- E.Gamillscheg (Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen, Berlin, 1936, p.2o) explică postpunerea articolului în română prin ritmul frazei, plecînd de la constatarea că în fraza negativă accentul e aşezat în română la începutul frazei, spre deosebire de franceză: nú vreau, cel mai frumos, fr. je ne veux pás, le plus beáu.

Dar Al.Graur (BL V, p.2o4 ş.u.) obiectează arătînd pe de o parte că nu numai franceza cunoaşte articolul proclitic deşi celelalte limbi romanice nu au o accentuare similară francezei şi,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pe de altă parte, că şi în română este posibilă accentuarea nu vreáu, cel mai frumós, în funcţie de cuvîntul pe care dorim să-l reliefăm. In limba română accentul nu este fix, se spune de ex. dă-mi páce, dar şi lásă-mă-n pace.

- T.Papahagi (Din morfologia limbii române, p.6-7) propune următoarea ipoteză:

"Plecînd de la propoziţiuni de tipul următoarelor două: el ucide lupul şi ea varsă apa, nu începe nici o îndoială că topica respectivelor cuvinte în latina vulgară nu putea fi - admiţînd folosirea articolului - decît următoarea: ille (nu ne oprim asupra amănuntului dacă trebuie să plecăm de la ille sau illu - pentru care vezi şi D.Găzdaru, Descendenţii demonstrativului ille, 1929, 29, după cum, pentru formele de acuzativ, nu reproducem pe -m final) occidit ille lupu şi illa versat illa aqua - ceea ce e în deplin acord cu ce apare în Romînia centrală şi apuseană. Insă, ca şi astăzi bunăoară în limba română, şi în latina vulgară se putea ivi o topică de felul acesta: ille illu - lupu occidit şi illa illa aqua versat - de unde, în limba română, am fi avut: el el-lup ucide şi ea ea-apă varsă. Pentru Romania răsăriteană, evitarea confuziei dintre pronumele personal şi articol în atari construcţii sintactice nu se putea face decît folosindu-se, în compunere cu articolul, particula ecce (eccu): ille ecce - ille lupu occidit, illa ecce - illa aqua versat - de unde, normal, în română a rezultat: el acel lup ucide, ea acea apă varsă.

Dar contopirea lui ecce cu ille, -a e cerută de toate limbile romanice: it, quello, quella; vfr. cil, celle, sp. aquel, aquella etc. Pentru Romania orientală, această compunere - care e, de fapt, o enclizăa articolului ille, -a faţă de eccu - va fi

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

putut servi ca punct de plecare pentru postpunerea lui şi faţă de substantive. Deci, circulînd eccu + ille, -s s-a putut zice şi lupu + illu, agua + illa. In felul acesta, oricare ar fi fost tipica celor patru cuvinte din cele două propoziţiuni date ca tip, confuzie nu putea exista pentru limba română, pronumele şi articolul rămînînd bine distincte. Prin urmare, spiritul sintactic al limbii române se simţea bine orientat, fie că pornea de la ille eccu + illu lupu occidit (> el acel lup ucide), fie de la ille eccu + illu lupu occidit eccu + illu lupu (> el ucide acel lup). fie de la ille occidit lupu + illu (> el ucide lupul), fie de la ille lupu + illu occidit (>el lupul ucide).

Inceputurile de închegare a limbii române nu pot fi concepute fără o precisă limpezire a acestui esenţial aspect morfo - logic. Ca stare, fixarea lui în timp - şi anume cel mai tîrziu în ultima epocă a latinei vulgare - apare clar, aşa că, dacă ar fi ca să se admită şi vreo influenţă eterogenă, aceasta nu ar putea fi decît una singură şi anume autohtonă, adică ilirică".

- Influenţa substantivului trac·V.Pisani, (Saggi di linguistica storica, Torino, 1959, p.1o5-1o6) susţine că traca ar fi posedat un articol postpus. Influenţa mediului balcanic a fost, de asemenea, deseori invocată. (.Th.Capidan, Romanitatea balcanică, 37 s., note: "Si nous tenons compte des autres particularités qui unissent les langues balkaniques, l'origine commune de l'article postposé en albanais, en roumain et en bulgare apparaît comme de beaucoup plus vraisemblable". Aceeaşi este şi poziţia lui L.Tamás (Archivum Europae Centro-Orientalis, II, 276, note).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- In Barić, Lingv.stud.§7 întîlnim ipoteza privind existenţa enclizei articolului din epoca de comunitate albano-traco-armeană. Dintre români a susţinut această teză B.P.Hasdeu (Cuv. den bătrîni II, 611 ş.u.) şi V.Bogrea (DR II, p.662 ş.u.).

Limba română nu are însă o situaţia identică cu limbile balcanice din punctul de vedere al postpunerii articolului.Astfel, s-a arătat în mod convingător că în timp ce româna şi albaneza merg împreună, bulgara rămîne izolată. P.Skok (Bulg.jez., 112-121) consideră că articolul din bulgară e mai nou decît cel din română din care l-ar fi împrumutat bulgara, dar K.Mircev (Bălg.ezik,1953, p.45 ş.u.) a arătat că articolul a existat, într-un stadiu incipient, în vechea bulgară, construcţia fiind anterioară secolului al XIII-lea.

- "Separarea" bulgarei de română şi de albaneză în privinţa articolului reiese clar din exemple ca următoarele:

- rom. omul bun
- alb. njeriu i dijshëm "omul înţelept"
- blg. bólnijat koni lit. "bolnavul cal"

deci în bulgară articolul postpus apare ataşat adjectivului, în timp ce în română şi albaneză este legat de substantiv.

- S-a adus în discuţie, ca un fapt de natură externă care ar explica fenomenul postpunerii articolului, situaţia vechii bulgare, unde conjuncţiile,particulele interogative,pronumele (atone şi la cazurile oblice) şi auxiliarul (a fi) sînt enclitice, deci în română encliza articolului s-ar datora influenţei slave meridionale. R.S.Piotrovskij(Formirovanje artikla, 1960, p.139) stabileşte şi etapele de pătrundere a postupunerii în limbile balcanice:întîi în bulgară apoi în româna balcanică şi mai tîrziu în albaneză

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

(p.134). Teza aceasta susţinută şi de P.Skok (Bulg.jez, 112-121) nu poate fi admisă odată ce în bulgară situaţia enclizei se prezintă cu totul altfel decît în română şi albaneză.

- Originea articulării postpuse a fost explicată cu argumente hotărîtoare de Al.Graur în repetate rînduri (v. Mél.lg., 1936, p.5o-6o, BL V, p.2o4-218, RR de lg., 12, 1967, p.3 ş.u.). Al.Graur demonstrează că întrebuinţarea enclitică a articolului românesc se poate explica, precum în limbile scandinave, prin topica substantiv + adjectiv (maφr enn gamle "omul bătrîn" în care articolul aparţine adjectivului, dar substantivul izolat poate fi de asemenea articulat maφrenn (enn este un vechi pronume demonstrativ ca şi ille) (Al.Graur Mél. lg. 51). In textele cu vulgarisme ille apare proclitic sau enclitic (în Per.Aetheriae în 194 de cazuri este proclitic şi în 8o de cazuri enclitic). Intr-o secvenţă ca: homo ille-bonus, ille ataşat de adjectiv a fost atras de substantivul precedent: homo-ille bonus omul bun. In română articolul este totdeauna ataşat de primul element din succesiunea subst. + adj. sau adj. + subst. (omul bătrîn sau bătrînul om), cea ce se explică prin cele două posibilităţi de ordonare a cuvintelor în latină: bonus ille homo sau homo ille bonus). Totuşi, topica normală în limba română este subst. + adj., construcţia bătrînul om fiind literară şi reprezentînd o influenţă străină (Al.Graur, loc.cit. 52). Deci, în mod normal, articolul s-a sudat cu substantivul care precede. Cînd s-a simţit necesitatea determinării adjectivului s-a recurs la articolul cel: omul cel bun, construcţie - desigur - mai recentă (limbii române îi este specific cumulul de articole) (v.I.Iordan, Introd.în lg.romanică, 1957, p.55o ş.u.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Ca dovadă că, la început, articolul a aparţinut adjec - tivului sînt următoarele:

1) Cînd două adjective se acordă cu un substantiv, numai al doilea primeşte articolul proclitic: Codul civil şi cel penal (pentru că la origine primul adjectiv era determinat de articolul ataşat apoi substantivului).

2) Substantivele precedate de prepoziţii (cu excepţia lui cu) nu primesc articol: pe drum, în şcoală, dar dacă substantivul este determinat de un adjectiv, articularea substantivului reprezintă o obligaţie: pe drumul mare, în şcoala nouă.

3) Cînd adjectivul este separat de substantiv trebuie să fie determinat printr-un articol proclitic: duhul domnului cel sfînt.

In concluzie, în limba română encliza articolului a apărut datorită poziţiei adjectivului faţă de substantiv, poziţie care continuă ordinea cuvintelor din limba latină.

b) Procliza

Articolul proclitic masculin

Articolul proclitic lui apare înainte de numele proprii (al) lui Ion, (al) lui tată-meu sau înaintea numelor care exprimă rudenia. In limba română veche procliza articolului lui apare paralel cu lu.

Se întîlneşte cu consecvenţă lu în (Codicele Voroneţean) lu Isus, lu Pavel; de asemenea în Legenda Sf.Vineri (TM); lui este atestat paralel cu lu în tipăriturile lui Coresi (Al.Rosetti, ILR 536-537). Nu s-a făcut încă un studiu amănunţit al repartizării celor două forme şi ar fi necesar cu atît mai mult cu cît şi azi în limba vorbită lu e foarte frecvent.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Urmărirea acestei probleme pe texte de limbă populară, începînd din limba veche pînă în limba actuală, ar duce probabil la o ipoteză asemănătoare cu cea emisă de Densusianu pentru limba veche (lui și lu au origine comună).

Articolul proclitic feminin

Acesta apare în limba secolului al XV-lea și al XVI-lea înaintea numelor proprii, mai puțin a substantivelor comune, sub formele: ei, ii, i:

ii Sara (PO)
ii Tamarь (PO)
fetei ii Marie (Maramureș, 1593)
a ei noastre credințe
Gheorghie a i Mosostoe (LB)

Aceste forme, chiar dacă sînt rare, ne interesează pentru că sînt în măsură să indice o anumită evoluție în limbă pe care o putem urmări pînă azi.

Fenomenul e vechi, proclisa articolului fiind foarte veche în limba română. In sec. al XV-lea, cînd se atestă în texte slave cuvinte românești, femininele apar cu articol proclitic, dar cele mai multe forme sin textele românești din secolul al XVI-lea prezintă articol enclitic. Aceasta vine în contrazicere cu constatarea lui I.Coteanu (SCL VII 1-2, 1956, p.57 s.a.) privitoare la noutatea fenomenului, considerată neîntemeiată de către Al.Rosetti (ILR, 171), în raport cu proclisa la masculin.

In afară de aceste forme rare tot în secolul al XV-lea se observă altele mai numeroase, în care articolul este enclitic ei "cu ea încă necontractat în e" (Densușianu HLR II 148), Tamareei, caseei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acestea reprezintă un moment al evoluţiei către forma contrasă ei: Sarei, Tamarei, cămilei, casei. In documentele vechi este atestată şi forma ii < ei: feţii, preutesii care se explică pe baza tendinţei de unificare cu clasa de flexiune pădure păduri (i). In secolul al XVI-lea sudura între articolele enclitice şi substantive nu era însă perfectă. In sec. al XVII-lea norma de formare a genitiv-dativului singular la subst. cu sg. în -ă era -ei (v.P.Diaconescu, Str.evol. p.2o9).

Forme feminine cu articol proclitic apar şi azi la nume de locuri care, după cum se ştie, sînt mult mai conservatoare decît numele comune. Ex: în Făgăraş nume de localităţi ca Dîmbu i cioară (= Dîmbul ciorii) sau Rîpa i Potori (rîpa potorii "nume de monedă"), dar cum nu este probabil ca o rîpă să poarte numele unei monede, aici Potora este nume de persoană întîlnit de fapt în Ardeal (v.Lacea DR III, p.799). In exemplul al doilea articularea e dublă: i Potori cu articolul proclitic şi enclitic (v.C.Lacea, DR III 798) deci această formă aparţine unui moment al limbii române cînd articolul nu avea încă un loc bine stabilit; se alipise la finală, dar nu se pierduse sentimentul că trebuie să apară la iniţială (este un hiperurbanism gramatical).

Alte denumiri: fîntîna îi Mărine
Ionu îi Ane

Se pune problema prezenţei lui îi (pe ei îl înţelegem etimologic, i este o formă prescurtată din ei).

Pentru îi - trebuie să pornim de la forma contrasă i cu funcţie de articol care n-a mai fost simţit ca articol proclitic ci a fost, probabil, confundat cu forma de dativ a pronumelui personal; acesta după cum se ştie, cunoaşte formele i şi îi; articolul i a căpătat şi el, analogic, forma mai dezvoltată îi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Cum se explică prezenţa articolului proclitic la numele feminin de tipul: i Maria (în limba veche)

lui Maria (azi) deşi lui Maria e în raport de variaţie liberă cu articolul feminin e/i Mariei (pentru că Maria are şi flexiune proprie: Mariei, v. P.Diaconescu, Str.evol.p.23)

lui Carmen (obligatoriu)

- Unii cercetători au explicat prezenţa acestei forme proclitice prin persistenţa neîntreruptă a articolului proclitic romanic. Acest articol proclitic în română merge mînă în mînă cu articolul din celelalte limbi romanice.

- Altă explicaţie este legată de relaţia pe care o fac vorbitorii între substantivele masculine şi feminine (v. I.Coteanu SCL VII, 1956, p.59 ş.u.). Aceştia au înglobat numele proprii feminine la categoria numelor proprii masculine, care cunosc un articol pro - clitic.

Numele proprii Bogdan, Andrei primesc articol proclitic (In limba mai veche unele substantive ca de ex. Moldoveanu, Arbănaşul cunoşteau ambele posiblităţi de articulare; lui Moldoveanu şi Moldoveanului), femininele au fost integrate în categoria masculinelor care în limba veche aveau posibilitate iar în limba mai nouă obligaţie de a se construi exclusiv cu formele proclitice.

O dovadă a justeţei acestei interpretări o constituie neologismele - nume proprii feminine: Lili, Gabi, Gigi, Carmen - care, fiind inflexibile, nu pot forma genitiv-dativul cu ajutorul articolului enclitic ci prin articulare proclitică.

Pentru grupurile de cuvinte cu articol proclitic de tipul e ei noastre credinţe etc. au fost date două explicaţii: (v. I.Coteanu, lucr.cit., p.6o).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- Aceste grupuri fie reproduc fidel ordinea cuvintelor din textul slav pe care l-a avut în vedere traducătorul (secvenţa citată aparţine textului CV care, după cum se ştie, a fost tradus din slavă), fie constituie formule fixe, construcţii închegate în care nu se poate schimba nimic.

In concluzie, procliza la feminine nu se poate explica printr-un tipar romanic. De fiecare dată explicaţiile sînt altele: la numele proprii, o dezvoltare pe teren propriu, la grupurile de cuvinte este vorba de construcţii fixe, probabil calchiate dintr-o limbă străină, în primul rînd din slavă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

III. ADJECTIVUL

Clasificarea adjectivelor

In limba latină clasică adjectivele erau clasificate după terminaţii în:

1. adjective cu 3 terminaţii:

-us, a, -um: bonus -a -um

-er, -a, -um: niger -a -um

-er, -is, -e: acer - acris - acre

2. adjective cu 2 terminaţii:

- masc. fem. -is tristis / brevis

- neutru -e triste breve

şi 3. adjective cu o terminaţie pentru toate genurile:

prudens - tis

felix - cis

Incă din latina clasică se înregistrează treceri de la o categorie la alta - în special se observă preferinţa pentru tipul us -a - um.

In latina populară foarte multe adjective sînt trecute la acest tip.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

tristus -a -um (în loc de tristis, în Ap.Pr. tristis non triste).

acrus -a -um (în loc de acer, în Ap.Pr: (acre non acrum)

pauperus -a -um (în loc de pauper) este adjectiv cu o singură terminaţie înglobat în categoria adjectivelor cu trei terminaţii.

pauper mulier non paupera mulier Ap. Pr.

In limba română adjectivele se clasifică în

- variabile şi
- invariabile.

Adjectivele variabile se împart, după terminaţia de nominativ singular în două categorii: adjective cu 2 terminaţii (de exemplu frumos-frumoasă, bun-bună) şi adjective cu o terminaţie (de ex. dulce - pl.dulci).

1. Adjectivele cu 2 terminaţii (la N.sing.) - cele mai numeroase, sînt provenite din adjectivele latineşti cu 3 sau cu 2 terminaţii:

rom. bun > lat. bonus
rom. trist > lat. tristus

Cîteodată adjectivele latineşti cu 3 terminaţii devin în limba română invariabile:

repede < rapidus -a -um
limpede < limpidus -a -um

2. Adjectivele invariabile sînt în număr mic şi au aceeaşi formă, indiferent de gen, număr şi caz (majoritatea sînt neologisme de tipul atroce, eficace, lilá, bleu).

O problemă importantă este aceea a adjectivelor latineşti cu nominativul în -er (în latina clasică), care au în limba română Nominativul refăcut după acuzativul latin:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

rom. aspru < lat. asprum (nominativul clasic - asper)

rom. acru < lat. acrum (nominativul clasic - acer)

Situaţia acestor adjective este similară cu a substantivelor de declinarea a III-a parisilabică, despre care nu ştim sigur dacă provin din nominativul sau acuzativul latinesc, precum:

lat. lupum > rom. lup

In limba secolului al XVI-lea unele adjective prezintă deosebiri dacă le raportăm la limba de azi:

- adjective invariabile în limba veche, dar variabile în limba modernă. De ex. în Palia de la Orăştie, Praxiul lui Coresi etc. mare era invariabil, adică nu avea pluralul în -i:

bou mare (CB), dar şi
zile mare (CP)
plîngeri mare (TB)

la fel adjectivul tare era invariabil ca şi derivatul său (netare):

tare să fiţi (C.Pr.)

netare semu noi (TM)

Caracterul invariabil al adjectivelor poate fi explicat prin faptul că substantivul avînd o formă marcată de plural a permis adjectivului să se dispenseze de o marcă de plural care ar fi apărut ca redundantă.

Există în limba veche adjective cu pluralul deosebit faţă de cel din limba modernă:

gol are în textele vechi pluralul goli

Explicaţia este fonetică: l nu dispăruse sub influenţa lui iot.

amar cunoaşte pl. fem. amară (C.Pr.) din cauză că r vibrant are calitatea de a transforma pe e în ă, dar apare şi forma amari.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

amari greseale (CC_1)

Explicaţia lui Al.Rosetti (ILR 535) după care amară are acuzativul plural analogic cu plural neutru în -ă, nu credem că se poate susţine, cauza fiind aici fonetică şi nu morfologică (de altfel şi la pluralul substantivelor neutre de tipul hotară explicaţia este tot de natură fonetică).

Deci, este vorba de transformări fonetice care aduc perturbări morfologice.

Comparaţia adjectivelor

Trecerea de la forma sintetică în compararea adjectivului la cea analitică a început de timpuriu.

In latina clasică existau aceleaşi grade ca în română: pozitivul, comparativul şi superlativul, numai că erau exprimate în special prin forme sintetice (generalizate):

- comparativul cu -ior (m,f.) -ius (n.) adăugate la tema pozitivului: acr-(de la acer, acris, acre) - acrior - acrius

- superlativul cu -issimus sau -errimus adăugate la tema pozitivului: altus-altissimus sau acer-acerrimus. Formele analitice (perifrastice) erau foarte puţine în latina populară; cu timpul, formele de superlativ în -issimus se uzează şi sînt înţelese ca pozitive. Comparativul şi superlativul se formau cu plus, magis, maxime: magis idoneus (comparativ), maxime idoneus (superlativ). In unele texte apar forme de superlativ cu per sau prae: per multus, praeclarus.

Aceste forme latineşti cu prea nu au nimic comun cu românescul prea (bun) < sl. prě.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In latina populară formele analitice iau mare extindere. Comparaţia cu magis este mai veche şi mai frecventă decît cu plus (H.Mihăescu, Lb.lat., p.137). Ea a devenit forma normală de exprimare a comparativului în Iberia, Galia de Nord şi Dacia, în timp ce plus s-a răspîndit mai mult în Italia şi Galia centrală şi de Nord; deci ariile periferice au conservat construcţia cu magis şi ariile centrale au optat pentru plus (v. Väänänen, Introd., p.2o7) Româna utilizează pe magis şi la superlativul relativ, precedat de articol: cel mai bun.

Superlativul absolut se exprima în latina populară şi familiară (în afară de formele cu -issimus, reintroduse în ita - liană, spaniolă şi portugheză) prin numeroase adverbe: sane, valde bene, multum, fortiter care azi se menţin în unele limbi romanice - it. molto bello, ben pochi, fr. bien peu (Väänänen, Introd. p.2o7).

In limba română din secolul al XVI-lea gradele de comparaţie se exprimă prin forme analitice:

a) superlativul se forma cu:

1. prea (înalt)

Ca arhaism apare şi în limba lui M.Eminescu:

"... o prea frumoasă fată"

In limba actuală

prea + adjectiv

nu indică superlativul, ci exagerarea.

2. o altă formă de superlativ era aceea cu mult. Astăzi această formă se păstrează numai regional în Ialomiţa:

mult înalt

ca arhaism apare şi la M.Eminescu:

"mult bogat ai fost odată"

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In limba literară actuală mult nu mai indică superlativul; el se păstrează numai ca determinare adverbială.

3. superlativul se forma şi cu ajutorul adjectivului vîrtos, care juca rolul de simplu morfem al superlativului:

vîrtos mare (CT)

b) Comparativul

La comparativ adjectivele erau legate de celălalt termen al comparaţiei prin de:

mai frumoasă fată de aceasta n-am văzut (TM)

Construcţia cu decît, care s-a păstrat pînă azi,(coexistînd cu construcţia cu de) apare în:

Sînt cuvinte mai dragi decît aurul şi de argintul şi de pietrile cele scumpele şi sînt mai dulci decît miarea şi srediia (CC_2, 218).

Exprimarea superlativului prin construcţii specifice în limba secolului al XVI-lea

In secolul al XVI-lea apar construcţii precum: celea între celea bucurii (în textele măhăcene) sau expresia adverbială fără seamă mulţi (CTD) (v.Densusianu, HLR II 168).

In limba actuală posibilităţile de exprimare ale superlativului prin construcţii specifice sînt extrem de numeroase şi ele s-au înmulţit începînd din secolul al XIX-lea încoace.

Cele mai frecvente construcţii sînt:

extrem de ...
grozav de ... etc.

Posibilităţile de exprimare ale superlativului sînt azi foarte numeroase; superlativul absolut cu foarte (foarte bun) s-a tocit şi

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pentru acest grad de comparaţie se utilizează cu precădere neologisme legate de adjectivul respectiv cu ajutorul lui de: extrem de bun, exceptional de ... (v. alte procedee în T.Măruţă în L I, J.Byck, Dezagreabilul ca mijloc de întărire, în RL p.43 ş.u.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

IV. NUMERALUL

Este o parte a vorbirii deosebită de celelalte, deoarece numeralul se defineşte prin foarte puţine mărci gramaticale propriu-zis morfologice sau sintactice; de fapt numai lexical numeralul îşi justifică independenţa ca parte de vorbire.

Gramatical - numeralele se pot grupa în alte părţi de vorbire: substantiv, adjectiv, pronume, adverb etc. (v.I.Iordan, V.Guţu, Al.Niculescu, Str.morf., p.156 ş.u.).

Numeralele cardinale au totuşi cîteva particularităţi morfologice.

- gen: un (una) şi doi (două)
- cazul, exprimat prepoziţional (ex.: cărţile a doi elevi (G); dau cărţi la doi elevi (D)
- forma de declinare (unu, una; unuia; uneia).

1. Numeralele cardinale

Numeralele cardinale, sînt moştenite din limba latină cu excepţiile:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- sută (probabil slav)
- zero
- milion
- miliard

(neologisme romanice)

Numerale moştenite (numele de unităţi) au următoarele etimoane:

rom. un < lat. unus

rom. o < lat. unam

rom. doi < lat. duo

rom. două < lat. duae

Pentru a explica pe doi trebuie să pornim de la forma *du/o > do (i - marcă de plural) în care s-a produs reducerea la o pentru evitarea hiatului.

rom. două < *doua (e) (formă populară) < duae (în secolul al XVI-lea şi azi dialectal este atestată forma dosuă).

rom. trei < tres (tre (s) + i marcă a pluralului)

rom. patru (prin metateză) < quator < quat(t)uor (v.Väänänen, p.2o8).

cinci (prin asimilare) < cinque (disimilare) < quinque (v.Väänänen, p.llo)

rom. sase < sease < *sesse < lat. sex + e, analogie cu sapte

rom. sapte < lat. septem

rom. opt < lat. octo

rom. nouă < lat. novem

rom. zece < lat. decem

Viginti s-a menţinut numai în aromână sub forma yinţit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Sistemul de numărare de la 11 la 19 şi de la 2o la 9o este balcanic (existent în slavă şi albaneză) şi se face prin adiţiune:

de la 11-19 cu unităţile pe locul prim urmate de spre + lo.

In latină în numărătoarea de la 11 la 19 unitatea era urmată nemijlocit de cifra zece pînă la 17 (inclusiv).

undecim
duodecim
tredecim

Numeralele exprimate prin extragere: duodeviginti (18) undevigint (19) au fost înlocuite în latina populară de formele adiţionale; decem (et) octo, decem (et) novem care stau la baza fr. dix-huit, sp. diez y neuve, it. diciotto (v. Väänänen, p.2o8-2o9).

In slavă 11, 12 etc. se construiau cu unitatea, urmat de prepoziţie + zece: v. sl. jedinŭ na desete (lui na îi corespunde exact spre).

In ultima vreme s-au exprimat îndoieli privitoare la originea slavă a modalităţii de numărare, v.Gh.Bolocan şi I.Coteanu în LR 2/69, p.133-135 şi p.137-138).

Acest procedeu este împrumutat în limba română, dar trebuie menţionat că un sistem identic apare şi în limba albaneză:
11 - njëmbëdhjetë; 18 - tetëmbedhjetë
1 spre 1o 8 spre 1o

De la 2o la 9o limba română nu urmează tiparul latin (triginta > fr. trente, it. trenta, sp. treinta) pentru că formează numeralul prin juxtapunere ca în slavă:

douăzeci < v. sl. dŭva deseti

Cda. 356/974 Fasc. 6

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In albaneză procedeul este identic: 8o - tetë dhjëte. Se poate afirma deci că dacă, lexical, numeralele limbii române sînt de origine latină, sistemul său de numărare este datorat mediului balcanic în care s-a dezvoltat limba noastră. (v.Gr.Brîncuş, Originea structurii numeralului românesc în SCL 5/73, p.5o7-51o).

In limba vorbită apar forme de numeral reduse:

unspe, paispe etc.

Acestea se explică prin influenţa numeralelor monosilabice (un, doi, trei), care duc la un sistem de numărare echivalent, cu un număr restrîns de silabe: unspe, doispe, cinspe etc.

Numeralul sută

In dr. (ca şi în ar.) pentru 1oo se foloseşte termenul sută care, probabil, reproduce v. sl. sŭto; acest cuvînt reprezintă singurul caz în care un ier neintens s-a vocalizat. Se presupune că aceasta s-a petrecut la o epocă foarte veche, cînd era posibil un asemenea tratament (v.Al.Rosetti ML 312 ş.u.) Al.Rosetti (ILR 3o4-3o5) demonstrează că prezenţa unui numeral străin într-un sistem format din elemente omogene nu este fără precedent în istoria limbilor; în Africa se utilizează numerale arabe, în Japonia şi Coreea se folosesc unele numerale chinezeşti.

Dispariţia lat. centum, păstrat în toate limbile romanice, a fost explicată prin posibilitatea de omoninie cu numeralul cinci; în ar. *cint ar fi avut pl. ţinţi şi deci s-ar fi confundat cu ţint < lat. quinque. Cum confuzia între 5 şi 1oo ar fi avut urmări grave (se pare că odinioară oile se numărau cu suta) s-a recurs la un împrumut pentru evitarea acestei omonimii supărătoare. (S.Puşcariu, LR I 278). La fel H.Schmidt (Vox rom. 23, 1964 p.196 ş.u.) consideră că împrumutul lui sută a evitat omoninia cu *ţintu < lat. centum.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Numeralul mie este urmaşul latinescului milia. In limba română veche pluralul lui mie este invariabil:

cinci mie (T.Coresi),

dar tot la Coresi, în Cazania a doua, apare şi pluralul variabil cinci mii.

In limba veche era folosit cu valoare de numeral cardinal substantivul întuneric < sl. ТЬМА care avea două sensuri: lipsă de lumină şi număr mare, 10.000. Acest al doilea sens a fost calchiat de cuvîntul românesc întuneric: "întunearec de cuvinte în limbă străină".

Numeralele cardinale aveau în limba veche o flexiune specială, cu prepoziţii:

G cu de pre mijloc de doao viiaţe (PS)

D cu a (dau) a doisprezece (CT).

Numeralele ordinale

Foarte puţine numerale ordinale au fost moştenite din limba latină. Al.Graur (Tend. p.68) explică aceasta prin împrejurarea că ordinalele latineşti erau prea complicate, neregulate şi, din cauza schimbărilor fonetice, pierdură legătura cu cardinalele

întîi < *antaneus < întîiu

Ovid Densuşianu (Romania XXX, p.113), a atras atenţia asupra modului cum trebuie explicată formarea ordinalului întîi. Intîi < *antaneus < ante + -aneus nu poate fi separat în ce priveşte formarea lui de alb. parë (= întîi) < prep. para (= înainte). In limba albaneză vorbită de autohtoni, cuvîntul care exprima numeralul ordinal trebuia să fi fost un derivat dintr-un adverb cu

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

înţelesul de înainte. După modelul oferit de limba autohtonă, limba română, în primele momente ale formării ei, a derivat şi ea din adverbul ante un numeral ordinal antaneus, şi tot aşa albaneza din adverbul parë un ordinal (i) parë Gr.Brîncuş SCL 5173, p.51o adaugă paralelismul de utilizare adjectival şi adverbial al lui întîi şi (i) parë.

Numeralul ordinalul latin corespunzător lui antaneus era primus; primus se menţine în limba veche - în Palia de la Orăştie născutul den primă (= primul născut) 124/3, den primă (= de prima dată) 295/28.

De asemenea, se menţine în derivatele vechi:

văr primar (premar) (primar "maire" e refăcut după cuvîntul francez

primăvară

cale primară "prima vizită pe care o face tînăra căsătorită opt zile după nuntă la părinţi" (CDEE).

Toate celelalte formaţii cu prim sînt relativ recente, provin din secolul al XIX-lea. Tertius s-a păstrat în antărt(reg.) lat. anno tertio (acum doi ani)

Toate celelalte numerale ordinale româneşti sînt formate pe teren românesc prin dublă articulare, enclitic şi proclitic din articolul posesiv al pentru masculin (al saptelea) iar pentru feminine din articolul posesiv a + numeralul cardinal + articolul enclitic (ul, e) + particula a. Articolul definit enclitic şi articolul posesiv din structura numeralului ordinal au o situaţie specială în sensul că ele nu au rol de "determinare", ci rol derivativ.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In limba veche ne întîmpină numerale ordinale de tipul:

al patrul

al optul

Aceste numerale corespund formaţiilor cu articol de tipul

om/omul (decl. a II-a)

S-a trecut apoi la formele:

al patrule

al optule

corespunzînd formelor substantivale de declinarea a III-a de tipul fratele.

Ulterior, tot în secolul al XVI-lea, dar rar în raport cu formaţiile fără -a (O.Densusianu HLR II, p.18o), se constată prezenţa particulei -a: al patrulea - al optulea.

Uneori (v.Densusianu HLR, II, p.18o) la numeralele feminine, în limba veche apar forme de tipul: a dooasprădzece (PV), a sapteasprădzece (PO),cu -a după primul numeral (azi: a douăsprăzecea).

Dintre elementele alcătuitoare ale numeralului ordinal au dat naştere la discuţii -le şi-a

-le S.Puşcariu (DR II, 4o4-4o5) consideră că le (a) provine din lat.libet ceea ce pare "contestabil" lui O.Densusianu (HLR II 18o); P.Skok (Romania, L, 219) deşi vede în -le o particularitate balcanică, comună cu albaneza şi slava, consideră că are la bază lat. ille.

De fapt aici avem de a face cu formele articolului definit al substantivelor de declinarea a II-a şi a III-a: -le derivă din lu prin asimilarea lui u ca în cînelu cînele.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Si în aromână au existat numerale ordinale compuse cu -le: tintile, sasile, saptile (Capidan, Ar.4o5 ş.u.).

-a:

1) Unii lingvişti au considerat că este un -a deictic, care se întîlneşte la adverbe (acuma) şi la pronume (acesta) sau că

2) După opinia altor cercetători -a a apărut prin fonetică sintactică, al doile a plecat > al doilea a plecat; cum nu totdeauna după un numeral urmează un cuvînt care începe cu a, preferăm să considerăm adevărată prima ipoteză, pentru că, analogic cu -a de la pronume şi adverbe, -a aduce o mai mare stabilitate în expri - marea numeralului ordinal.

Toate celelalte forme de numerale nu sînt decît variante ale numeralului cardinal, fiind alcătuite din numerale cardinale plus alte elemente.

Numeralele colective

Exprimă o restrîngere, o grupare, şi - în acelaşi timp - unitatea elementelor constitutive.

Ex. tustrei

Numeralele colective sînt reduse numai la anumite cifre, în general nu prea mari:

tuspatru
tussapte

nu există însă de ex. *tuspatruzeci şi doi. Numeralele colective de la 3 înainte se alcătuiesc:

1. din numeralul cardinal precedat de toti

Ex. toti trei

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

2. din numeralul cardinal precedat de tus (variantă redusă a lui toți)

tustrei, tustrele refăcut după adjective ca grei-grele (Al.Graur, Tend., p.68)

3. din numeralul cardinal precedat de cîteși

Ex.: cîteșitrei

4. In limba veche mai exista un procedeu de alcătuire al colectivelor din numeralul cardinal precedat de tute: tute sapte (CT) formă asociată cu tot (O.Densușianu HLR II, p.78)

tuteunsprădzece (PO)

Toate aceste formații sînt create pe teren românesc. Singura formă de numeral colectiv moștenită din latină este amîndoi < ambi + doi (CDDE), după care s-a creat o combinație analogică rară amîndoisprăzece (Tiktin). (cf. și formația bănățeană álemîndouă contrasă din ale + amîndouă).

Numeralele distributive

Numeralul distributiv nu s-a moștenit din latină (sin - guli, bini etc.), ci s-a creat pe teren românesc din numeralul cardinal precedat de cîte: lat. cata [gr. kata] > cîtă > cîte - prin analogie cu prepozițiile terminate în -e (CDEE)

Numeralele multiplicative

Simplex, duplex etc. nu s-a păstrat din latină iar multiplicativele românești au fost create pe teren propriu din în + numeral cardinal + it (înzecit).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Distribuţia numeralului multiplicativ este identică cu cea a participiului românesc de tipul înrosit (v.I.Iordan,V.Guţu, Al.Nicolescu, Str.morf., p.164).

De aceea, nu se ştie precis dacă numeralele multiplicativ tive au provenit din forme de numerale sau din cele verbale.

Inclinăm spre proveniența din numeral, deoarece în limba română nu se întîlnesc verbe cu originea în toate numeralele de ex. a înopta nu există, dar un multiplicativ înoptit ar fi posibil într-o împrejurare care l-ar cere. In plus se înregistrează şi cîteva forme neologice împrumutate din limbile latino-romanice:

dublu
triplu
quadruplu

Numeralele fracţionare (partitive)

Sînt tot o formaţie nouă, pe teren românesc din numeralul cardinal + âme: pătrime. Ca numerale fracţionare sînt utilizate şi substantivele:

a) sfert: în limba veche sfert se pronunţa čfert, fonetism întîlnit azi dialectal < sl. četvrŭtŭ "sfert, pătrar"(substantiv care a mai dat în limba română ciosvîrtă = 1/4 animal) şi

b) jumătate < alb. gju/mësh + lat. medietas

Numeralele adverbiale

sînt create de asemenea pe teren românesc

adverbele latine semel
bis
ter etc.

nu s-au moştenit.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

"Bis" şi "ter" au o folosire recentă şi foarte redusă în limba română în special la numerotarea paginilor, a caselor (nr.7 bis) şi la spectacole (bis).

Numeralul adverbial se formează din numeralul cardinal (o) + subst. dată (pentru prima unitate de numeral) procedeu comun şi altor limbi (it, una volta, fr. une fois etc.) şi (în rest) din de + numeralul cardinal + subst.ori: de trei ori.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

FLEXIUNEA PRONOMINALA

Pronumele în limba română, deşi conservatoare, sînt deosebite de cele din limba latină, aceasta din cauză că, deseori, neavînd un accent propriu şi în funcţie de locul ocupat în frază, evoluţia pronumelor este supusă variaţiilor de accent sintactic. Aşa se explică, şi nu numai în limba română, bogăţia formelor pronominale şi existenţa unor forme paralele, accentuate şi neaccentuate.

Pronumele are o situaţie deosebită faţă de celelalte părţi de vorbire, datorită naturii sale duble:

- din punct de vedere gramatical este indicator al persoanei

- din punct de vedere lexical ţine locul unui nume.

Pe bună dreptate pronumele poate fi considerat un "nomen vicarium", aşa cum există un "verbum vicarium", nume prin care înţelegem verbele ce pot fi utilizate în numeroase situaţii. A face, a realiza etc. au această calitate, de ex. a face, după context, poate însemna a clădi ("am făcut o casă"), a picta (X: a făcut un tablou), a naşte ("Maria a făcut o fată") etc.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Pronumele este un "nomen vicarium" fiind un generalizator, adică un înlocuitor al oricărui nume.

Pronumele reunește într-o singură clasă indicatori gramaticali ai altor părți de vorbire: de ex. se poate stabili un paralelism între pronumele personal și substantiv, între pronumele nehotărît și adverbul nehotărît etc.

Pronumele are două funcții principale:

1. Ele pot fi lexeme, adică pot fi întrebuințate cu funcția lor primară, de substitute.

De aceea, în context pronumele alternează cu numele: "eu te văd" - "eu văd pe Ion"

2. Pronumele sînt forme de expresie a legăturilor gramaticale în propoziție.

Relațiile dintre cuvinte explică de ce din punctul de vedere istoric pronumele personal provine din demonstrativ. Legătura etimologică dintre pronumele personal de persoana a III-a și pronumele demonstrativ este dovedită și prin păstrarea pînă azi a unui sens demonstrativ, mai ales la persoana a III-a.

Categoria gramaticală a persoanei

Categoria gramaticală proprie pronumelui este persoana. Ea apare și la verb, dar la pronume categoria persoanei se deosebește de cea de la verb.

Persoana, în realitate, aparține exclusiv pronumelui (deși, vom vedea, nu tuturor pronumelor). La verb apare numai datorită existenței intermediare (explicite sau nu) a pronumelui.

Din punctul de vedere gramatical, "persoane" pot fi atît ființele cît și lucrurile.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Pentru urmărirea evoluţiei limbii române ca şi a celorlalte limbi romanice - numărul de persoane ne interesează în măsura în care se constată un decalaj între cele 6 persoane ale limbii române (eu, tu, el(ea), noi, voi, ei (ele) şi cele 4 persoane ale limbii latine (ego, tu, nos, vos). In română deci există 6 persoane organizate în corelaţie:

a. - 3 termeni pentru singular

b. - 3 termeni pentru plural

Persoanele 3 şi 6 sînt o inovaţie faţă de limba latină; ele au apărut adăugîndu-se sistemului pronominal personal formele superlative ale pronumelor demonstrative, în cazul limbii române pronumele ille şi ipse.

In 1957, la Congresul de lingvistică de la Oslo, Hjelmslev, vorbind despre "raportul dintre clase deschise şi clase închise", a susţinut că pronumele aparţine unei clase închise, avînd un număr fix de elemente. Privind lucrurile istoric, nu putem adera la această idee.

Astfel, în diverse faze istorice, pronumele şi-a schimbat inventarul; în secolul al XVI-lea pronumele nehotărîte şi cele demonstrative din limba română aveau un inventar mult mai bogat decît astăzi. De ex., se pot înregistra, în plus în raport cu limba de azi, pronumele cineşi, cinevaşi, neştine, nescare, varecare, cesta alalt, aceasta alaltă, alte oarecare, alt oarecine etc.

Deci, se poate considera că nu este posibil să se vorbească de clase deschise sau închise, decît sincronic şi nu la nivel diacronic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Posibilităţile de clasificare a pronumelor sînt foarte variate. Această operaţie a ridicat însă întotdeauna probleme dificile, datorită numărului mare de unităţi pronominale. După punctul de vedere adoptat, s-au efectuat a) clasificări după criteriul semantic; Kr.Sandfeld şi Hedwig Olsen, Syntaxe roumaine I, Paris, 1936, studiind pronumele au deosebit, de ex.

- pronume care marchează identitatea şi contrariul
- pronume care marchează totalitatea etc.

b) clasificări după criteriul distribuţional (de ex. M.Manoliu, în SCL, XV (1964), 2, p.181 ş.u.).

c) clasificarea tradiţională după criteriul indicilor gramaticali care are la bază tot particularităţi semantice; (vezi I.Iordan, V.Guţu-Romalo, Al.Niculescu, Str.morf., p.12o) potrivit acestei clasificări disting 8 categorii de pronume în limba română:

- pronume personal şi de politeţe
- pronume de întărire
- pronume reflexiv
- pronume demonstrativ
- pronume posesiv
- pronume nehotărît
- pronume interogativ-relativ
- pronume negativ (v.Gr.Ac. Buc., 1963, I, 139-174).

In acest curs, în care avem în vedere în primul rînd categoriile gramaticale exprimate în flexiune, vom distinge două tipuri mari de pronume:

a) pronume care exprimă persoana:

1. pronumele personal şi de politeţe
2. pronumele reflexiv
3. pronumele posesiv

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

b) pronume a căror flexiune nu cunoaşte categoria persoanei:

1. pronumele de întărire
2. pronumele demonstrativ
3. pronumele nehotărît
4. pronumele interogativ-relativ
5. pronumele negativ

a) Pronume care exprimă persoana

1. Pronumele personal

Din toată categoria pronumelui, cel mai conservator este pronumele personal, datorită paradigmei închegate încă din latină, precum şi datorită caracterului foarte abstract al acestei categorii pronominale comparativ cu celelalte. Pronumele personal păstrează o flexiune arhaică, foarte neregulată, cu numeroase forme supletive: la fiecare persoană se porneşte de la altă rădăcină pentru plural decît pentru singular (ego - nos, tu -vos) pentru nominativ decît pentru celelalte cazuri: (ego, mihi, me). Româna a urmat, în general fidel, flexiunea latină a pronumelui, deşi, analogic, a dat naştere la formaţii numeroase.

Pronumele personale au un anumit specific în toate limbile romanice - deci şi în limba română - în raport cu limba latină şi anume, aşa cum am amintit la p.11o, dezvoltarea a două categorii de pronume personale:

- forma accentuate (disjuncte, autofone sau lungi)
- forme neaccentuate (conjunnte, simfone sau scurte).

(termenii "autofon" şi "simfon" aplicaţi la pronume aparţin lingvistului elveţian H.Frey).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In limba română, sistemul pronumelor neaccentuate s-a dezvoltat rapid şi multilateral, ceea ce a dus la discuţii asupra hipertrofiei pronumelor în româneşte. Ingeborg Seidel-Slotty a scris un articol intitulat chiar Hypertrophie der Pronomina im Rumänischen" (Hipertrofia pronumelui în limba română) (BL VIII).

Istoricul pronumelor personale

In cele ce urmează vom lua în discuţie numai formele tip şi variantele principale.

Singularul

Persoana I

Nominativ Trebuie remarcat că tema N (şi la persoana I) se opune de regulă temei de la celelalte cazuri (vezi Ist.limbii române, vol.I, p.152).

eu < ego

ego > eo: g dispare în poziţie intervocalică, iar o neaccentuat final > u

Pe teritoriul nostru s-au păstrat - după cum se ştie - multe inscripţii latine, dar în ele nu apare nicăieri "ego" în forma "eo" care este atestată în inscripţiile de latina vulgară descoperite la Carthagina (CIL, VIII, 13, 21, 134).Ov.Densuşianu HLR, I, 114, consideră că se poate cita ca o formă analogă lectura pao-pago (CIL XI, 114 7; V, 74). Väänänen; Introd., 215, susţine că forma redusă *eo stă la baza pronumelor din limbile romanice (româna eu, italiana io, spaniola yo etc.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Pronunţarea iodizată *ieu* (sau la persoana a III-a *iel*) constituie unul dintre argumentele în sprijinul tezei că slavii au deprins limba populaţiei romanizate şi nu invers. (v.Al.Rosetti, ILR, 292).

In limba vorbită pronumele de persoana I se pronunţă *io*. Trecerea lui *ieu* la *io* este comparată de Alf Lombard, *Les pronoms personnels du roumain*, în *Stockholm Studies in Modern Philology* N.S. vol.4, 1972, p.194, din punct de vedere fonetic cu *l ĕvum* > **ieu* > **io* sau *fĕbrum* > **fieur* > *fior*; Alf Lombard observă că forma *io* comportă adesea un accent tonic slab şi, deci, se apropie de pronumele personale conjuncte.

Romanitatea nord dunăreană se distinge de romanitatea sud-dunăreană prin păstrarea opoziţiei cazuale pronominale de tipul N. *eu*/Ac. *mine*; *tu*/*tine*. In aromână - aşa cum a explicat M.Caragiu-Marioţeanu în Daco R.I, 1973, p.225 - confuzia cazurilor a dus la două situaţii: a) Nominativul s-a generalizat la Acuzativ; b) Acuzativul a influenţat Nominativul.

persoana I N. *eu* (*io*) → Ac. *eu* (*io*) (în cîteva graiuri)
N. *mini* ← ac. *mini* (în alte graiuri)

persoana II N. *tini* ← ac. *tini* (formă generaluzată)

De menţionat că şi în dacoromână regional, ne întîmpină pierderea opoziţiei N-Ac. în construcţiile comparative de tipul:

cîtu-i Maramureşu
Nu-i ficior ca *eu* şi *tu*
Nici oraş ca Sighetu" (v. Caragiu, *loc.cit.*).

Genitiv

Al.Graur, *Gr. azi*, p.95 arată că pronumele personale sînt "singurele cuvinte care au păstrat în româneşte diferenţa dintre G şi D în sensul că D reproduce D latin, pe cînd G este

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

înlocuit cu forme ale pronumelui posesiv, astfel că cele două cazuri nu pot fi de obicei confundate (cum se întîmplă la substantiv)". Pentru înlocuirea formelor personale cu G. pronumelor posesive, v. Ist. limbii române I, 153.

In limba actuală nu există formă specială pentru acest caz. In limba veche G. se exprima uneori printr-o formă analitică: de + Ac.: de pregiur de menre (PH III, 7) - "împrejurul meu".

Dativ

Dativul pronumelui personal a ridicat multe probleme din cauza tratamentului lui i din prima silabă: mie nu poate proveni direct din latinescul mihĭ (unde ĭ > e, deci mihĭ > *mee)

Ipoteze:

1. mie a apărut din forma neatestată *mee - (< mihi) > mie prin iodizare, fenomen de origine slavă, dar care se produce de obicei la iniţială.
2. mie < mī, soluţie adoptată de Al.Rosetti (ILR, 145): mī este forma prescurtată a lui mihĭ, binecunoscută stilului familiar, atestată în CIL şi chiar într-o inscripţie din Tomis (vezi S.Stati, Limba latină, p.86), cu -e (final) apărut prin analogie cu -e (final) din tie < tībĭ (forma întîlnită în inscripţii este tibe).
3. S-ar mai putea avansa şi o altă ipoteză, într-un fel mai simplă decît cea prezentată la 2): mie provine din forma contrasă mi, contaminată cu mihi, ipoteză care justifică atît pe i cît şi pe -e final, fără a mai fi nevoie să se recurgă la analogie.

In secolul al XVI-lea, în texte scrise de Petru Şchiopul (1592 şi 1593) alături de mie apare şi forma mia, curentă şi azi în Moldova. După opinia lui Al.Rosetti, ILR, 541, mia a rezultat din contaminarea lui mie + unuia.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

(mi/e unui/a nu-mi place ...")

Explicaţia nu convinge însă, deoarece se bazează pe o combinaţie de cuvinte a cărei frecvenţă nu este foarte ridicată.

mi < lat. pop. mĪ (< mĭhĭ)

îmi (< lat.pop. mĪ); această formă a dat naştere la multe discuţii referitoare la prezenţa lui î-, care nu este etimologic, şi la vechimea formelor care îl conţin (pronumele mi, îl, îi, îţi, îşi şi formele verbale îs, îi).

Ipoteze asupra originii lui î protetic, neetimologic, din forma îmi:

1. După Candrea - Densusianu (DE, 85)

î - apare atunci cînd niciuna din formele pronominale "nu era precedată de un cuvînt terminat cu vocală, ori nu urma unuia începător cu o vocală":

cînd îi spui

Mai simplu spus, în CDDE se face referinţa la situaţia în care pronumele se afla între consoane.

Această explicaţie (reluată şi de Al.Graur, Gr.azi,96) este însă insuficientă, deoarece nu se arată de ce a apărut tocmai vocala î pentru a întări corpul fonetic redus al pronumelui şi nu o altă vocală; în plus, î - apare şi într-un alt context fonetic: cu vocală precedînd (sau urmînd):

aşa îi spun

aşa îi aduc

2. După Tache Papahagi (Din morfologia limbii române, 16-17)

a) î iniţial este explicat dintr-un u final. T.Papahagi porneşte de la un text din Coresi: "... destulu i iaşte lui", devenit

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

"destulu iaste lui ..."

"destul-îi iaste lui ..." > "destul îi"

Autorul propune şi exemple din limba actuală ca: "lungu-i drumul ..." pronunţat şi:"lung îi drumul ..."

Această teorie însă nu se poate susţine, deoarece considerăm demonstrat că în secolul al XVI-lea nu exista u final pronunţat (v. Al.Rosetti, ILR, 499 u final amuţise chiar în secolul al XIII-lea, după consoana simplă), iar T.Papahagi s-a adresat unui text din secolul al XVI-lea (CC_2) în care editorul este cel care a notat cu -u ierurile finale.

b) Tache Papahagi dă în lucr.cit. şi o altă explicaţie: porneşte de la un î final, care precede forma pronominală:

"ani mulţî mi - zise"

devenit apoi

"ani mulţî îmi zise"

prin propagarea lui -î la forma pronominală.

Această ipoteză, care se bazează tot pe limba veche, are împotriva ei faptul că în secolul al XVI-lea nu se poate vorbi de influenţa unui -î, odată ce î a apărut relativ de curînd în limba română (v.A.Avram, Contribuţii ..., în SCL, XV (1964), fasc.1-5, p.49 ş.u.).

3. După Emil Petrovici (SCL, III, 1952, p.144-145) î-se explică prin fonetica sintactică: "Labializarea lui î se constată în cazul prepoziţiei în precedate de un cuvînt terminat în consoană labializată sau al prefixului în-, îm-, precum şi în cazul pronumelor îl, îmi, îţi, îi, dat.sg. şi acuz.pl., şi al formelor verbale îs "sînt", îi "este", cînd se găsesc în aceeaşi condiţie (după consoana finală labializată a cuvîntului precedent).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In ţinuturile în care sînt obişnuite consoanele finale rotunjite, se zice deci de obiceiu l-umpak "îl împac" (A.L.R.I, harta nr.237, punctele cartografice 725 şi 96o, comuna Grindu, raionul Urziceni, şi comuna Ulmu, raionul Călăraşi) l-ungrădeşte, l-umfundă, l-unkide (E.Petrovici, op.cit., p.137, rd.17-18), kum-untoarce (ibid., p.138, rd.8-9), să strîng-unt-un lok° "se strîng într-un loc" (ibid., p.14o, rd.15), l-o pus-um mînă "l-a pus în mînă" (ibid., p.141, rd.8), m-am untîlnit° "m'am întâlnit" (ibid., p.237, rd.2), s-a mutat-ũ-ia "s'a mutat în ea" (ibid., p.239, rd.3o), slabu-i (A.R.L.M.II, harta 143), grosu-i (A.L.R.M.II, harta nr.144) etc. Multe exemple asemănătoare se pot găsi în ALR, de exemplu A.L.R.I., hărţile nr.228 (eu înfăş copilul), 229 (mama înţarcă pe copil), 237 (împac pe copil cînd plînge).

La fel trebuie explicate şi formele cînd-ul° (văd) "cînd îl văd", kînd-us° "cînd sînt", kît-um (dă) cît îmi dă", kît-ui "cât este" etc. In ariile unde nu există consoane finale labializate, toate aceste forme au un î în prefixul în- şi în pronumele îl, îmi sau în formele verbale îs "sînt", îi "este": îl înkid, kum întork, m-am întîlnit, kînd îl, kînd îs, kît îi etc. De aceea cred că u din formele kînd-ui, kît-ui (scrise de obicei, cîndu-i, cîtu-i) nu poate fi considerat ca un rest din epoca în care se pronunţa kîndu, kîtu. Vocala finală u, întocmai ca i final, a dispărut demult, păstrîndu-se însă rotunjirea (labializarea) -- în unele regiuni - şi înmuierea consoanei finale. Vocala î- precedată de astfel de consoane se realizează ca u şi i: (noi) am° întâlnit° > am untîlnit°, (voi) aţ'întîlnit > aţ'întîlnit. In aria lui am untîlnit° (aria consoanelor finale labializate) se rosteşte şi kînd-us, kît-ui, prin urmare şi în formele din urmă u s-a dezvoltat dintr-un î, prin acţiunea consoanei labializate precedente.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In continuare, se arată că în limba de azi nu apare numai î-, ci şi vocalele: u-, ă, o-: "Din cauză că pronumele îl s-a găsit foarte des după un cuvînt terminat în consoană labializată şi deci s-a rostit ul, forma aceasta din urmă a devenit forma normală în multe graiuri. Astfel pe harta nr.237, A.R.L.I., vol.II, în punctul 590 (comuna Muncelu, raionul Răchitoasa, regiunea Bârlad) s-a notat forma ul-umpăc° "îl împac". Forma ul se mai întîlneşte, afară de sudul Moldovei şi la moţi: ul-untarcă "îl înţarcă" (A.L.R.I., vol.II, harta 229, punctul 96, satul Certege, comuna Câmpeni, raionul Câmpeni, regiunea Cluj). In loc de ul, prin Sudul Moldovei se aude şi ol (ol văd "îl văd"), formă care se datoreşte propagării labializării asupra vocalei ă din forma ăl "îl", foarte frecventă în Moldova."

Explicaţia lui E.Petrovici este cea mai argumentată, dar nici ea nu atinge problema cauzelor care au dus la generalizarea formelor cu -î în detrimentul celorlalte (cu u-, ă, o-).

Ipoteze asupra datării apariţiei lui î protetic, neetimologic

Formele pronominale atone cu î protetic iniţial, (inclusiv formele verbale):

I. au apărut relativ recent, în secolul al XVII-lea:

a) După H.Tiktin (Zur Stellug der tonlosen Pronominal und Verbalformen in Rumänischen, (în) Zr. Ph., Halle, 1885, IX, p.590-596), î apare în secolul al XVII-lea (în 1645- "Cele şapte taine").

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Si în lucrări relativ recente se atrage atenţia că proteza lui î nu apare nicăieri în secolul al XVI-lea (v.D.Găzdaru, descendenţii demonstrativului ille în limba română, Iaşi 1929, p.5o).

b) S.Puşcariu, în recenzia lucrării lui D.Găzdaru "Descendenţii demonstrativului ille" afirmă că proteza lui î apare în prima jumătate a secolului al XVII-lea (DR, VII, 463).

II. sînt înregistrate în secolul al XVI-lea, dar au apărut înainte de secolul al XVI-lea.

I.Rizescu (SCL 6, XII, 1964, p.75o ş.u.) constată că există un text din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în care întîlnim de mai multe ori acest î. Este vorba despre "Pravila" (1581) scrisă la Putna de ritorul Lucaci.

Din studiul acestui text putem căpăta informaţii deosebit de preţioase şi pentru structura gramaticală a limbii române.

Ne vom opri la paradigma pronumelor personale şi reflexive, deoarece acesta este cel mai vechi text românesc - cunoscut pînă azi - în care sînt atestate formele atone cu î protetic de tipul: îmi, îţi, îl, îşi.

Cîteva exemple-pentru pers. I (îmi):

Nepoţii de frate a tătîne-miu seu a mîne-mea îmi iaste unchiu micu şi mătuşe mică.

Pentru pers. a III-a (îl):

Fratele îl chemăm şi-l grăim cel sufletescu.

Persoana a III-a (îşi):

Iară moşiul cu nepotul îş sîntu a doua stepenă de cumu a fost stepena nastereei.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Aşa şi frăţîne-său fratele îşi sîntu a doua stepenă (аща щи фрѧцине съоу фрателе ↑щи сѧнтоу в доа степенѧ) 219^{v}/1-3. Text slav: також де и братоу своемоу брат второмоу сѧт степени.

Din confruntarea textului românesc cu cel slav desprindem următoarele:

In unele cazuri îi corespunde pronumelui slav un pronume în limba română, ca de exemplu: е[illegible] ми малы ноункои малаа лелѣ

îmi iaste unchiu micu şi mătuşe mică.

In altele, deşi în textul slav nu apare pronumele, această parte de vorbire poate fi găsită în traducerea românească: и ма̂н и почитаемь и славимь къ вѣкы амин "îlu cinstimu şi îlu mînrimu în veci, cu adevăr"

Dar I.Rizescu arată (p.752) că în "Pravila ritorului Lucaci" se întîlnesc şi forme pronominale atone fără î protetic.

Fečorul a vĕre premare mi iaste nepot de vară primare. (фечорꙋл а вѣре примаре ми ѧсте непот де варъ примаре). Ulterior apar în acelaşi context ambele forme pronominale: cu î şi fără î protetic.

Fratele îl chemăm şi-l grăim cel sufletescu.

In ce priveşte formele conjuncte ale verbului a fi (-s, -i), ele apar fără î protetic. Aceasta este o dovadă că pronumele atone cu î protetic (îmi) s-au format înaintea formelor verbale (îs) şi nu în aceeaşi perioadă istorică, cum susţine H.Tiktin.

In textul "Pravilei ritorului Lucaci" se găsesc de asemenea cîteva pronume personale în dativ cu î protetic, în situaţii în care antepunerea acestei vocale pare destul de curioasă.

île: unchiul şi nepotul a doale vere neapărat île vor luoa

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

îlui: Ce pre unul dumnedzău o fiire e, unulu e, fiind în trei fețe îlui spunem .

și într-o fiire îlui spunemu și i ne rrugămu

„ Explicarea acestor forme este destul de complicată. Textul slav corespunzător nu ne poate ajuta în această chestiune. Este posibil ca ritorul Lucaci să fi scris întîi: ЛОУ СПѢНЕМЪ în care a spune, cu sensul de "a mărturisi", se construiește cu acuzativul (a mărturisi pe cineva). Copistul și-a dat apoi seama că trebuie să folosească pronumele în cazul dativ pentru a reda sl. исповѣдати (la forma activă, și nu la cea reflexivă, la care e folosit mai des), adică "a se spovedi cuiva" și de aceea a adăugat la forma ↑лоу litera и: ↑лоуи. Mai greu de explicat este însă forma île"(lucr.cit., p.751-753).

Concluzia lui I.Rizescu, la care aderăm, este: "O cercetare atentă a acestor tipuri ne arată că proteza lui îl s-a petrecut probabil cu mult înainte de secolul al XVI-lea, și nicidecum în secolul al XVII-lea, cum susțin aproape toți cercetătorii istoriei limbii române.

Intr-adevăr, din studiul "Pravilei" ritorului Lucaci reiese că îmi, îți, își, îl apar nu numai după cuvinte care se termină în consoană:

Iară moșiul cu nepotul îș sîntu a doa stepenă, ci și după cuvinte care se termină în vocală:

Așa și frățîne-său fratele își sîntu a doa stepenă;

Deci și fratele maiceei mele îmi iaste unchiu mare;

Pentru aceea îmi iaste a doa stepenă moșiu-miu, adică acolo unde ne-am aștepta să se folosească pronumele aton fără î protetic (frătele-și, pentru aceea-mi).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Aceasta este o dovadă că pronumele personale şi reflexive neaccentuate cu î protetic pătrunseseră adînc - în secolul al XVI-lea - în sistemul morfologic al limbii române" (lucr.cit.,p.753)

Deci nu este vorba de o apariţie tîrzie, din secolul al XVII-lea, ci proteza lui î- este un fenomen vechi care aparţine secolului al XVI-lea.

Acuzativ

Există două forme fundamentale, mă şi mine.

1. mă < lat. me; m-, -m, -m- sînt variante ale lui mă

2. mine

este mai complicat de explicat şi ridică problema originii lui -ne.

Ipoteze asupra originii lui -ne (din mine)

1. Cicerone Poghirc (SCL, XIII, 1962, p.491 ş.u.) consideră că: "Limbile romanice, ca şi alte limbi de altfel, şi-au creat forme paralele, accentuate şi neaccentuate, la cazurile oblice ale pronumelor personale. Deosebirea între cele două serii de forme a rezultat în franceză şi italiană, de exemplu, ca simplu efect fonetic al prezenţei sau absenţei accentului: lat. me accentuat a dat moi în franceză şi me în italiană, în timp ce neaccentuat a devenit fran. me, ital. mi. Un caz similar s-a petrecut în românește la dativ unde lat. mihi, tibi, sibi, au devenit sub accent mie, tie, sie, dar neaccentuate s-au contras la mi, ti, si. Formele de acuzativ me, te, se nu se puteau însă diferenţia suficient prin simpla prezenţă sau absenţă a accentului şi de aceea limba a utilizat particula pronominală -ne, adăugată probabil sporadic în vorbirea populaţiei autohtone romanizate, pentru a caracteriza formele accentuate prin existenţa unei silabe în plus faţă de cele neaccentuate, la fel ca şi la dativ".

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In limbile franceză şi italiană aceste forme au apărut ca simple consecinţe fonetice,datorită păstrării sau nu a accentului.

In limba română, la D. s-a petrecut un caz similar: formele tonice (mie, ţie) şi formele atone (mi, ţi) s-au diferenţiat fonic, în funcţie de accent.

La Ac. însă, formele nu se puteau diferenţia suficient prin simpla prezenţă sau absenţă a accentului. De aceea s-a folosit particula -ne, la început probabil întîmplător.

Constant Maneca (Omagiu Iorgu Iordan, p.519-522) combate pe Poghirc, observînd că nu ia în considerare sistemul pronominal în general, şi că nu descoperă factorii interni care au determinat evoluţia lui.

2. E.Bourciez (Eléments de linguistique romane, 1930, 238 ş.a.) consideră că -ne provine din forme interogative sau exclamative ale limbii latine de tipul mene incepto desistere sau tene haec posso ferre.

La început ne era folosit în fraze interogative sau exclamative. Astfel apare la Plaut, Terentiu etc., deci la scriitori care foloseau elemente ale latinei vulgare. La aceeaşi teorie aderă şi C.Maneca (op.cit.,p.521): "In română, la acuzativ singular s-a transmis din latină o singură formă pronominală personală: me (> mă); te; se. Pentru a-şi completa seria independentă a pronumelui personal, româna a adoptat desigur formaţiile compuse cu particula interogativă ne (mene, tene, sene) care aveau prin excelenţă o poziţie independentă în frază. Adoptarea lor credem că trebuie pusă în legătură şi cu reluarea complementului

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

direct şi indirect printr-un pronume neaccentuat, atunci cînd complementul precede verbul. De la fraze ca: pe mine mă cheamă? (lat. mene clamat?) trebuie să pornim pentru a vedea începuturile formelor lungi pronominale".

Această explicaţie nu este însă convingătoare, deoarece în limba română şi în general în limbile romanice interogaţia se exprimă în mod suficient prin intonaţie.

In vechea slavă interogaţia era marcată prin encliticul , folosit în mod obligatoriu cînd interogaţia nu era indicată într-un alt fel (A.Vaillant, Manuel du vieux slave, I, 1948,p.34o). Pînă astăzi, de ex. în polonă, se foloseşte ca element interogativ introductiv particula czy?

In limba română existenţa unui element interogativ de tipul "oare" este - de cele mai multe ori - superfluă, aşa încît se poate considera că e puţin probabilă introducerea unei astfel de particule interogative în limba română.

3. Ipoteza lui Meyer-Lübke (Grammatik der romanischen Sprachen, Leipzig, 1894, II, 1o2) teorie la care au aderat N.Tiktin, Ov,Densusianu, I.A.Candrea, I.Iordan, Al.Rosetti: -ne apare la mine prin analogie cu cine .

Există însă cîteva dificultăţi fonetice pentru a explica pe quem > cine

n se explică prin transformarea lui -m în -n, fenomen foarte răspîndit:

Ex.: tam > tan, cum > cun > con;

e final se explică prin neminem

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Al.Rosetti (ILR, 147) consideră că în cine, -e este analogic şi trimite la mine, tine iar la mine (145) trimite la cine; Important este de văzut unde a apărut întîi -e; credem că la cine, de unde, analogic, a trecut la mine:

Pronumele relativ-interogativ avea forme duble:

ce cine

iar pronumele personal, o singură formă:

mă

Analogia s-a stabilit astfel:

ce ..... cine
mă x

Deci, pentru echilibrare, a fost creat, analogic, "mine"

Pers. II singular

N. tu < lat. tu

G. In limba veche, în textele rotacizante şi în tipăriturile lui Coresi, existau, ca şi la persoana I, forme analitice:

împrejur de tine CT, Luca, 97.

D. ţie < lat. tībe < lat. tĭbĭ). "tibi" este atestat în CIL ca tibe

ĭ a fost transformat în Ī prin analogie cu forma contrasă mī

Deci, în cazul formelor de pers. I şi II s-a realizat o dublă analogie: în mie, -e este analogic cu -e din ţie (etimologic), iar în ţie, Ī este refăcut după mī, formă atestată în inscripţii. Aceasta este o dovadă a justeţii opiniei lui L.Hjelmslev care consideră că în fond, pers. 1 şi 2 sînt două forme paradigmatice ale aceleiaşi persoane

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

ţi < lat.tĭ, formă abreviată de la tĭbĭ). In limba secolului al XVI-lea (de ex. în Coresi, C_2) există şi forma ţia, explicată prin analogie cu mia.

ţia s-a păstrat pînă azi numai în Banat, în timp ce forma mia, atît în secolul al XVI-lea, cît şi azi este întîlnită în Moldova, deci mia şi-a menţinut repartizarea regională, în timp ce ţia s-a restrîns.

îţi < lat. tĭ, cu proteza lui î, care se explică prin analogie cu îmi, la care -î protetic apare prin fonetică sintactică (v. şi alte explicaţii la p.118 ş.u.).

Ac. tine < lat. te + /ne/, formaţie analogică cu cine

te < lat. te

V tu! în realitate este vorba de un nominativ cu funcţie de vocativ.

Trebuie să observăm că V pron.pers. de persoana II-a nu are o răspîndire generală. El are o folosire restrînsă, mai ales în vorbirea femeilor care se adresează altor femei. Scriitorii atenţi la acest aspect al limbii l-au înregistrat, de ex.M.Sebastian în Accidentul .

persoana a III-a

N el < lat. ĭllum

illum este un demonstrativ introdus tardiv în paradigma pronumelui personal pentru persoana a III-a al cărui N de tip aberant (ille) a fost înlocuit cu illu, datorită influenţei substantivelor de decl.a II-a ca şi ipse > ipsu (v.Al.Graur, Tendinţe, p.59).

In limba veche exista şi un alt pronume personal, concurent al lui el, ins; etimologia lui ins a fost controversată.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

a) după Densuşianu HLR II, 182, însu < lat. ipse

b) după Rosetti, ILR, 145, însu < lat.ipsus + ille

In ceea ce ne priveşte, considerăm că etimonul propus de Densuşianu este suficient, ille neadăugînd nimic la explicarea formei româneşti însu.; -u - din "însu" se explică prin fonetică sintactică, din sintagme ca:

ipso + cum, in etc.;

ipso > *issu > *is + in (cum) > însu

Aceeaşi origine o are ar. năsu, "printr-o separare silabică diferită, fără ca n să fie propagat în silaba următoare": con ipso > *cunăsu > ar. cunăsu, (Al.Rosetti, ILR, 145).In limba veche însu este înregistrat atît izolat:

lăudaţi pre însul (V); înainte

du-te de te iartă cu însul (TM, (v.Rosetti, ILR, 541)

cît şi în numeroase combinaţii cu prepoziţiile către, cu, de, între, pre, spre: cunusul, pre, sprensu, într-ănsu, dînsu. In limba română, azi însu apare numai în grupări sintactice ca: printr-însul, într-însul, dintr-însul sau contopit cu prepoziţia de (dînsul v.p.135 ş.u.), deci posibilităţile sale combinatorii s-au restrîns. In secolul al XVI-lea însu era un pronume larg folosit şi constituia un concurent al lui el. Ov.Densuşianu, HLR II, 182 are dreptate cînd afirmă că această concurenţă este încă una dintre "trăsăturile specifice ale morfologiei române vechi".

es < lat. illa

Concurentul acestui pronume este

însa < lat.ipsa (v. explicaţiile de mai sus pentru însu) (Al.Rosetti, ILR, 145) însa < ipsa + illa.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

G - D

lui < ĭlluius, formă a latinei tîrzii

In Banat apare o formă de G-D luia care poate fi pusă în legătură cu ţia.

f. ei < lat. illaei

In secolul al XVI-lea se înregistrează forme analitice pentru G-D:

den crucis de el (PH), pre mijloc de ia (PS)

D. i < lat. ĭlli

i cunoaşte şi varianta îi, pentru explicarea căreia v. îmi p.118 ş.u.

Ac. l < lat. ĭllum

îl este varianta cu î protetic al lui l (v.p.118 ş.u.)

o < lat. illam

Formele de acuzativ (l, îl, o) servesc în limba română pentru exprimarea repetării complementului: Îl văd pe Ion.

Repetarea pronumelui complement este înregistrat şi în inscripţiile din provinciile dunărene: omnem terram quam tu aspicis tibi dabo illam "tot pămîntul pe care-l vezi ţi-l voi da ţie". Victorin, 148, 12, Poetovio, pe la anul 300 (v. Mihăescu, Limba latină, 163).

Utilizarea lui o în construcţiile rugatu-o-am sau o am rugat are un caracter arhaic (v.Arghezi, o a văzut din cer pre ea); la fel o după un infinitiv (de a rupe-o cu pribegia) este rară (v.Alf Lombard, Pron. personnel, p.211).

Pronumele feminin o apare frecvent folosit în limba română cu valoare neutră (ca şi demonstrativele acesta, asta): au

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

luat-o la fugă). In această situaţie se pare că, de fapt, nu avem de a face cu o < illam; ci cu o < hoc, neutru (V.Al.Graur, Gramatica azi, 106). In orice caz, astfel de pronume cu valoare neutră nu există în latină, aşa că este vorba de o inovaţie romanică.

Pluralul

persoana I

N noi < lat.nos

Este explicat în 3 feluri:

1. noi < lat. pop. *noi lat.cl. nos

S-a recurs la această formă neatestată pentru că o cer două limbi romanice: româna şi italiana.

2. noi < nos, în care -s (final) > -i. în monosilabice tonice, ca în alte cazuri (das > dai, tres > trei, pos(t) > poi).

Această ipoteză nu poate fi susţinută deoarece este greu de admis vocalizarea lui s: de fapt nu avem de a face cu o transformare fonetică, ci cu un fenomen morfologic în toate situaţiile:

das > da +-i (desinenţă de persoana a II-a)

tres > tre +-i (semnul pluralului)

post(t) > po+-i din forme adverbiale ca mai, ieri, etc.

3. noi < nos > *no +-i (desinenţă de plural) Ov.Densusianu, HLR, 208; Al.Rosetti, ILR, 143).

In limba veche G era redat prin prepoziţia de + N; De pregiur de noi (PH).

D nouă

se explică prin latinescul nóbĭs (accentuat) > *noue > nosuă > nouă

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

nobis prin influenţa labialei precedente cu e > *o > ă (v. Al.Rosetti, Mél. 148, BL III, 1o2,ILR, 145)

ne < nobis (neaccentuat)

Lat. nobis s-a rostit, ca neaccentuat nos Al.Rosetti, (ILR, 145) derivă pe nă < nos, dar la p.541 din nobis şi nos, deci nu este vorba de nos (N) ci de nos provenit din nobis .

nobis > nos > *no > nă, cu -o neaccentuat devenit -ă (ca în quod > că etc.); ne a fost refăcut după le, cele două forme influenţîndu-se reciproc (CDDE, 185)

ni < ne (< nă < nobis neaccentuat)

Fenomenul a fost explicat în diferite moduri:

1. prin combinaţii sintactice de tipul:

ne-a, ne-o devenite

ni-a, ni-o (Candrea - Densuşianu, DE 185), dar în situaţii de acest fel în limba română nu a apărut ni în locul lui ne.

2. prin asimilări şi disimilări succesive, datorită contextului ne a devenit ni.

3. După Rosetti, ILR 541, această trecere se explică printr-un proces pur fonetic, prin închiderea lui -e neaccentuat la -i, explicaţie foarte judicioasă.

In secolul al XVI-lea ne şi nă apar mai frecvent decît ni: (nă în CV, ne în PO, ICR, CM etc., ni în TM); ne apare acolo unde astăzi se întrebuinţează ni: Coresi; "să ne se iarte" CC_2, "cade-ne-se" CPr

Ac (pe) noi < nos (accentuat) + -i semn al pluralului.

ne < nos (neaccentuat)

nos < nă ne (analogie cu le)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Intre pronumele "el" şi "dînsul" apar o serie de dife - renţe. Astfel, "el" cunoaşte o largă folosire sintactică, se - mantică, sintactică şi stilistică, pe cînd "dînsul" are o folosire mai limitată şi diferită de a lui "el".

1. Al.Philippide (Gramatiça elementară a limbii române, p.243) remarcă:

a. diferenţe sintactice: "dînsul" este folosit numai la acuzativ precedat de prepoziţie;

b. diferenţe semantice: dînsul este folosit mai mult pentru fiinţe şi dintre acestea mai mult pentru persoane.

2. S.Puşcariu (DR II, p. 64) observă:

a. diferenţe regionale în folosirea lui el sau dînsul.

b. diferenţe semantice între ele: dînsul e folosit pentru persoane mai în vîrstă;

3. J.Byck consideră că diferenţele de gradaţie el - dînsul apar numai în limba literară, iar limba populară nu cu - noaşte asemenea distincţii.

4. I.Iordan (în Limba română actuală, p.303-304) remarcă diferenţe semantice:

dînsul are sens de politeţe, datorită utilizării lui cu sensul de dumnealui şi la nominativ.

I.Iordan recomandă folosirea tradiţională, adică dînsul să fie întrebuinţat numai pentru persoane şi construit numai cu prepoziţii, deci numai la acuzativ.

5. O poziţie aparte adoptă Hedwig Olsen (Etude sur la syntaxe du pronom personnel, Kobenhavn, 1928, p.45); H.Olsen afirmă că nu există nici un fel de diferenţe între el, ea şi dînsul, dînsa, care nu se deosebesc prin nimic de folosirea pronumelor el, ea.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Ipoteze asupra etimologiei pronumelui dînsul

1. După S.Puşcariu (E.W.R.) şi Meyer-Lübke (Gram.Rom.II, p.597-598) dînsul provine din latina vulgară:

illaq + ad + *ipsum > (l)a dîns

2. Iorgu Iordan (LRC^2, p.372) propune următoarea etimologie: de + ipsu > dînsu

3. I.A.Candrea, O.Densuşianu, Al.Rosetti, J.Byck susţin că dînsul este format pe teren românesc din de + ins(u) > densu > dinsu > dînsu, ipoteză care poate fi verificată şi pe care o adoptăm.

Datarea apariţiei pronumelui dînsul

Textele de limbă veche confirmă opinia după care dînsul este o creaţie relativ tîrzie, pe teren românesc.

Argumente:

I. Apare foarte rar în secolul al XVI-lea şi în forme fonetice variabile, în general nesudate, care dovedesc că sentimentul compunerii din de + însul nu dispăruse. Astfel, îl găsim ca:

de îns

dins, dens, dinsu, denşu.

Fonetismul, aşa cum îl cunoaştem azi, adică sudat (dînsul), apare abia în 1600 într-un document din vestul Moldovei DIR XVI, A IV, 297, m 362 (v. Al.Niculescu, Al.Rosetic, art.cit., p.316)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

2. A doua dovadă o constituie existenţa în cadrul pronumelui dînsul a formei pronominale însul provenit din in ipse, *cum ipso (CDDE, Capidan Meglenoromânii I,p.lo) pe teren românesc, deci dînsul a apărut foarte tîrziu.

H.Tiktin (D.R.G. s.v.) grupează pe "dînsul" cu formele compuse către îns, sprins, depăns etc. dar dînsul prezintă un stadiu superior de aglutinare al elementelor componente, ceea ce constituie o dovadă a anterioritătii creaţiei sale.

Pronumele însul şi compusele lui aveau o folosire generală în toate textele şi erau egal distribuite geografic în timp ce dînsul avea o apariţie sporadică şi o distribuţie geografică redusă.

Locul apariţiei pronumelui dînsul

Frecvenţa lui dînsul în limba veche prezintă deosebiri pe plan geografic.

In secolul al XVI-lea, dînsul este atestat prima oară în textele rotacizate (v. art.cit., p.318).

Se pune întrebarea în ce măsură dînsul a constituit o particularitate a graiului din Maramureş, în secolul al XVI-lea.

Se ştie că în textele din sudul Ardealului nu existau atestări ale acestui pronume. De aceea se poate opera delimitarea unei arii unitare nord-estice a Ardealului în privinţa folosirii lui dînsul.

De ce n-a înlocuit Coresi această caracteristică ardeleană, conform obiceiului său de a elimina particularităţile nordice?

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Probabil pentru că nu reprezenta ceva cu totul necunoscut în graiul din Muntenia şi în sudul Ardealului.

Se poate deci conchide că dînsul era foarte frecvent în nord, unde îşi are originea. De aici a fost adus în sudul Ardealului, unde înainte avea o repartiţie slabă, o folosire rară.

"In perspectiva repartiţiei dialectale actuale şi a atestărilor istorice ale pronumelui dînsul, sîntem îndreptăţiţi a considera că această formă pronominală este o i n o v a ţ i e d e o r i g i n e m a r a m u r e ş a n ă - n o r d - a r d e l e a n ă - b u c o v i n e a n ă - n o r d - m o l d o v e a n ă, restrînsă în secolul al XVI-lea la acest domeniu - poate şi în unele regiuni vecine (centrul Ardealului, Moldova) - şi extinsă mai apoi în celelalte ţinuturi dacoromâneşti. Aplicăm astfel indicaţiile fundamentale ale lui M.Bartoli, (Introduzione alla neolinguistica, p.17, 21) în căutarea centrului de iradiaţie a unei inovaţii lingvistice: 1. documentarea anterioară a noii forme (în cazul nostru, dînsul este atestat prima oară în secolul al XVI-lea în Maramureş - nordul Ardealului - Bucovina - nordul Moldovei) 2. densitatea difuzării ei în regiunea originară (în cazul nostru, dînsul este mult mai frecvent în această arie nord, nord-estică decît în restul ţării) (art.cit.,p.3-22). Dînsul a pătruns din limba manuscriselor rotacizate în limba tipăriturilor lui Coresi. Deci dînsul este unul dintre acele elemente lingvistice care reprezintă, aşa cum a arătat G.Ivănescu (Problemele capitale ale vechii române literare, p.12o-121), susţinînd teza lui N.Iorga şi G.Ibrăileanu, contribuţia graiurilor maramureşene - nord-ardelene la constituirea limbii române literare.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Intrebuinţarea lui dînsul s-a difuzat prin intermediul limbii literare şi astfel s-a ajuns ca acest pronume să fie folosit în toate regiunile ţării. Prin urmare, dînsul este în cea mai mare parte a domeniului daco-român un element transmis pe calea scrisului şi utilizat în special în limba literară.

Deosebirile sintactice între el şi dînsul

el - în limba veche şi în limba actuală a fost folosit la toate cazurile, atît cu prepoziţie cît şi fără prepoziţie.

In secolul al XVI-lea dînsul apare numai la acuzativ + prepoziţie şi exclusiv în nordul Ardealului, Prepoziţiile în legătură cu care apare sînt:

- la
- de la
- de către
- de

In secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea capacitatea sintactică a pronumelui se măreşte, dînsul intrînd în relaţie şi cu alte prepoziţii:

- drept
- cu
- lîngă
- după
- dintre
- spre
- decît etc.

In secolul al XIX-lea posibilităţile sale combinatorii se lărgesc;astfel dînsul apare cu prepoziţiile:

- în
- din
- prin

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In plus, în secolul al XIX-lea, dînsul apare pentru prima dată la nominativ şi tot în zona Ardealului găsim primele atestări în Hronicul lui Gh.Şincai (18o8).

Constatăm, deci, că locul de iradiere este acelaşi cu locul de naştere a diverselor posibilităţi sintactice ale pronumelui. Primele forme de G-D apar în Muntenia (tot în secolul al XIX-lea): dînsului, dînsei.

In acelaşi secol se remarcă şi în limba populară posibilităţile de exprimare ale G-D dînsului, care, cu toate rezervele de ordin literar pe care le suscită încă, reprezintă o realitate. Aceasta este rezultatul dezvoltării mai departe a întrebuinţării lui dînsul, care, odată eliberat de condiţiile poziţiei de acu - zativ, tinde să devină egal, din punctul de vedere al funcţiei, cu el, alcătuindu-şi prin analogie cu acesta o flexiune proprie. Formele dînsului, dînsei au apărut în secolul al XIX-lea, şi probabil, tot în Muntenia (primele atestări aparţin lui P.Ispirescu).

In Muntenia apare şi sinonimia dintre el şi dînsul : "Sinonimia dintre construcţiile prepoziţionale la dînsul, cu dînsul etc. şi la el, cu el a dus la egalizarea celor două forme pronominale, creînd, alături, de nominativul el, forma corespondentă dînsul. O asemenea arie, în care dînsul, ca element alogen mai recent, nu era propriu structurii limbii vorbite, nu putea fi decît Muntenia, sudul şi sud-vestul Ardealului" (art.cit.,p.326).

Deosebiri semantice între el şi dînsul

el se foloseşte atît pentru nume de persoane cît şi pentru nume de lucruri, în toate regiunile ţării.

Cda. 356/974 Fasc. 8

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

dînsul are o utilizare deosebită, în funcţie de regiune:

- în Moldova - se referă la nume de lucruri

- în celelalte regiuni valoarea personală a pronumelui este mai bine marcată.

Există scriitori cum ar fi I.Neculce, dintre cei mai vechi, şi B.Delavrancea, dintre cei mai apropiaţi de epoca noastră, la care nu apare niciodată dînsul folosit pentru lucruri. In general se pare că folosirea pronumelui dînsul în funcţie exclusiv personală este de dată recentă. Astfel dacă în limba unor scriitori ca I.Brătescu-Voineşti, L.Rebreanu, M.Sadoveanu şi Cezar Petrescu se mai poate întîlni cîteodată dînsul referitor la lucruri, la scriitorii T.Arghezi, V.Eftimiu, Gala Galaction,G.Mihail Zamfirescu Gh.Brăescu dînsul fiind utilizat numai pentru a desemna persoane, această valoare nu apare.

Toate cele de mai sus sînt o dovadă că în limba actuală are loc:

1. o restrîngere a sferei semantice a pronumelui dînsul numai la nume de persoane.

2. cea mai însemnată inovaţie a limbii mai recente, în această privinţă, este folosirea lui dînsul cu sens de politeţe.

Primul care a remarcat acest sens a fost Sextil Puşcariu (DR II, p.64) care a arătat: "Pentru mine dînsul, dînsa este mai respectuos decît el, ea ..." iar prima atestare a sensului de reverenţă se întîlneşte în I.L.Caragiale, "O scrisoare pierdută":

> "Am venit chemat de d-na Trahanache, pe dînsa voi s-o văz ... Poţi să adaogi chiar că mă grăbesc să mă întorc în temniţa unde m-a aruncat disgraţia dumneaei" (Act.II, scena 7, I.L.Caragiale, Teatru).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

E foarte greu de spus însă dacă în vorbirea din Muntenia dînsul cunoştea la sfîrşitul secolului al XIX-lea o folosire frecventă cu sens de reverenţă sau dacă de abia de atunci începuse să capete sensul de politeţe.

„ Noua accepţie a pronumelui dînsul a luat naştere desigur în v o r b i r e a d e l a o r a ş e, şi anume în l i m b a d e c o n v e r s a ţ i e a acelor oameni nevoiţi a părăsi graiul propriu pentru a apela la instrumentul de comunicare oferit în limba literară" (art.cit., p.334). Această stare de fapte este dovedită de meterialul dialectal necartografiat al întrebării 3o53 ALR, II care arată într-un caz ca: cu dînsa mi-am trăit traiul, că numai într-un singur punct (876, Balş) a fost sezisată deosebirea între dînsa şi ea: informatorul s-a corectat,înlocuind construcţia cu dînsa prin ea, la fel în harta 273: Dacă n-ar fi fost dînsa un singur subiect (pct.19o, Arini, f.jud.Trei Scaune) a înlocuit formularea anchetatorului (dacă n-ar fi fost dînsa) cu cu dacă n-ar h'i fost dumn'aiei, relevînd astfel echivalenţa dintre pronumele dînsul şi pronumele de politeţe.

Iorgu Iordan (LRA, 3o3-3o4) explică apariţia sensului de reverenţă al pronumelui dînsul prin învechirea lui dumnealui (devenit ironic) şi prin caracterul prea solemn al lui domnia-sa.

Apariţia acestei noi modalităţi de exprimare a reverenţei în limba noastră, a avut consecinţe importante asupra sistemului pronumelor de politeţe. Astfel s-a introdus pronumele dumneavoastră,folosit pînă atunci numai la plural în categoria pronumelor de singular tu, dumneata. Prin aceasta respectul a căpătat trei posibilităţi de exprimare: tu, în comunicarea familiară,dumneata,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pentru o politeţe mijlocie, şi dumneavoastră, pentru cel mai înalt grad de reverenţă. Astfel, dacă limba română de pînă în secolul trecut avea la singular, numai două trepte de politeţe

tu - dumneata

româna din secolul al XIX-lea înainte are un sistem pronominal al politeţii alcătuit din trei trepte:

tu - dumneata - dumneavoastră

Această situaţie specifică a persoanei a II-a singular a dus la reorganizarea pronumelor de politeţe şi la persoana a III-a singular. Pentru paralelism trebuia şi aici ca formele de exprimare a reverenţei să fie dispuse în trei planuri cu valori crescînde. In consecinţă, pronumelor

el - dumnealui

li s-a adăugat o a treia formă pronominală: dînsul cu un sens de politeţe medie, între el, folosit în vorbirea familiară, şi dumnealui, specific stilului înalt.

Dovada acestei situaţii constă în faptul că sensul de politeţe al pronumelui dînsul nu s-a generalizat la toate formele lui flexionare. De ex. la plural dînşii, dînsele, îşi păstrează pînă astăzi sensul de pronume personal:

Jalea ei ajunse la urechea soldaţilor pontonieri,săraci ca şi femeia şi dînşii (Tudor Arghezi, Simple povestiri, Ed.tineretului, 1956, p.36).

Astăzi însă, la sg. dînsul tinde să se încadreze în categoria pronumelor de reverenţă, ceea ce, probabil, nu se poate explica în afara unor anumite influenţe de natură orientală unde se ştie că exprimarea ceremonioasă, exprimarea politeţii dispune de o largă gamă de posibilităţi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Pronumele de politeţe

Pronumele de politeţe este o creaţie a limbilor romanice, dat fiind că limba latină nu cunoştea în primele secole ale epocii imperiale decît adresarea la persoana a II-a. Utilizarea unei alte persoane decît persoana a II-a singular pentru a marca respectul şi politeţea este o inovaţie latină care trebuie pusă în legătură cu introducerea ceremonialului oriental.

Adresarea politicoasă la persoana a II-a plural apare în sec. al III-lea e.n. Acest uz s-a extins mai tîrziu în straturile sociale de cele mai jos. Dalmata şi româna fiind limbi vorbite de oameni în general simpli şi săraci, nu cunosc adresarea la pers. a II-a plural.

Limbile romanice au dezvoltat, fiecare într-o formă specifică, pronumele reverenţial.

Apariţia adresării la pers.a II-a plural în limba română este consecinţa influenţei franceze, care se manifestă puternic la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea. S-ar putea presupune că în cursul secolului al XVIII-lea au contribuit şi limbile neogreacă şi rusă - limbi în care adresarea reverenţioasă se realizează de asemenea prin plural.

In limba română pronumele de politeţe a căpătat o foarte mare dezvoltare.

Pronumele de politeţe este format pe baza substantivului <u>domnie</u> articulat, asociat cu:

- pronumele personale <u>lui</u>, <u>ei</u>, <u>lor</u>:

  <u>domniei lor</u>
- adjectivele posesive: <u>ta</u>, <u>sa</u>, <u>voastră</u>:

  <u>domniei sale</u>

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Pronumele de politeţe este defectiv în privinţa persoanei, neavînd decît persoanele 2-5 şi 3-6. Persoanele 1 şi 4 sînt folosite numai cu valoare ironică.

Persoana propriu-zisă a reverenţei este persoana a II-a (-2 şi 5) din cauză că, de fapt, în momentul adresării este necesar să fie exprimată politeţea.

Pronumele reverenţiale sînt de două tipuri (Vezi Alf Lombard, op.cit., p.199-200):

a) forme care se întrebuinţează în adresarea către cineva (pers.2 şi 5), care sînt la rîndul lor de 2 feluri:

1. vorbindu-se unei persoane egale, mai tinere etc. se foloseşte

persoana a 2-a

N. Ac. V. dumneata,

cu variantele la origine regionale (în Moldova): mata, matale, astăzi însă cu o largă răspîndire. Utilizarea acestor forme de politeţe depinde de gradul de familiaritate faţă de persoana cu care vorbim. Prescurtările tale, tălică sînt forme populare.

G - D dumitale
matale

2. vorbind cu o persoană mai în vîrstă, cu un superior sau cu mai multe persoane, se întrebuinţează

persoana a 5-a

N.G.D.Ac.V - dumneavoastră

In opoziţie cu aceste forme, utilizarea pronumelui tu presupune un grad înaintat de intimitate. Astăzi forma tu este întrebuinţată, de ex., în relaţiile dintre copii şi părinţi, ceea ce nu se întîmpla în aspectele limbii vorbite din secolele trecute.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Deci, pronumele de persoana a 2-a poate exprima trei grade de politeţe: tu - intimitatea, d-ta politeţea medie şi Dvs. politeţea maximă spre deosebire de alte limbi romanice în care apar exclusiv 2 grade.

La persoana a 5-a nu apar decît două grade, voi (intimitate) şi Dvs. (politeţea maximă).

b) Formele întrebuinţate vorbind despre cineva (pers.3 şi 6) se disting după gen:

m. dumnealui

f. dumneaei

pl.m.f. dumnealor

Pentru singular există şi forme nedistincte după gen:

N.A. Dumneasa

G.D. dumisale, forme utilizate cu precădere într-o fază mai veche a limbii române.

In afara acestor forme în vigoare şi astăzi, în limba mai veche apar mai frecvent formele reverenţiale domnia-ta, domnia-lui, domnia-sa, domnia-voastră, domniilor voastre, domniilor (v.Densusianu, HLR, p.118-119, Al.Rosetti, ILR, p.525). Astăzi aceste pronume aparţin stilului ceremonios. Uneori sînt folosite însă cu sens ironic.

Datorită integrării lui dînsul în categoria pronumelor de politeţe, sistemul reverenţial românesc este ternar la singular; astfel, se poate vorbi de un sistem al pronumelor de politeţe cu 3 trepte:

II singular: tu, dumneata, dumneavoastră
III singular: el, dînsul, dumnealui.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In timp ce la plural sistemul este binar:

voi/dumneavoastră
ei/dumnealor

Nu ar fi exclus ca această asimetrie să ducă la o nouă organizare a formelor de politeţe în limba română.

Pronumele reflexiv

Limba latină avea un pronume reflexiv numai pentru persoana a III-a (o singură formă pentru ambele genuri şi ambele numere). Aceeaşi situaţie ne întîmpină şi în limbile romanice, cu deosebirea că ele întrebuinţează reflexivul mai puţin frecvent chiar decît latina populară, care prefera în anumite împrejurări pronumele personal propriu-zis.

Utilizarea rară a reflexivului se explică, desigur, prin caracterul său echivoc: dacă intră în joc două persoane, se (sine) poate produce confuzie. Această explicaţie se bizuie pe împrejurarea că şi pronumele posesiv de persoana a III-a (lat. suus şi urmaşii lui) a fost înlocuit foarte des prin formele de genitiv (cu sens posesiv) ale pronumelui personal.

In limba română pronumele reflexiv are forme proprii numai pentru persoana a III-a la dativ şi acuzativ, forme care pot fi accentuate şi neaccentuate, nedistincte după gen şi număr:

D	sie, sieşi	Ac.	sine, sineşi
	îşi, -şi, şi, şi-	-	se, se-, s-, -s.

La dativ formele vechi ale pronumelui reflexiv erau sie, sieşi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

D *şie* < *sibĭ* (accentuat)
şieşi < *şie* + *şi* (> *ipse* > *isse* > *issi* > *şi*)

Formele actuale *sie* şi *sieşi* nu sînt decît forme născute prin disimilare din *sieşi*.

D *îşi* < *sibĭ* (+ *î* protetic v. *îmi* etc.)
-şi < *sibĭ*

Ac. *sine* < *se*, cu aceeaşi evoluţie ca la *tine*, *mine*
sineşi < *sine* + *şi* (< *ipse*)

In limba veche formele accentuate ale pronumelui reflexiv *sie* şi *sine* îndeplineau şi rolul de pronume personal de persoana a III-a. De ex. la Coresi (CT, Matei 89)

"*Se* strică însişi *sine*" (= ei)

Alteori această extindere a funcţiei conduce şi către substituirea pronumelui de persoana I şi a II-a:

In "Psaltirea Scheiană":

"Să dobîndim *şie* sfîntul Dzeului" devine într-un pasaj identic la Coresi:

"să dobîndim noauă sfîntul Dumnezeului".

Această folosire cu sens de pronume personal nu este o caracteristică a limbii române, ci apare ca o influenţă slavă în domeniul traducerilor. Deci, este vorba de un calc de natură sintactică după slavă (v. HLR II, 184-185).

Ca şi *sine*, *sineşi* se poate referi în limba veche, la persoana I şi a II-a; de *sineşi* înălţate-veri (CT, Luca, 89), *să ne sfinţim sineş* (CC_2, 626).

Aşa după cum am văzut, *de elusi* = *singur*; aceeaşi semnificaţie o are *de sine* CV care poate fi comparat cu v. sl. *o sebě* HLR II 185). In română se observă slăbirea înţelesului originar

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

al pronumelui reflexiv, de pildă sine, forma de acuzativ a re - flexivului, a devenit substantiv (sinea lui) dar mai tîrziu, pierzîndu-se cu totul conştiinţa persoanei, a ajuns să fie întovărăşit şi de pronumele de pers. I şi a II-a (sinea mea, sinea ta)."Româna mai prezintă un fapt specific şi anume acela că i s-a transmis din latină nu numai forma de acuzativ (se, sine), ci şi cea de dativ a reflexivului (sie, îşi, şi), care de asemenea şi-a restrîns uzul în favoarea pronumelui personal corespunzător (e vorba, ca şi la acuzativ, de forma accentuată), cum probează răspîndirea mai mare a unei construcţii ca cine-şi face lui îşi face decît cine-şi face sie-şi face, în care şie pare nepopular, cult, cărturăresc (I.Iordan Curs de fil.rom. Bucureşti, 1951, p.38).

Pronumele posesiv

O caracteristică a pronumelui posesiv este că urmaşii lat. suus şi-au pierdut, în bună parte, nuanţa reflexivă şi de aceea se folosesc nu numai cu privire la subiectul propoziţiei (cînd acesta este la persoana a III-a) ci şi despre orice persoană a treia, indiferent de rolul ei în propoziţie. De ex.: l-am întîlnit după întoarcerea sa (cf. ital. l'ho incontrato dopo il suo ritorno, frc., je l'ai rencontré après sa rentrée). Cauza acestei folosiri trebuie văzută în faptul că, încă din latină, alături de suus a apărut, cu valoare posesivă, genitivul pronumelui personal de persoana a III-a (ejus, illujus, etc.), atunci cînd suus părea echivoc, deoarece avea o formă unică pentru toate genurile şi numerele posesorului. Perfecta sinonimie dintre suus şi ejus,etc. a determinat slăbirea pînă la ştergerea deosebirii dintre ele şi anume că suus avea în plus sens reflexiv.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Mai tîrziu în limba română şi în alte limbi romanice a apărut necesitatea de a se distinge la persoana a III-a între posesorul cu funcţie de subiect şi cel cu funcţie de obiect sau atribut în propoziţie; limba română actuală, şi desigur că influenţa limbii franceze nu este străină de acest fenomen, a revenit,într-o anumită măsură, la situaţia din limba latină în sensul că foloseşte pe al său, cînd posesorul este subiectul propoziţiei, şi pe al lui în celelalte împrejurări.

tendinţa de a întrebuinţa pe urmaşii lui suus de preferinţă în legătură cu nume de fiinţe. S-ar putea interpreta aceasta ca o revenire la situaţia din limba latină. In cazul limbii noastre nu poate fi vorba de o influenţă latină; avînd în vedere că fenomenul caracterizează numai limba scrisă şi a apărut după fixarea aproximativă a acesteia, este mai probabil, ca şi în alte cazuri similare, să apelăm la un model francez.

Originea pronumelor posesive

Persoana I

un singur posesor

Masculinul singular mieu < mĕus; plural miei < mei.

Forma meu apare rar în limba veche şi trebuie interpretată ca o particularitate exclusiv grafică; miu, întîlnit sporadic în limba veche, se explică prin reducerea lui -ieu la -iu, din cauza poziţiei neaccentuate în frază a lui mieu (Densuşianu HLR II, p.54).

Femininul singular mea < lat.mea. In latină vocalele e şi a erau în hiat, iar în română formează un diftong. Fuziunea celor două vocale într-un diftong corespunde caracteristicii românei de a

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

evita hiatul (-fie prin sinereză, ca în cazul de faţă, fie prin intercalarea unui sunet între elementele hiatului: vidu/a > văduuă > văduvă).

pluralul mele nu provine din latinescul meae ci s-a creat pe teren românesc, ca o formă analogică după tipul stea - stele (v. Al.Rosetti, Al.Graur, BL IV, 5o).

persoana a II-a

masculinul singular tău nu provine din latinescul tuus. Pentru a-l explica s-au emis trei ipoteze:

- S.Puşcariu EWR: *tous > tău

- Uneori se consideră că tău este o formaţie analogică cu meu, deci ar fi un fenomen de dată recentă, ceea ce este mai greu de acceptat.

- După Al.Graur (Romania, LV 473-474), tău < *teus, ipoteză la care aderăm (refăcut după meus, deşi rămîne de explicat ĕ > ă (Densuşianu HLR I, p.145)

feminin ta < latinescul t(u)a (în latina populară este atestată forma ta).

plural tăi. Latinescul tui nu s-a păstrat, tăi este o formaţie de dată română, căreia i s-a adăugat desinenţa de plural: -i: (singular "tău" + -i). După Al.Rosetti (ILR, p.146), tăi este analogic cu pluralul miei.

pluralul tale < latinescul tuae nu s-a păstrat, tale este o formaţie românească: ta (singular) + -le (desinenţă de plural, confer mele)

tele forma populară de plural, se explică fie prin analogie cu mele, fie de la tale, prin asimilare regresivă.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

persoana a III-a

masculinul său - latinește suus nu a putut deveni său, ci se explică din *seus, creat prin analogie cu meus.

pluralul săi < să(u) + -i (desinență de plural)

femininul sa < s(u)a > sa (forma sa este atestată în latina vulgară).

pl. sale comportă aceeași explicație ca tale deci sa + + le (desin. de pl. feminin).

In afară de suus, la pers. a III-a vorbirea populară latinească cunoștea pe illius (illuius) > lui

Formele de singular ale pronumelor posesive (cu funcție de adjectiv posesiv) se prezintă sub forme modificate din cauza lipsei de accent cînd însoțesc substantive nume de rudenie (tată-mio, -miu; frate-to,-tu, nen-so,-su).

Mai mulți posesori

Persoana I

Formele din latina clasică noster, nostra, nostrum, au devenit în latina populară nostrus, a, um

nostru < nostrus

După analogia cu noster sau ca hiperurbanism a apărut nestram nestris (sec. V-VI, Tomis) (Stati, Lb.lat., 86)

nostri < nostri

s din "nostri" nu se poate explica fonetic, ci morfologic și anume marca internă s a apărut deoarece se consideră ca insuficientă marcarea pluralului numai cu -i după un grup de 3 consoane, i fiind foarte puțin perceptibil. Procesul acesta intervine și la alte părți de vorbire, de ex. la adj.

albastru - albastri

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acest tip de flexiune internă este una dintre caracteristicile limbii române.

persoana a II-a

vester > lat. pop. voster, sub influenţa analogică a lui noster deci rom. vostru nu este continuatorul arhaicului voster pe care-l întîlnim la Plaut şi în inscripţiile vechi ci o formaţie recentă după voster.

vostri < vestri > vestri
voastră < vestre < vostra

vestra e forma de caz general la decl. a V-a (Stati,Lb.lat., 86).

La pers. a III-a pl. în latină a început să fie folosit genitivul lui ille, după cum dovedeşte forma.

lor < illorum

In limba veche existau forme de pronume care să indice la persoana a III-a pluralul posesorului şi singularul posesiunii sau pluralul posesorului şi al posesiunii dar erau (ca şi în limba latină), omonime cu cele ce exprimau singularul posesorului (al său, ai săi).

In limba secolului al XVI-lea era frecventă prezenţa elementului -şi < ipse la pronumele posesiv.

al tăuş
ai săişi
ai nostruşi
ale meleş

In lima mai veche (şi azi într-un stil arhaisant) adjectivul posesiv se punea înaintea substantivului şi, în acest caz, articolul apărea la început: al meu fiu. Topica actuală cere aşezarea posesorului în urma substantivului.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Concurenţa pronumelor *său* şi *lui*.

Un element caracteristic sistemului pronominal românesc îl reprezintă *coexistenţa* formelor *său* şi *lui* la persoana a III-a singular-plural, particularitate studiată de Elena Berea în SCL 3/1961, p.319-333.

Posibilitatea acestei coexistenţe apare încă din latină, datorită dispariţiei treptate a lui *ejus*. In acest fel, cuplul *suus - ejus* a fost înlocuit cu *suus - illuĭus*.

Pronumele demonstrativ *ille* a fost generalizat ca pronume personal de persoana a III-a şi a primit la genitiv valoarea posesivă a lui *suus* şi *ejus*, aşa încît utilizarea paralelă a pronumelor *suus* şi *illuĭus* poate să explice concurenţa în care aceste două forme au intrat în româneşte.

In limba secolului al XVI-lea se observă că formele duble apar atît în nordul cît şi în sudul ţării, adică pe tot teritoriul daco-român şi în toate textele, dar se manifestă deosebiri cantitative, cele două pronume apărînd pe plan geografic cu frecvenţe diferite:

său caracterizează - în primul rînd - limba textelor din nordul ţării. Larga utilizare a lui *său* este datorată, desigur, influenţei originalelor slavone, corespondenţele dintre *său* şi sl. *svoi* fiind covîrşitoare în traducerile din nord.

In nordul şi sudul ţării *lui* apare cu frecvenţă egală. Deci, se poate vorbi de două arii de răspîndire:

1. aria lui *său* în N şi N-V ţării
2. aria lui *lui* în N şi S., cu frecvenţă egală.

In secolele următoare *său*:

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- apare şi în alte regiuni ale ţării, fiind extins mai mult pe calea scrisului.

- este folosit cu precădere în limba literară.

In secolele al XVII-lea - al XVIII-lea opoziţia de frecvenţă se menţine. Un fapt nou este prezenţa pronumelui <u>său</u> la scriitorii moldoveni, Varlaam, Dosoftei, Ureche. Fac excepţie: Ion Neculce, datorită caracterului popular al limbii sale şi Antim Ivireanu în "Didahiile" căruia apare mai frecvent <u>lui</u> dintr-un motiv asemănător.

În secolul al XIX-lea utilizarea lui <u>său</u> s-a extins la toţi scriitorii epocii şi în special la cei de formaţie clasică precum Ion Budai Deleanu, Al.Odobescu etc.

In mod paradoxal, <u>său</u> apare şi în opera lui Ion Creangă, unde se explică prin caracterul arhaic al limbii. O situaţie asemănătoare se întîlneşte în secolul nostru la M.Sadoveanu.

In culegerile de texte dialectale (<u>Graiul Nostru</u> 1907, <u>Texte dialectale</u>, Cluj, Leipzig, 1943) frecvenţa pronumelui <u>lui</u> este mai mare, în raport cu a lui <u>său</u>, ceea ce întăreşte ideea caracterului popular al acestei forme în raport cu <u>său</u>.

b) deosebiri de regim sintactic:

- In limba secolului al XVI-lea <u>său</u> exprima posesia subiectului; asocierile cu altă parte de propoziţie decît subiectul sînt doar întîmplătoare.

- <u>lui</u> însă apare în egală măsură raportat la subiect ca şi la alte părţi de propoziţie:

"Numeroasele atestări ale pronumelui <u>lui</u> pentru funcţia de exprimare a posesiei subiectului, întîlnite apoi tot mai des în evoluţia limbii, pînă în epoca actuală, dovedesc că din confuzia

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

produsă la început între cele două pronume posesive, domeniul pronumelui lui s-a extins mai mult decît al lui său; lui a devenit echivalentul sintactic deplin al lui său, putînd să îndeplinească atît funcţia de indicare a posesiei non-subiectului, cît şi a subiectului.

Dovada o constituie cazurile în care formele său-lui, raportate la subiect, alternează în aceeaşi frază: "zise Domnul meserea sa şi noaptea cîntarea lui", PS, 8; "El (Pătru Vodă) şi toată oastea lui, s-au întors la scaunul său la Suceava", Ureche Let., 14o; "Iară fariseul cu cuvîntul lui, scutură toată roada cea bună a sufletului său", Varlaam, Cazania, 11 (El.Berea, art. cit. p.325).

In limba populară şi în vorbirea de toate zilele regimul sintactic al celor două pronume nu pune probleme, deoarece său nu este folosit decît în legătură cu nume de rudenie.

In limba modernă şi aceea a culturii din secolul al XIX-lea se continuă situaţia din trecut, adică său exprimă posesia subiectului.

In limba actuală se poate vorbi de o restrîngere a ariei semantice de utilizare a celor două pronume: său se referă la exprimarea posesiei fiinţelor, a persoanelor; iar lui se referă, deopotrivă, atît la fiinţe cît şi la lucruri.

c) deosebiri semantice:

Mărcile deosebitoare ale lui său în raport cu lui au făcut ca lui său să i se atribuie un sens de politeţe, explicat de Iorgu Iordan prin preferinţa oamenilor instruiţi pentru său, datorită - pe de o parte - influenţei străine (a traducerilor), absentă în vorbirea populară, iar - pe de altă parte - unui

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

factor intern, de ordin social-psihologic: "impresia că *său* este mai politicos la adresa unei persoane a III-a prezentă la discuţie" (LRC^2, p.383).

Valoarea de politeţe a lui *său* a apărut tîrziu; dovada este că *său* întîmpină adeseori concurenţa lui *lui*, deci cele două pronume sînt încă simţite ca echivalente.

"Probabil că această transformare, de dată recentă, petrecută în evoluţia lui *său*, dar înfăptuită în mod treptat, prin acumularea lentă a noii calităţi îşi are originea în sudul ţării, adică acolo unde *său*, element cu precădere literar, nu apărea prea des în limba vorbită, ci mai mult în limba oamenilor instruiţi". (El.Berea, *art.cit.*, p.328). O.Densuşianu (*Graiul din Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1915, p.46) arată că *său* se foloseşte mai mult în versuri şi în vorbirea persoanelor mai instruite; în anchetele sale din Ţara Haţegului,O.Densusianu notează această observaţie semnificativă aparţinînd unui subiect necultivat: "*său* zîc numa domnii; noi zîsém *lui* şi *lor*".(Densusianu, *op.cit.*,p.46).

In limba actuală *său* este folosit cu precădere în limba oamenilor de cultură. Foarte recent a apărut tendinţa folosirii lui *său* pe lîngă substantive nume de lucruri. Se recomandă însă evitarea unor construcţii de tipul "... meciul a plăcut prin dinamismul *său* ...." (*Sportul popular*, iunie, 1959); "Acordul va intra în vigoare după ratificarea *sa*" (*Informaţia Bucureştiului*, mai, 1959): "Comicul e disociativ dar nu toate modalităţile *sale* acţionează la fel" (*Gazeta literară*, mai, 1959) (citate de Elena Berea în articolul citat, p.329).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

b) Pronume a căror flexiune nu cunoaşte categoria persoanei

1. Pronumele de întărire (al identităţii)

In limba latină existau două pronume de întărire: ipse, şi idem, dar cu valori diferite.

rex ipse venit - chiar ("însuşi") regele a venit"

rex idem venit - "acelaşi rege a venit".

Limba română este singura limbă romanică care a adoptat două forme net diferite, corespunzătoare celor din limba latină:

pentru ipse - însuşi < ipsum (însuşi aparţine lui ipse atît semantic cît şi etimologic)

pentru idem - acelaşi

acelaşi este considerat pronume demonstrativ de identificare, dar cu o serie de sensuri subsidiare, cum ar fi, în cazul de faţă, ideea de "întărire".

însuşi ipsus (lat.cl. ipse) + şi (< sibi, ca în bulgară samsi, cf. DA s.v.), este înregistrat în gramatici ca pronume de întărire. In limba actuală, pronumele de întărire apare însoţit întotdeauna de pronumele personal, ceea ce-i conferă statut de adjectiv:

eu însumi
ea însăşi

	singular	plural
masculin	1. însumi	4. înşine
	2. însuţi	5. înşivă

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

	3. însuşi	6. înşişi
feminin	1. însămi	4. însene
	2. însăţi	5. însevă
	3. însăşi	6. înseşi, însele

In limba secolului al XVI-lea pronumele de întărire apărea neînsoţit de un pronume personal, şi avea sensul "singur"

"Am venit <u>însumi</u>","lăsatu-m-au <u>însămi</u> să slujesc" CCI.

"<u>Insuşi</u> ştie". "Su-i-se în codru <u>însuşi</u> a se ruga" (CT. Matei 59).

Deci, distribuţia în limba veche era diferită de cea din limba actuală:

O construcţie ca "singur <u>însuşi</u>" (CC_1) este un calc după v. sl. <u>samŭ</u>, care înseamnă "însuşi" şi "singur".

Existau în limba veche mai multe forme ale pronumelui de întărire, alcătuite prin adăugarea particulei -<u>şi</u> la orice fel de pronume:

<u>noişi</u> = "pe noi înşine"
<u>mineşi</u> = "pe mine însumi" (v.Densuşianu HLR II, p.118)

In <u>însele</u> este prezent, în locul reflexivului <u>şi</u>, pronumele personal neaccentuat <u>le</u>; această înlocuire se poate explica prin identitatea pronumelor personale şi reflexive la persoana I şi a II-a (<u>ne</u>, <u>vă</u>) (Gramatica Academiei, I, 1963, p.154).

Problema acordului

Astăzi pronumele de întărire tinde să se generalizeze în limba vorbită într-o formă care nu se ştie dacă va fi <u>însăşi</u> sau <u>însuşi</u> pentru masculin şi feminin singular şi plural. De asemenea, omonimia dintre formele de persoana I şi a II-a ale

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pronumelui reflexiv şi personal duce la întrebuinţarea lui -le la pluralul persoanei a III-a ei înşile, ele înşele, construcţii răspîndite care azi nu mai pot fi considerate ca greşite, deşi din punct de vedere istoric ele constituie o abatere de la regulă (v. I.Iordan, V.Guţu, Al.Niculescu, Str.morf., p.132).

Im limba veche înşile, înşele sînt necunoscute, pluralul persoanei a II-a fiind înşişi. Confuziile apar şi în limba veche: înşuşi noi, înşăşi ei, înşuşi tine (pentru înşine noi, înşişi ei, înşuţi tine) (CC_1, 468, CT Marcu, 56) (cf.Densuşianu, HLR, II,118).

Alf.Lombard (art.cit.p.207) arată că înşele şi ele înşele nu este o formă a lui înşul şi nici le un articol-sufix ci un pronume personal regim neaccentuat. Confuzia dintre cei doi -le explică un caz de tipul femei ce-şi promit lor înşelor.

In general, astăzi, se poate vorbi de tendinţa de înlocuire a pronumelui de întărire prin adjectivul singur sau prin adverbul chiar (Al.Graur, Tendinţe, p.169-170).

2. Pronumele demonstrativ

In limba latină sistemul pronumelui demonstrativ era dezvoltat: pron. hic, haec, hoc se referea la obiectul prezent: pron. iste, ista, istud la obiectul care interesează pe interlocutor, pron. ille, illa, illud la un obiect îndepărtat; pron. is, ea, id aveau rol anaforic; dintre pronumele demonstrative făceau parte şi pronumele idem, eadem, idem "acelaşi", ipse, ipsa, ipsum "el însuşi (şi nu un altul)"; cu timpul distincţiile semantice dintre diferitele pronume s-au şters în limba vorbită şi unele au fost înlocuite cu altele. Astfel, pronumele demonstrativ cel mai curînd supus dispariţiei a fost is din cauza corpului său

Cda. 356/974 Fasc. 9

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

fonetic foarte redus. Is a fost îndepărtat de hic şi aceste la rîndul său, din acelaşi motiv de natură fonetică, (în latina vulgară, prin căderea consoanelor finale şi prin amuţirea lui h-,s-a ajuns ca aceste pronume să fie reduse la o singură vocală) a fost înlocuit prin iste, pentru a desemna un obiect apropiat de vorbitor şi prin ille pentru a indica un obiect îndepărtat. Această particularitate este destul de veche în limba latină (vezi Densuşianu HLR II, p.178). Avînd funcţii numeroase (pronume personal de persoana a III-a, articol) ille şi-a slăbit sensul demonstrativ care a fost întărit prin adverbul demonstrativ eccu(m) "iată".

Iată, după V.Väänänen, Introduzione, p.211, cum s-a reamenajat sistemul pronominal demonstrativ latinesc (vîrful săgeţii indică pronumele care este înlocuit; asteriscul indică formele care nu s-au menţinut în limbile romanice decît în mod excepţional, de ex. hoc în prov. oe, fr. v.o, it. però < (per) hoc; id în italiană: desso < id (ipsum)).

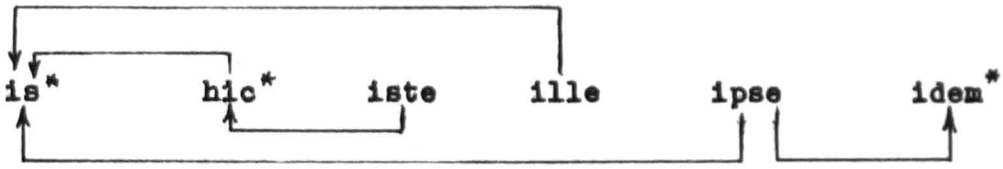

După cum subliniază V.Väänänen, loc.cit., evoluţia acestei situaţii a demonstrativului nu a fost liniară şi textele latine populare, reflectă numai în mică măsură mişcarea petrecută în perioada care ne interesează.

Sistemul demonstrativ al limbii române comportă un număr mare de forme. Totuşi, în 1944, H.Frey (Systèms des deictiques în "Acta linguistica" IV, 112-129) a susţinut că în limba română există un sistem binar simplu al pronumelui demonstrativ.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Autorul pornea de la acesta şi aceia, marcînd noţiunile de apropiere şi depărtare. Dar cercetîndu-se mai în deaproape sistemul pronumelor demonstrative româneşti, se poate constata că în limba română există 3 elemente demonstrative principale: două se referă la gradele de depărtare:

acesta ⟶ indicatorul apropierii
aceia ⟶ indicatorul depărtării.

Al treilea element, o subdiviziune a indicatorului de depărtare, este celălalt, care are un sens în care ideea de "depărtare" în spaţiu se combină cu alte elemente, de exemplu cu ideea de număr, de cunoscut-necunoscut, de interesant-indiferent etc., care uneori predomină asupra primei.

Sistemul demonstrativelor limbii române este, după numărul gradelor de depărtare indicate, b i n a r c u e r a m i f i c a ţ i e (deci, în aparenţă, ternar):

acesta
- aceia
celălalt

Limba română posedă însă, în aspectul ei vorbit, familiar, popular, şi alte demonstrative care trebuie luate în consideraţie pentru alcătuirea sistemului general şi care comportă explicaţii cu caracter diacronic. In limba vorbită, pronumele ăsta şi ăla alcătuiesc cuplul corespunzător grupului acesta - aceia din limba literară. In plus, fiecare dintre cele două demonstrative ale limbii vorbite are, în afara variantelor fonetice, şi termeni derivaţi (alături de ăsta apare ăstălalt, alături de ăla, ălălalt). Demonstrativele limbii vorbite se prezintă într-un sistem b i n a r d u b l u r a m i f i c a t (cu aspect de sistem quaternar):

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Dacă avem în vedere că în limba română utilizarea pronumelor aceasta şi acela are un caracter literar, oarecum rigid, (totuşi, ele apar frecvent în limba veche: "Numai aceştia poate au fost oameni neînvăţaţi", Neculce, Let. II, 195: "Alţii au trudit, iar voi aţi intrat în truda acelora", Varlaam, C.165/2, sau în limba unor scriitori, cu caracter predominant popular, ca I.Creangă: "Bune-s şi acestea ... dar bună ar fi şi aceea, cînd ar avea cineva un fecior", Cr. P.78, sau Ispirescu: "Acel împărat bătuse pe toţi împăraţii", Isp. L. 11), şi că în proză sau chiar în poezie au pătruns celelalte forme ale demonstrativului (de ex.: "Ion ă s t a era o fire închisă", Agîrbiceanu, S.P. 14; "Tare-mi este neamul ă s t a drag", Beniuc, V. 10, putem afirma, odată mai mult, că nu există o barieră strictă între limba literară şi limba vorbită în general; printr-un fenomen lent de osmoză, o serie de forme populare ale demonstrativelor au pătruns în decursul timpului în limba literară. (Vezi Fl.Dimitrescu SCL, 1, X, 1959, p.55-57).

Originea pronumelor demonstrative

Ca şi în celelalte limbi romanice, demonstrativele conservate din latină s-au transmis cele mai multe, întărite cu ajutorul unui alt element demonstrativ.

Pentru acest

s-au propus trei etimologii:

- *eccum istum
- *atque istum
- *ecce istum (v. D.A. s.v.).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Eliminăm de la început a doua ipoteză, deoarece *atque istum nu poate explica prezența lui ĕ (deși explică pe a- inițial).

Prin celelalte două ipoteze acest se explică mulțumitor:

e (inițial) > a (ca în ericius > arici),

de asemenea ecc(um) (ecce) istum explică consoana c.

Dar, deoarece sînt multe formele adverbiale alcătuite cu eccum, credem că este de preferat etimonul în care apare această formă.

Pronumele acesta în limba veche cunoștea forme aferezate: cest, cesta, ceasta etc. folosite, uneori, în mod arbitrar, alături de formele fără afereză: ceastă evanghelie ..., aceste învățături CC_1, 163, 18o (Densușianu HLR, 186). De asemenea în limba veche se întîlnesc formele est și ăst(a), care sînt, de fapt, două forme succesive provenite din același etimon: istum > est > ăst + particula deictică -a, dintre care faza intermediară era est. In ăst, trecerea lui e la ă a fost explicată mulțumitor în CDDE 1o2 prin fonetică sintactică: omu est > omu ăst (ue aton > uă), explicație reținută și în DA; forma est s-a păstrat rar, în unele locuri numai în compunerile estimp și est-an.

Pluralul isti > esti > isti (prin asimilare sau prin trecerea lui e aton la i)(CDDE)

isti < esti (cu e inițial > i, explicabil prin asimilare) pluralul analogic al lui ăst este ăști.

Forma regională hăst, hasta sînt variante ale lui ăst care apar prin aspirarea vocalei inițiale (sînt caracteristice Banatului, Mehedințului, Gorjului, S.V. Transilvaniei. La moți se întîlnește forma hăstra cu r epentetic.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Deosebirile dintre limba mai veche şi limba de azi constau în special, în topica demonstrativelor şi în semantica lor.

In secolul al XVI-lea acesta şi acest (Sud-Vestul Trasilvaniei, Mehedinţului) însoţite de substantiv se foloseau fără nici o deosebire ante- şi post-puşi în timp ce astăzi acesta apare doar postpus unui substativ: astfel azi spunem:

casa aceasta
omul acesta.

In limba veche însă întîlnim:

acesta zapis CB I, 72
aceasta cetate V, XLV, 2
acela chip, Varlaam, C. 202/3, dar şi ca astăzi, zâlţa aciaia (Dosoftei, V.S. 31) omul acesta CV 96/16).

In limba veche (a)cest apare pentru acesta în: "grăiesc acestui "du-te" CT; "oamenilor acestor" CPr. 51 "cesti în roate" PS XIX, 8.

Prepunerea demonstrativelor se întîlneşte în Moldova: "Apoi acestuia om, nu-i trebuie altă negustorie mai bună"(Creangă) şi se păstrează pînă astăzi.

La genitiv-dativ feminin în limba veche ne întîmpină forma: (a) acestii(a); cu totul izolat apare forma acestei (G) (Densuşianu HLR II, p.187).

Pentru acel s-au emis de asemenea, trei ipoteze:

- *eccum illum
- *atque illum
- *ecce illum

Comentariile sînt aceleaşi ca la acest (deci înclinăm pentru *eccum illum > acel)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acela are forme analogice cu cele ale lui aceasta: astfel îl găsim fără -a: cela PV (CXIII, 23) cel om TM, 145 cel oşteni CM 28; acela (cela) apare acolo unde era de aşteptat acel: acela împărat TM 151; ceaia lume CC[1] 272 şi invers: neamul acel CP XCIV, 1o; "acel e frate mie" CT "acela chip curat" Varlaam, C, 2o2/3.

Genitiv-dativul feminin al lui (a)ceaia este în limba veche (a)ceii(a). In S apare scris ceei şi în IP cei (Densuşianu HLR II, 188).

Forma feminină de genitiv dativ acei rezultă normal din eccum illaei; acelei este o formă refăcută după masculinul acelui sau după pluralul acei .

In limba veche apar numeroase forme rezultate din combinaţia între (a)cesta şi (a)cela, pe de o parte, şi alalt, pe de altă parte: aceasta alaltă CC[2] 4o5, ceaia alaltă CC[1] 419, cela alalt CC[2] 277, celalalt CC[2] 135, ceia alalţi CC[1] 283.

Acesta apare întărit cu şi în limba veche: acestaşi, cu sensul "chiar acesta". DA arată că astăzi întrebuinţarea acestui pronume este foarte rară şi că e cu desăvîrşire necunoscută poporului, care-l înlocuieşte prin acelaşi (s.v. acestaşi).Intr-adevăr, astăzi, acelaşi are o largă răspîndire în funcţie adjectivală, în special. In limba veche însă putea să fie utilizat independent: "Cel ce au strălucit din tatăl, acelaşi din tine au ieşit" Mineiul, (1776), 196 1/1.

Confuzia dintre acelaşi şi acela, în sensul utilizării lui acela pentru acelaşi, este răspîndită în limba veche;" "într-aceaia hire ca şi d'intîu" Dosoftei, V.S. 95/2 şi limba populară: "Cum ajunge acasă, parcă nu era acela", Creangă P.165.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In aromână, atît pronumele de apropiere (aestu), cît şi pronumele de depărtare (aţelu), apar întărite cu ajutorul adverbelor:

aestu { aoá / aoaia / aoaţi } aţelu { aclό / aclόia / aclόţi }

Pierderea funcţiei interne demonstrative a pronumelor aestu şi aţelu este dovedită de M.Caragiu-Marioţeanu în Daco R I, 1973, p.226, printr-o serie de perifraze de tipul:

aţeluaoá - "celui-ci"
aţeluaclό - "celui-là"

-a final din acesta, acela a fost explicat din

a) *eccum ĭstum sau *eccum ĭllum + illa

b) *eccum ĭstum sau *ecuum ĭllum + hac

c) T.Papahagi, Din morfologie, p.19, consideră că în -a din acesta, acela trebuie să vedem un -a amplificativ rezultat pe cale de fonetică sintactică: acest auzi > acesta auzi, acest a(u) zis > acesta a(u) zis explicaţie care însă, în acest caz, nu se poate susţine.

Dintre cele trei explicaţii credem că este de preferat prima, avînd în vedere formele din alte limbi romanice, de exemplu friul. Kelle, fr. celui - là, în care a intervenit tot illae (v.CDDE s.v. acel).

Intr-o fază veche probabil se pronunţa acela , pentru că numai aşa se poate explica menţinerea lui -a; în plus, această indicaţie de pronunţare ne-o dă metafonia; dacă s-ar fi accentuat ca azi, -é urmat în silaba ultimă de a, s-ar fi diftongat, iar -a (final) neaccentuat ar fi trecut la -ă (v. DA s.v. acel).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Formele aferezate

cel
cea

se explică prin fonetică sintactică.

Afereza a apărut mai întîi la formele feminine: casa aceea > casa cea, casele acele > casele cele (CDDE s.v. acel).

Ăla, forma curentă, familiară - pronume demonstrativ de depărtare -,îşi are originea, aşa cum arată toate dicţionarele etimologice ale limbii române şi D.Găzdaru în studiul său Descendenţii demonstrativului ille în limba română (Iaşi, 1923, p.144-157) în lat. ille, aşa după cum ăst se explică din lat. istus. In ultima vreme această etimologie a fost contestată; M.Iliescu în LR 2, XVI, 1967, p.167-168, bazîndu-se în primul rînd pe faptul că, fără ecce, pronumele ille nu s-a păstrat în nici o limbă romanică occidentală şi că ăl nu este atestat în limba veche (secolul al XVI-lea) ajunge la concluzia că demonstrativul ăl nu este moştenit, ci apare ca o formaţie analogică pentru echilibrarea sistemului:

acest	acel
ăst	-

Reluînd discuţia asupra originii lui ăl, Al.Niculescu, RR de lg.XIII, 1968, p.471-480 aduce o serie de argumente hotărîtoare în favoarea etimologiei ille (*illus) > ăl. Pornind de la constatarea că demonstrativele limbii române se caracterizează printr-un inventar mult mai bogat şi printr-un sistem de relaţii mai complex decît al celorlalte limbi romanice, Al.Niculescu demonstrează prezenţa şi în celelalte limbi romanice, este adevărat sporadică, a lui ille independent de ecce, cu funcţie de demonstrativ (de ex. dialectal, în italiană: sic. ddi, calabr. iddu, unbr igi).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

De asemenea, funcţiile sintactice comune cu cele ale celorlalţi descendenţi romanici din ille dovedesc că proveniența din lat. a lui ăl este incontestabilă. In privinţa descendenţei din limba veche a lui ăl, Ov.Densusianu HLR II, 121, arată că ăla, aia nu sînt atestate "ceea ce nu înseamnă că nu erau cunoscuţi în sec. al XVI-lea". Evident, absenţa unui fapt de limbă din texte nu poate fi adus ca un argument contra existenţei sale în limbă.

După poziţia sa ille are două reflexe în română: ăl, în poziţie neliberă (omulu elu bunu > omul ăl bun) şi al în poziţie liberă, la iniţială. Oricum ăl se explică din ille şi nu poate fi vorba de o formaţie analogică pentru echilibrarea sistemului.

In legătură cu demonstrativul ăl trebuie însă subliniată o caracteristică a limbii române şi anume o lărgire a posibilităţilor de construcţie a segmentului demonstrativ prin acumularea elementelor determinative:

1. omul ăl tînăr
2. omul ăla tînăr
3. omul ăla tînărul.

Asupra acestei particularităţi a insistat Al.Niculescu (în Individualitatea limbii române, Bucureşti, 1965, p.2o), care a văzut în ea o consecinţă a "tendinţei de slăbire a demonstrativului în limba română. "Construcţiile ăl/ăla, tînăr/tînărul demonstrează şi explică determinarea redundantă specifică a limbii române (art.cit., p.477).

alalt provine din ille + alter > elalt > ălalt > alalt; celalalt, cestalalt sînt creaţii pe teren românesc explicabile din (a)cel, (a)cest + alalt. In orice caz compoziţia este veche,

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

odată ce se întîlneşte şi în istroromână (DA s.v. celălalt). In limba mai veche cele două elemente alcătuitoare erau simţite mai bine decît astăzi; drept dovadă, erau scrise adesea deosebit, iar accentul cădea pe ambele părţi ale cuvîntului.

In plus, în raport, de ex., cu celuilalt, în limba mai veche (şi azi regional) se întîlneau formele celuia alalt, faţă de ceilalţi, ceia alalţi, în raport cu cealaltă, ceaia alaltă, etc.

celălant este o formaţie mai tîrzie, explicabilă prin disimilaţie din celălalt.

Cellalt îşi are originea tot în celălalt, prin sincoparea lui ă; alalalt este o formă compusă din al(a) + alalt; prin disimilare devine alalant şi prin sincopare ăllalt.

3. Pronumele nehotărît

In limba latină exista un număr mare de pronume şi adjective nehotărîte, dintre care cele mai frecvente erau:

alter, -ĕra -ĕrum "altul din mai mulţi
alius, -a -ud, celălalt.
uis, quae, quid "cineva, ceva"
aliquis, aliqua, aliquid, "fiecare"
quisque, quaeque, quidque "fiecare"
nullus, -a -unu "niciunul"
ullus -a -um "vreunul"
nonnullus -a -um "vreunul"
solus -a -um "singur"
totus, -a -um "tot"
uterque, utraque, utrunque "amîndoi"
neutra -um "nici unul din doi".

In latina vulgară însă pronumele nehotărîte prezentau o mare confuzie şi au suferit numeroase pierderi (cf. VÄÄnÄnen

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Introd. p.219); alius şi alter, -a s-au confundat şi, pînă la urmă, alius a fost eliminat de alter care şi-a lărgit sensul "unul din doi" (deşi unele limbi romanice mai ales în faza lor veche, păstrează şi pe alius: v. fr. el, al, v. sp. v. port. -al). Omnius a fost înlocuit de totus, păstrat în toate limbile romanice (omnius s-a menţinut exclusiv în it. ogni). Dintre pronumele devenite la un moment dat identice quantus/quot şi tantus/tot s-au păstrat quantus şi tantus (rom. cît, atît, it. quanto, tanto, etc.).

Limba română, ca şi celelalte limbi romanice şi-a creat un larg sistem de pronume nehotărîte mai puţin prin moştenirea unor pronume nehotărîte propriu zise din latină cît prin mijloace proprii, în special prin compunere. Trebuie menţionat că unele creaţii de pronume nehotărîte sînt foarte vechi, cu baza în limba latină (v. I.Iordan, Introducere în lingvistica romanică, 1957, p.398).

a) Pronume nehotărîte româneşti moştenite din latină:

un(ul) < unus (+ art.)

Spre deosebire de numeral, pronumele este totdeauna articulat cu articolul hotărît. In limba veche pronumele nehotărît se deosebea - în regiunile rotacizante - de numeral şi prin faptul că apărea rotacizat: urul (v.Densuşianu, HLR, 117-118). In secolul al XVI-lea unul avea la g.d. sg. f. uniia (P.O.cf. Densuşianu, HLR II, 190). La fel compusul său, vreunul

alt(ul, -a) < alter, altra, altrum

Spre deosebire de dr. în care alt apare articulat, în ar. se foloseşte totdeauna nearticulat:

ar. alte fug, alte in / dr. altele pleacă, altele vin;

această caracteristică apare în limba veche, în dr.dar numai la

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

feminin, multe limbi ştie: elineşte, greceşte şi alte Neculce (v. T.Papahagi, Morf. lb. rom., p.2o).

In sec. al XVI-lea g.d.f. al pronumelui altul era alţiia întîlnit în mai multe texte (cu alterarea normală a lui t + i în ţ. In PO şi în textele coresiene în loc de alta, f. şi neutru "altceva" apare frecvent forma altă: nemică altă ce e omenească CC^2, altă cugetă Domnul PO 26 (v. Densuşianu HLR II 191).

tot < totus
mult < multus

In limba veche (atît tot cît şi mult) cunoşteau forme cazuale analitice pentru G-D:

"Pre mijloc de mulţi lăuda pre el" PS, CP LVIII, 3o
Sfîrşitul a tot apropie-se , CPr. 57
"Făcătorul şi domn a toate" CC_2, 5o4.
peire a mulţi voinici" AA XX, 477
"dă a tot viaţă" C Pr 4o,"se iviră a mulţi" CT, 113.

In perioada de trecere de la construcţii cu caracter analitic la cele sintetice, apare a pentru D, alături de D. sintetic:

"Înţeles fu a tuturora cine lăcuiia între Ierusalim" CPr. 2. construcţie evident hibridă, dar interesantă pentru cronologia relativă a fenomenului (deşi nu trebuie să excludem în acest caz o greşeală de tip material, un anacolut: traducătorul a început cu o construcţie şi a continuat cu cealaltă. In orice caz, aceasta este o dovadă că în secolul al XVI-lea cele două posibilităţi coexistau.

In limba veche mai puţin şi în limba vorbită mai frecvent pronumele tuturor apare şi sub forma tutulor.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Explicaţia este:

1. sau fonetică, prin disimilare

2. sau morfologico-sintactică, prin influenţa desinenţei de G-D plural deoarece această formă apare ori cu un D ori cu un G, amîndouă avînd desinenţa -lor.

"tutulor oamenilor"

Cum -lor era înţeles ca o desinenţă generală de G-D, a putut interveni ca desinenţă de G-D şi la pronume; este vorba, deci, de un fenomen de atracţie.

b) Pronume nehotărîte create pe teren românesc:

Cele mai frecvente elemente de compoziţie presupuse sau postpuse sînt: a) -va < volet

Cineva < cine + va (volet > *voare > *vare > *va, cf. Lombard, "Studia Neophilologica" XI 2o4 şi BL VII, 7, 17); deci, la origine, cineva înseamnă "cine vrea", cf. lat.: quivis, quaevis, quidvis; quilibet, quaelibet, quidlibet.

Cineva s-a format - desigur - pe teren românesc. Faptul că în albaneză există o construcţie pronominală identică:

kushdo (do < alb. duaj, dua "a vrea")

în care tiparul compoziţiei este acelaşi, nu poate constitui o dovadă că albaneza a împrumutat forma din română sau invers; evident că astfel de creaţii se pot naşte şi independent.

Considerăm că formele amintite se explică prin poligeneză, deşi nu este exclus ca substratul traco-ilir să fi influenţat ambele forme.

In orice caz, nu este vorba aici de o influenţă reciprocă între cele două limbi.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Acelaşi procedeu de formare apare în ceva < ce (lat. quid) + va, format pe teren românesc.

Discuţia acestei forme este analogă cu cea dinainte, deoarece în albaneză există o formă echivalentă ca înţeles şi ca procedeu de compoziţie.

Un derivat al lui cine, cu valoare de pronume nehotărît, este, în limba veche, cineşi; de la acesta a apărut forma cinescu "fiecare" (CV CL II, p.lo) şi cineşcu PO(Densuşianu, HLR II,195)

Pentru a explica pe cinescu trebuie să ne adresăm formei flexionare cineşcui (< cine + şi + cui) în care s-a considerat că -i este desinenţa de Dativ, după care printr-o falsă analiză, s-a creat Nominativul cinescu. Oricum Ov.Densuşianu loc.cit. avea dreptate cînd afirma că cinescu "nu este prea clar în ultima sa parte".

Variantele rotacizate ale acestei forme sînt cinrescu şi cinrescuşi (v. Al.Rosetti, ILR 542).

De altfel, pronumele cine, independent, pe lîngă sensul relativ şi interogativ, în sec. al XVI-lea avea şi valoare de pronume nehotărît:

Să dea răspuns cine de păcatele sale CTd. 223.

Identic ca formaţie cu cineva este careva < care (< qualis) + va

2. oare < volet cf. alb. vallë

oare, după cum a arătat Al.Philippide, Orig.Rom. II, 625 şi Alf Lombard, Studia Neophilologica, XI, 2o4) provine din volet care mai cunoaşte şi reflexul vechi vare. Varianta sa ori nu provine însă din voles (v. Rosetti ILR 542) ci se explică prin criterii fonetice tot din vare; oare s-a redus la ori prin

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

dispariţia accentului cuvîntului, în condiţii de fonetică sintactică: oare unul ... oare altul prin pierderea accentului oa > o , iar -e "venind în atingere cu u-, a-, s-a schimbat în -i" (CDDE 127o).

Explicaţia din CDDE după care oare provine din lat.hora are împotriva ei factori de natură semantică (hora "dată") şi fonetică: forma vare din limba veche. Oare apare în următoarele compuse pronominale nehotărîte:

oarecine "cineva, unul" oricine'indiferent care persoană, cineva": oare + cine

oarecare, "cineva, careva, unul" oricare "indiferent care, fiecare" (oare + care)

oarece "un lucru oarecare, ceva" oare "indiferent ce, tot ce vrea cineva" (oare + ce)

Aceste formaţii sînt frecvente atît în limba veche cît şi în limba de azi.

oareunul (< oare + unus) devenit oriunul, conform aceloraşi transformări, este încă specific unei perioade mai vechi a limbii noastre.

De multe ori, după oare apare -şi adverbial

oareşicine
oareşice

Formele mai vechi erau: varece, vare cine sau

vareşi cine
vareşi ce

şi o formă mai rară vere care "oricare" apărută prin asimilare (P.O).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

3. fie < fiat (la origine formă verbală) apare adeseori în:

fiecare < fie + care
fiecine < fie + cine
fiece < fie + ce

Si la aceste forme intervine -şi adverbial:

fieşcine
fieşice la care se adaugă -te-
fieştecine
fieştecare, fietecare

sau cu -t- metatezat:

fitescine

-te- se explică pornindu-se de la fiesce: pentru separarea celor două consoane foarte asemănătoare (amîndouă fiind palatale surde) ş şi č apare -t-, iar apoi şi -e- pentru crearea silabei, deoarece grupul consonantic -ştč - era prea greu de pronunţat.

Ipoteza prezentată nu poate explica însă de ce în această situaţie a apărut tocmai consoana -t- şi nu alta; aceasta s-a întîmplat probabil din cauză că împreună cu ş, t a format grupul şt cunoscut deja limbii noastre. De aceea nu ar fi exclus ca aici să avem de a face cu t apărut prin evoluţia şč > şt (confer. scio, piscem > ştiu, peşte şi, mai recent, pusce > puşte)

4. cu < eccum: cutare < cu (< ec/cu/m) + tare (talis - în lat. clasică însemna "astfel de"). In latina populară capătă sensul de "tare" - datorită pronunţării emfatice în construcţii ca talis vir (cf. Săineanu, Semasiol, 184).

Dovada că cu - nu provine din cum este împrejurarea că în aromână lui cutare îi corespunde aftare - ahtare, or după cum se ştie, ar. af, ah provin din eccum; dr. atare, ar. ahtare < atque talis.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

In limba veche atare avea pluralul atării ("Nu face chip cioplit prea stării faţă" PO), despre care O.Densuşianu notează că este "surprinzător" (HLR II, 195), pentru atător, probabil.

In limba veche, acătare (cf. alb. akë + atare) acă < eccum, apare sub forma acatare Ţ. R. 1600 cf.: Al.Rosetti ILR 524 şi articulat acătarele, formă analogă după cutarele (Densusianu HLR II 195).

Atît < eccum tantus, cu dispariţia nazalităţii în silabă neaccentuată; în arom. şi megl. s-a păstrat n: ahîntu, mgl.tăntu (cf. Al.Rosetti, ILR, 147). In limba secolului al XVI-lea cunoaşte la pl. - es < -ia: atîţea. Genitivul era construit cu a; înaintea a atîţi bărbaţi CC^2 623.

5. nescio (la origine forma verbală) apare în:

neştine "cineva"; în limba veche nescio quene; ca adj. nehotărît avea sensul "oarecare", "cineva". Prin adăugarea lui unul apare compusul unul neştine "cineva" (cf. Densuşianu HLR II 193).

- nescare < nescio quallem este întrebuinţat la plural cu sensul unii'.

niscaiva < nescioquale > nişcare + va
nişcareva > nişcariva > niscaiva prin lipsa accentuării.

In limba veche exista şi forma neschit (ar. niscîntu, vgl. niscăn "puţin") şi neschit < nescio < quantum (la origine avea sensul "nu ştiu cît" care a evoluat către puţin)

6. vre- < vel

vreunul < vel (< volere) + unus; în limba veche, în texte rotacizante vreurul.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

7. alt- < alter

altcineva < alter + cineva

altceva < alter + ceva

în care dispariţia lui r se explică prin disimilare, mai întîi în forma de g-d pl altror < altor, din care apoi, alt s-a extins şi la celelalte cazuri (DA s.v. alt).

După cum se vede, cele mai multe pronume nehotărîte au fost alcătuite în limba română din elemente ale limbii latine - pronumele cine, ce unul - cărora li s-au adăugat particulele -va, fie, -vre, -alt, -cu- etc.

4. Pronumele negativ

Pronumele nedefinite negative lat. nullus şi nemo suferă concurenţa pronumelui nec unus, neque unus. Limba română conservă atît pe nemo cît şi pe neque unus. In plus româna păstrează lat.ne (e) mica (cf. VÄÄnÄnen, Introd., p.22o-221)

nimeni < nemo, neminem; GDDB arată că forma normală trebuia să fie nemene şi că ne > ni foarte de timpuriu, prin disimilare. In limba veche apare rotacizat sub forma: nimeri. O variantă este: nimenea < nimeni + -a (element deictic adverbial).

In limba veche, apare foarte des asociat cu nu sau ne "nimene nu vine ..."~"nimenea nefiind acolo".

Prin fonetică sintactică din aceste construcţii frecvente se ajunge la forma: nime

nime nu vine
nime nefiind ...

mai tîrziu, apare, paralel cu nimenea, forma "nimea" nime + -a nimănui este forma de G-D a lui nimene; G-D nimă ui apare ca o formă influenţată de cărui şi nu este nu reflex întîrziat al rotacizării.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

- nimic

Se explică prin:

1. nec + mica "bucăţică" (Densuşianu HLR I, 164) lat. mica s-a păstrat în fr. mi, miette, pg a.p. miga.

In română mica s-a menţinut independent numai în expresiile: pe mică pe ceas" = "îndată" "l-a făcut mici şi fărîme".

nici unul < neque + unus; în sec. al XVI-lea nicĭunul cunoştea forma mai apropiată, de etimon nec unul.

5. Pronumele relativ - interogativ

Pronumele relativ-interogative reproduc, toate, formele pronominale latine.

In limba latină pronumele relativ era qui, quae, quod ("care, cine") şi pronumele interogativ ca substantiv quis ("cine?") quid ("ce?") şi ca adjectiv qui, quae, quid ("ce fel de?"), uter, utra - utrum "cine" sau "care din doi?" qualis, quale "ce fel?" şi quot "cîţi?"

In latina populară pronumele relativ qui "care, cine", este confundat cu pronumele interogativ quis "cine?" de care nu se distingea decît prin N. sg. aşa încît la mulţi scriitori latini quis apare frecvent, în timp ce qui apare rar şi în special înainte de s- iniţial, pentru a se evita sigmatismul (Löfstedt, Syntact, II 82); limba populară, deci, a înlocuit n. sg. m şi f. quis, cu m. qui şi f. quae şi a confundat la neutru pe quid cu quod. Această evoluţie este explicată de V.Väänänen, Introd., p.217 pe de o parte prin fonetică sintactică (quis vocat qui vocat) şi pe de altă parte prin afinitatea între propoziţiile

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

relative şi cele interogative (propoziţiile dicam quod sentio şi dicam quid sentiam "spun ce gîndesc" şi "îmi spun opinia" fiind identice semantic). In plus, în lat. populară, s-au extins la feminin formele masculine qui, quem.

In sistemul pronominal relativ-interogativ al limbii române intră patru pronume (o descriere a sistemului pron. relative v. în A.Bidu, Observatii asupra sistemului pronumelor relative în Omagiu Al.Rosetti, 1965, p.65-68).

1) care < qualis -em

In dr. (ca şi în ar.) qualis şi-a păstrat toate formele: *qualui > *cărui, *qualaei > căréi, *quales > care, > *qualorum cărór; accentuarea aceasta este generală în lb. veche şi dialectal (Moldova, Ardealul de N.) formele dr. cu accentul pe ă au fost explicate de T.Papahagi, Morf. lb. rom., p.191 ca fiind influenţate de care.

In limba veche apar numeroase forme ale lui care, dintre care multe articulate:

m.sg.	m. pl.
care	care cari
carele	cărei
carile	carii
f.sg.	**f. pl.**
care	care
carea	carele
căriia	carile
	cari

Cda. 356/974 Fasc. 10
https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

n. sg.	n. pl.
care	carii
carele	carele
	carile

Articularea exprimă necesitate limbii române de a distinge genul şi numărul.

In sec. al XVI-lea şi al XVII-lea articularea lui care era curentă: Carele este omul ...? CV 11/14; Veniţi carei v-aţi însetoşat, la această apă Coresi, Ev. VI/24, gonind un zimbru, carele l-au şi vînat (Ureche, I, 131); asupra ţărei, carea era stricată (M.Costin, I, 189)

Au venit toţii, carii mai în grabă, carii şi cu oarecare zăbavă (Axinte Uricariul, II, 131)

Forma de plural carei (popilor carei slujesc (Coresi), slugi ... carei ... Sicriul de aur, Ţară carei se desbătuse L. I 8o/38, cf. DA) a fost explicată în două feluri: în DA ca o formă contrară dintr-un mai vechi careli, pluralul de la carele şi în Al.Rosetti, ILR 542 din care + desinenţa de pl. -i, dintre care a doua are avantajul simplităţii şi al generalizării.

Un caz ca acesta: care-i scriu mai sus (= pre care îi) (a 1596) Cuv. den Bătrîni I, 75 trebuie distins de forma de plural carei.

Formele de plural amintite apar, sporadic, astăzi şi nu sînt recomandabile în limba literară. Singurul pronume care s-a menţinut articulat este carele prin "Tatăl nostru".

Analiza textelor de limbă veche demonstrează însă că folosirea invariabilă a pronumelui care (şi cine) este un fenomen în plină dezvoltare în sec. al XVI-lea. Ulterior, probabil datorită

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

faptului că cine are mai puţine forme în flexiune decît care, tendinţa care la început atingea ambele pronume, s-a restrîns la care, astfel că astăzi cine, nu mai e întrebuinţat invariabil la cazurile oblice (L.Vasiliu în LR 2/1959 p.39).Aşa după cum arată A.Bidu(LR 3/1961 p.223-224) avînd în vedere norma care s-a impus în limba română contemporană, forma care nearticulată poate fi privită fie ca inovaţie, fie ca element arhaic care a căpătat din nou viaţă. Fenomenul este uşor de explicat prin tendinţa de simplificare a flexiunii în limbă. In acest caz a contribuit şi tendinţa de economie în limbă, căci pronumele relativ apărînd întotdeauna cu referire la un substantiv, genul fiind destul de clar exprimat de acesta, nu a fost necesară precizarea lui prin flexiunea pronumelui. Un argument că aceasta este calea pe care s-a ajuns la întrebuinţarea invariabilă a pronumelui care este şi faptul că această formă apare mai întîi cînd pronumele are funcţie adjectivală, ceea ce face mai puţin necesară precizarea genului şi numărului substantivului.

Indiferent de punctul de vedere pe care îl adoptăm faţă de aceste forme nearticulate ale pronumelui care este clar că ele au cîştigat definitiv teren, în aşa măsură încît în secolul al XIX-lea sînt aproape generale iar astăzi s-au impus definitiv.

2. cine < quĕm devenit ca monosilabă tonică quen (în cuvintele monosilabice -m final nu cade ci se produce o "osificare" a formei de acuzativ care devine formă generală; cf. rem > fr. rien (v. H.Mihăescu, Lb.lat., 181) şi mai tîrziu *quene (CDDE); pentru trecerea lui -m la -n cf. sp. quien (quien) şi leg. Ken.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Nu poate fi trecută cu vederea nici explicaţia lui C.Poghirc (Daco R I, 1973, p.2o8), după care *ne* din *cine* îşi are originea în particula interogativă lat. -*ne*, des întrebuinţată cu pronumele *quem*.

In limba veche *cine* era utilizat atît pentru singular cît şi pentru plural ("*cine* mă văzură" CP XXX 12; "*cine* iubiţi *zeul*" PS XCVI, 1o) (v. Densusianu HLR II 189) spre deosebire de limba actuală unde apare numai cu valoare de singular.

In limba veche, *cine* se confunda semantic cu "*care*": Solului *cine* va veni A.A. XX 484 ("*cene* ţi-e numele"? PO gen. 3, 29) construcţie considerată, pe drept cuvînt, de Ovid Densusianu HLR II 19o ca "incorectă" datorată unei traduceri stîngace.

3. *ce* < *quid*

Apare foarte frecvent în formele compuse (de exemplu *cel ce*). Acestea au în limba veche următoarea trăsătură specifică în raport cu limba de azi: *cel ce* cunoaşte valoarea *care*: v. de exemplu "cumu-i plugariul *cela ce* ară pămîntul", Varlaam, C.274/9; "pute-veţi be paharul *cela ce*-l voi be eu" id., 55/5, A.Bidu, în *art.citat*, p.229 ajunge la următoarea concluzie.

"Pronumele relative compuse sînt întrebuinţate în Cazani lui Varlaam de preferinţă pentru a desemna nume de fiinţe şi aceasta poate fi una dintre cauzele care au determinat apariţia acestui pronume în limba română, datorită faptului că nu exista un pronume relativ specializat pentru nume de fiinţe (*cine* fiind puţin întrebuinţat ca relativ). Datele statisticii ilustrează clar această preferinţă: în Cazania lui Varlaam din totalul de 39 de pronume relative compuse care apar de la pagina 17 la 63, numai 4 sînt întrebuinţate pentru lucruri".

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

		Singular	Plural
masculin	N.A.	cela ce	ceia ce
	G.D.	celuia ce	celora ce
feminin	N.A.	ceea ce	celea ce
	G.D.	-	-

In limba veche apărea ce invariabil pentru dativul

căruia

cărora

"Un giurel ce-i numele Evtih" (CV, XVI, 2-3)

"oamenii ce lă sîntu acestea" PS CXLIII, 11.

In textele vechi ce era folosit la masculin şi la feminin atît pentru lucruri cît şi pentru fiinţe, aşa că, în raport cu care, avea o situaţie privilegiată. In articolul "Concurenţa dintre pronumele relative care şi ce", M.Iliescu (St.gr. I, 1956, p.25-33) arată că în numeroase texte din secolul al XVI-lea - al XVIII-lea, ce predomină în defavoarea lui care.

Concurenţa dintre ce şi care persistă pînă în limba actuală. Astăzi este mai frecvent pronumele care; care înlocuieşte pe ce în special cînd relativul determină o fiinţă. In limba literară actuală ce s-a menţinut cu precădere în poezie şi în limbajul căutat (M.Iliescu, art.cit., p.33).

4. cît < quantus > cîntu (menţinut în ar. niscîntu); dispariţia lui n din dr. a fost explicată în CDDE prin influenţa lui tot în construcţia tot *cînt > tot cît şi de Al.Rosetti, ILR, 147, prin faptul că se află în silaba neaccentuată în care occluziunea lui n dental a fost anihilată de către t iniţial de silabă, deci în poziţie dominantă; optăm pentru a doua explicaţie, dat fiind caracterul ei mai general. Incercarea lui Procopovici (DR

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

I, 173) şi S.Puşcariu (DR III, 4o3) de a explica pe *ôîţ* prin *quotus* nu poate fi susţinută, deoarece forma din aromână cere un *n* etimologic (*nisointu*).

In concluzie, analiza diacronică a pronumelui *ne* demonstrează, cu tot numărul ridicat al pronumelor în limba noastră, o tendinţă spre regularizarea, simplificarea şi reducerea flexiunii (v. şi Al.Graur, *Tendinţe*, p.17o).

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

A B R E V I E R I

A.A. = Analele Academiei Române, Bucureşti

ac. = acuzativ

adj. = adjectiv

adv. = adverb

alb. = albanez (ă)

App.Pr. = Appendix probi

art. = articol

art.cit. = articolul citat

A.Avram, Contribuţii = A.Avram, Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti, Bucureşti, 1964 (extras din SCL XV, 1964 fasc. 1 -5)

bg. = bulgar(ă)

BL = Bulletin linguistique, Bucureşti, Copenhague, 1933 - 1948

B.Ph. = Buletinul Institutului de filologie română "Alexandru Philippide", Iaşi, 1934-1947.

BSL = Bulletin de la Societé de Linguistique de Paris, Paris, 1869 ş.u.

Candrea, Ps.Sch. = I.A.Candrea, Psaltirea Scheiană, comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI-XVII traduse din slavoneşte, I-II, Bucureşti, 1916

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Capidan, Aromânii = Th.Capidan, Aromânii, Dialectul aromân, Bucureşti, 1932

CB = Cuvente den bătrâni, publ.de B.P.Hasdeu, Bucureşti, 1878-1879

CC_2 = Coresi, Cazania 1581

cf. = confer

CDDE = I.A.Candrea, Ov.Densusianu, Dicţionarul etimologic al limbii române, Bucureşti, 19o7-1914

CIL = Corpus inscriptionum latinarum, Berlin, 1862, ş.u.

CM = Coresi, Molitvenic românesc (1564)

conj. = conjuncţie

CP = Coresi, Psaltirea slavo-română, 1577

C.Pr. = Coresi, Praxiul, 1563 (ed.I.Bianu, Lucrul Apostolesc, Bucureşti, 193o)

C.T. = Coresi, Tetraevanghelul, (1561) - (ed.Florica Dimitrescu Bucureşti, 1963)

C V = Codicele Voroneţean, ed. I.Sbiera, Cernăuţi, 1885

d = dativ

D A = Dicţionarul limbii române, publicat de Academia română, Bucureşti, 19o4 ş.u.

Daco R. = Dacoromania, Jahrbuch für östliche latinität, 1, 1973, Freiburg, München.

decl. = declinarea

dem. = demonstrativ

O.Densusianu, HLR = Ov.Densusianu, Histoire de la langue roumaine, Paris, I, 19o1, II, 1938

P.Diaconescu, Str.şi evol. = Paula Diaconescu, Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc, Bucureşti, 197o

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Fl.Dimitrescu, Introd.în fon.ist. = Florica Dimitrescu, Introducere în fonetica istorică a limbii române, Bucureşti, 1967

Dosoftei, V.S. = Mitropolitul Dosoftei, Viaţa şi petrecerea svinţilor, Iaşi, 1682

D R = Dacoromania, Buletinul Muzeului limbei române, condus de Sextil Puşcariu, Cluj, Sibiu, 192o-1948

N.Drăganu, Morf. = N.Drăganu, Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor, Bucureşti, 1943

(de) ex. = (de) exemplu

f. = feminin

fasc. = fascicolă

fr. = francez(ă)

B.P.Hasdeu, Cuv.den bătrâni, = B.P.Hasdeu, Cuvente den bătrâni, Bucureşti, 1878-1879

hot. = hotărît

g. = genitiv

D.Găzdaru, Descendenţii dem. ille, = D.Găzdaru, Descendenţii demonstrativului latin ille în limba română, Iaşi, 1929

Gr.Ac. = Gramatica limbii române, Bucureşti, 1963, ed.a II-a

Al.Graur, Gr.azi = Al.Graur, Gramatica azi, Bucureşti, 1973

Al.Graur, Mél.lg. = Al.Graur, Mélanges linguistiques, Paris, Bucureşti, 1936

Al.Graur, St.de lg.gen. = Al.Graur, Studii de lingvistică generală, Bucureşti, 1955

Al.Graur, Tendinţe = Al.Graur, Tendinţele actuale ale limbii române, Bucureşti, 1968

I.Cr. = Intrebare creştinească, publ. de I.Bianu, I, Bucureşti, 1925

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

invar. = invariabil

I.Iordan, Curs fil.rom. = Iorgu Iordan, Curs de filologie romanică, Bucureşti, 1951

I.Iordan, Introd.în lingv.rom. = Iorgu Iordan, Introducere în lingvistica romanică, Bucureşti, 1957

I.Iordan, LRA = Iorgu Iordan, Limba română actuală, Iaşi, 1943

I.Iordan, LRC^2 = Iorgu Iordan, Limba română contemporană, ed.a II-a, Bucureşti, 1956

I.Iordan, V.Guţu, Al.Niculescu, Str.gram. = I.Iordan, V.Guţu, Al.Niculescu, Structura morfologică a limbii române contemporane, Bucureşti, 1967

it. = italiană

Jahr.Inst.für rum.Spr. = Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, Leipzig, 1894-1921

L L = Limbă şi literatură, Bucureşti, 1955 ş.u.

loc.cit. = locul citat

Alf Lombard, Pron.du roumain = Alf Lombard, La prononciation du roumain, Uppsala, 1936

L R = Limba română, Bucureşti, 1952 ş.u.

lucr.cit. = lucrarea citată

lat. = latină

m. = masculin

magh. = maghiară

Mel. Oslo = Mélanges linguistiqus publiés à l'occasion du VIII-e Congrès international des linguistes à Oslo du 5 au 9 août, 1957, Bucureşti, 1957

W.Meyer-Lübke, Gram.rom. = W.Meyer-Lübke, Grammatik der romanischen Sprachen, I-IV, Leipzig, 189o-19o2

W.Meyer-Lübke, Rum.rom. = W.Meyer-Lübke, Rumänisch und romanisch, Bucureşti, 193o

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

H.Mihăescu, Lb.lat. = H.Mihăescu, Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman, Bucureşti, 196o

n. = neutru

nehot. = nehotărît

Al.Niculescu, Individualitatea = Al.Niculescu, Individualitatea limbii române între limbile romanice, Bucureşti, 1965

Nom. = nominativ

nr. = numeral

Om.I.Iordan = Omagiu lui Iorgu Iordan, Bucureşti, 1958

Om.Al.Rosetti = Omagiu lui Alexandru Rosetti, Bucureşti, 1965

T.Papahagi, Morf.lb.rom. = T.Papahagi, Din morfologia limbei române, Bucureşti, 1937

P.H. = Psaltirea Hurmuzaki, ms. sec. al XVI-lea

A.Philippide, Principii = Al.Philippide, Principii de istoria limbii, Iaşi, 1894

P.O. = Palia de la Orăştie, 1581 (ed.V.Ilea , Bucureşti,1968)

pl = plural

pron. = pronume

ps. = psalm

S.Puşcariu, Études = S.Puşcariu, Études de linguistique roumaine, Cluj, 1937

S.Puşcariu, LR = Sextil Puşcariu, Limba română, vol.I, Bucureşti, 194o

r (la numărul unei cifre) = recto

Recueil = Récueil d'études romanes, Bucureşti, 1939

rom. = română

Al.Rosetti, ILR = Al.Rosetti, Istoria limbii române, Bucureşti, 1968

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Al.Rosetti, Lb.rom.sec. XIII-XVI = Al.Rosetti, Limba română între sec.al XIII-lea - al XVI-lea, Bucureşti, 1956

Al.Rosetti, Mélanges = Al.Rosetti, Mélanges de linguistique et de philologie, Bucureşti, 1947

SCL = Studii şi cercetări lingvistice, Bucureşti, 195o ş.u.

sec. = secolul

sg. = singular

sl. = slavă

sp. = spaniol(ă)

St.gr. = Studii de gramatică, Bucureşti I, 1956, II 1957, III 1961

s.v. = sub voce

T.B. = Texte bogomilice (în C.B. II)

tc. = turcă

T M = Texte măhăcene

v. = vezi

v. (urmat de sigla unei limbi) = vechi (de ex. v.fr. = vechea franceză)

v. (la numărul unei cifre) = verso

V = Psaltirea Voroneţeană (ed.C.Gălușcă, Slavisbrumă - nisches Psalterbuchstück,Halle a. S.1913)

Varlaam, C. = Mitropolitul Varlaam, Carte românească de învăţătură, 1643 (ed. J.Byck, Bucureşti, 1943)

voc. = vocativ

Vox Rom. = Vox Romanica, Annales Helvetici Explorandis Linguis, Romanicis destinati, Bern, Zürich, 1936 ş.u.

Z R. Ph. = Zeitschrift für romanische Philologie, Halle Tübingen, 1877, ş.u.

Alte semne grafice:

= devine

= derivă din

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

BIBLIOGRAFIE GENERALA

ELENA BERRA, Din istoria posesivului său - lui în limba română în SCL XII, 3, 1961

ANGELA BIDU, Observaţii asupra pronumelui relativ în Omagiu lui Al.Rosetti, p.64-68

ANGELA BIDU, Pronumele relative în Cazania lui Varlaam în L.R., 1961, 3.

ANGELA BIDU, Schiţă de sistem al pronumelor demonstrative cu exemplificare pe un text din sec. al XVII-lea în S C L XIV, 1963, 4.

R.BOGZA-IRIMIE, Despre unele caracteristici flexionare ale numelor proprii de persoană în limba textelor din sec. al XVI-lea, în Omagiu lui Al.Rosetti, p.69-72

Gr.BRINCUŞ, Originea structurii numeralului românesc în S C L, 5 XXIV, 1973

Gh.BOLOCAN, Observaţii asupra originii numeralelor româneşti, în L R, XVIII, 1962, 2

J.BYCK şi Al.GRAUR, Influenţa pluralului asupra singularului substantivelor şi adjectivelor în limba română în J.Byck, Studii şi articole, Bucureşti, 1967, p.49-92

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Th.CAPIDAN, Originea Vocativului în -le în D R I

M.CARAGIU-MARIOȚEANU, Les idiones romans sud-danubiens du point de vue typologique, în Daco-romania, Jahrbuch für östliche Latinität, 1, 1973

B.CAZACU, Remarqus sur l'emploi des adjectifs possesifs en roumain, în B L XV, 1947

I.COTEANU, Despre poziția articolului în limba română în S C L, VII, 1956

I.COTEANU, Ce este -ule de la vocativ? în Omagiu lui I.Iordan, p.213-216

I.COTEANU, In legătură cu structura numeralului românesc în L R, XVIII, 1962, 2

I.COTEANU, Morfologia numelui în protoromână, București, 1969

PAULA DIACONESCU, Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc, București, 1970

FLORICA DIMITRESCU, Despre pre la acuzativ în limba textelor traduse din slavă în sec.al XVI-lea în Contribuții la istoria limbii române vechi, București, 1973, p. 38-43

O.DENSUSIANU, Histoire de la langue roumaine, I, 1901, II, 1938, (și trad. în limba română, 1961), (Capitolele referitoare la nume și la pronume)

N.DRAGAN, Morfemele românești ale complementului în acuzativ și vechimea lor, București, 1943

DAGMAR FALK, O problemă de morfologie română în Omagiu lui Al.Rosetti, p.227-232

D.GAZDARU, Descendenții demonstrativului latin ille în limba română, Iași, 1929

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Al.GRAUR, A propos de l'article postopsé în "Romania", L V, 1929.

Al.GRAUR, Notes sur l'article postposé en roumain în Mélanges linguistique, Paris-Bucureşti, 1934

Al.GRAUR, Despre vocativul românesc în Mélanges linguistique, 1936, p. 98-loo

Al.GRAUR, Les substantifs neutres en roumain în Mélanges linguistiques, 1936, I, p.31-42

Al.GRAUR, Notes sur l'emploi enclitique des adjectifs possesifs en roumain, în B L XIII, 1945

Al.GRAUR, De nouveau sur l'article postposé en roumain în Revue roumaine de linguistique, XII, 1967

Al.GRAUR, Tendintele actuale ale limbii române, Bucureşti, 1968 (Capitolele referitoare la nume şi la pronume)

MARIA ILIESCU, Concurenţa dintre pronumele relative care şi ce, în St.Gr. I, p.25-35

MARIA ILIESCU, LILIANA MACARIE, Aspects de l'évolution syntaxique du génitif et du datif en latin tardif în Revue roumaine de linguistique, XX, 1964

G.IVANESCU, Soarta neutrului latin clasic în latina populară şi în limbile romanice în SCL, VIII, 3, 1957

C.MANECA, Consideratiuni cu privire la formele lungi de acusativ singular ale pronumelui personal în limba română, în Omagiu lui Al.Rosetti, p.519-522

H.MIHAESCU, Limba latină în provinciile dunărene ale imperiului roman, Bucureşti, 196o

Th.NAUM, Observatii asupra pronumelui posesiv latin şi român în "Anuarul Institutului de studii clasice", Cluj, II, (1936-194o)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Al.NICULESCU, Observations sur les démonstratifs daco-roumain provenant du lat. ille în Revue roumaine de linguistique, XIII, 5, 1968

Al.NICULESCU, ROCERIC Al., Pronumele dînsul în limba română în S C L, VIII, 1957

Al.NICULESCU, Caracteristici ale flexiunii pronominale ro - mâneşti, în Individualitatea limbii române între limbile romanice, Bucureşti, 1965, p.3o-4o

L.ONU, L'origine de l'accusatif roumain avec pre, în Recueil Lisbonne, 1959

T.PAPAHAGI, Din morfologia limbei române, Bucureşti, 1937

I.PATRUŢ, Consideraţii în legătură cu vocativul românesc în -o, în Romanoslavica 7, 1963

Al.PROCOPOVICI, Din istoria pronumelui în limba românească, în "Revista filologică", I, 1927

Al.PROCOPOVICI, Ipse şi pronumele românesc al identităţii, în "Revista filologică", I, 1927

S.PUSCARIU, Le nominatif comme vocatif în Etudes, p.458-463

S.PUSCARIU, Une survivance du latin archaique en roumain et en italien, în Etudes, p.291-298

RADU I.PAUL, Flexiunea nominală internă în limba română, Bucureşti, 1952

MARIA RADULESCU, Topica complementului indirect pronume per - sonal eton în limba română din sec.al XVI-lea, în Omagiu lui Al.Rosetti, p.731-738

I.RIZESCU, Contribuţii la istoria pronumelui în limba română în S C L, XV, 1964

Al.ROSETTI, Istoria limbii române, Bucureşti, 1968 (Capitolele privitoare la nume şi la pronume)

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

V.VÄÄNÄNEN, Introduzione al latino volgare, Bologna, 1971
(Capitolele privitoare la nume şi la pronume)

LAURA VASILIU, Acordul în caz al atributului adjectival în sec. al XVI-lea - al XVIII-lea, în Omagiu lui Al.Rosetti, p.979-984.

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

C U P R I N S

pag.

CUVINT INAINTE 3

INTRODUCERE 5

FLEXIUNEA NOMINALA 8

I. Substantivul 8

Declinarea 8

Cazul 16

Evoluţia cazurilor din latină în română 16

a) Cazurile independente 17

Forma de nominativ în limba română 19

Vocativul 22

b) Cazurile oblice 26

Genitiv-dativul 26

Acuzativul 30

Genul 37

Evoluţia genurilor din latină în română 37

Raportul dintre genul neutru şi celelalte genuri 48

Numărul 49

a) Alternanţele 49

b) Relaţiile dintre singular şi plural 52

Pluralul 54

a) desinenţe etimologice 55

b) desinenţe neetimologice 55

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

pag.

II. ARTICOLUL 64

Istoria articolului 64

Originea articolului în limba română 68

a) Articolul hotărît propriu-zis 68

Dispariţia articolului masculin hotărît -l în româna vorbită 73

b) Articolul genitival 78

c) Articolul demonstrativ (adjectival) 8o

d) Articolul nehotărît 81

Poziţia articolului în limba română 82

a) encliza 82

b) procliza 87

1) articolul proclitic masculin 87

2) articolul proclitic feminin 88

III. ADJECTIVUL 92

Clasificarea adjectivelor în latină şi în română 92

Comparaţia adjectivului 95

Exprimarea superlativului prin construcţii specifice în limba secolului al XVI-lea 97

IV. NUMERALUL 99

1. Numeralele cardinale 99

2. Numeralele colective 1o6

3. Numeralele distributive 1o7

4. Numeralele multiplicative 1o7

5. Numeralele fracţionare (partitive) 1o8

6. Numeralele adverbiale 1o8

FLEXIUNEA PRONOMINALA

Categoria gramaticală a persoanei 111

a) pronume care exprimă persoana 113

1. Pronumele personal 114

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Istoricul pronumelor personale 115
Singularul 115
Pluralul 132
Pronumele dînsul 135
Pronumele de politeţe 145
2. Pronumele reflexiv 148
3. Pronumele posesiv 150
b) pronume a căror flexiune nu cunoaşte categoria persoanei 159
1. Pronumele de întărire (al identităţii) 159
2. Pronumele demonstrativ 161
3. Pronumele nehotărît 171
4. Pronumele negativ 179
5. Pronumele relativ-interogativ 180
Abrevieri 187
Bibliografie generală 193
Cuprins 198

VERIFICAT
1989

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro

Lei 8

https://biblioteca-digitala.ro / https://lingv.ro